

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE
İSKENDERUN VE LİMANI (1914-1945)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sevgi KONAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Hatay-2023

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE
İSKENDERUN VE LİMANI (1914-1945)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sevgi KONAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Hatay-2023

ONAY

Sevgi KONAK tarafından hazırlanan “İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE İSKENDERUN VE LİMANI (1914-1945)”adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü eğitim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oy birliği / oy çokluğu ile TARİH ANA BİLİM DALI’NDA YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

..../..../2023

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Mikail KOLUTEK (Tez Danışmanı-Başkan)	
Doç. Dr. İsa KALAYCI (Üye)	
Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet Caner ÇATAL (Üye)	

Sevgi KONAK tarafından hazırlanan “İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE İSKENDERUN VE LİMANI (1914-1945)”adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Leyla HARPUTLU

Enstitü Müdürü

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. .../.../2023

Sevgi KONAK

ÖNSÖZ

İskenderun ve limanı Doğu Akdeniz'in diğ er bir ifadeyle Levant'ın en önemli bölgesidir. Antikçağ da birçok uygarlık bu topraklara gelerek yerleşmiş, hayatlarını idame ettirmek için ticaretle uğraşmışlardır. Antikçağ medeniyetlerinin yanı sıra bu coğrafiya da Romalılar ve Araplar gibi çeşitli milletler de hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak XVI. yüzyıla gelindiğinde Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucu bölge Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı egemenliğı olduğı dönem olan XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa, İskenderun'un ehemmiyetini kavramış birtakım yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Ayrıca sahip olduğı önemden ötürü İskenderun, Almanların dikkatini çekmiş ve onlarda birtakım yatırımlarda bulunmuşlardır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, İngiltere ve Fransa'nın bölgeye tamamen nüfuz etmesine neden olmuş, böylece Almanlar İskenderun ve çevresinde daha fazla tutunamamışlardır. İngilizler ve Fransızlar bölgede çeşitli okullar açarak kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini yaymaya çalışmışlardır. İskenderun ve çevresinde kendi nüfuz alanlarını oluşturan İngiltere ve Fransa, XX. yüzyıl başlarında bölgeyi tamamen ele geçirmişlerdir. İngiltere'nin İskenderun ve çevresinden tamamen çekilmesiyle Fransa'nın hareket sahası daha da genişlemiştir. İskenderun'un Osmanlı himayesinden tamamen koparan bu iki sömürgeci devletten biri olan Fransa, İskenderun'da bir Sancak idaresi kurmuştur.

Fransa, 1918-1938 yılları arasında İskenderun Sancağı adı verilen bölgeye hâkim olarak tek başına yönetmiştir. Bu sırada İskenderun ve çevresi üzerindeki hâkimiyetinin kalıcı olması için bölgede birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Sancak sınırlarını sürekli bölgede yaşayan Türkler aleyhine değıştiren Fransa, Türkler üzerinde baskılar kurarak, çeşitli eziyetlerde ve kötü muamelelerde de bulunmuştur. Yaşanan bu durum karşısında Türkiye politik girişimlerine hız kazandırarak uluslararası arenada bölge Türklerinin haklarını savunmaya çalışmıştır. Türkiye'nin giriştiğı uluslararası teşebbüsler neticesinde ise Türk ve Fransız h k metleri arasında Sancak Sorunu yahut Hatay Sorunu baş göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde uluslararası ortamı çok doğıru bir şekilde değıerlendirerek Fransa'ya karşı uygulanacak stratejiyi ortaya koymuştur.

Sancak'ta ilk olarak 1921 Ankara Anlaşması ile bölgedeki Türkler lehine bazı haklar elde edilmiş, Sancağın adı kısa süre içerisinde Hatay olarak değiştirilmiş ve Suriye'den bağımsız bir devlet olması sağlanmıştır. Akabinde uygun ortam sağlandıktan sonra ise yeni kurulan Hatay Devleti'nin, anavatana katılması sağlanmış, böylece I. Dünya Savaşı sonrası kaybedilen bölge geri alınmıştır.

Bu çalışmada iki savaş arası dönemde İskenderun ve limanın durumu ve bölgede yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Çalışma üç bölüm şeklinde tasarlanmış bu bölümlerden ilkinde I. Dünya Savaşı döneminde İskenderun ve limanının durumuna değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde bölgeyi ele geçiren Fransa'nın İskenderun Sancağı adıyla sömürge idaresini nasıl kurduğı anlatılmıştır. Sancak'taki idari, sosyal, iktisadi ve askeri ortam ele alınarak Hatay Devletine giden süreç işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılımı sonrası İskenderun ve limanındaki gelişmeler ele alınmıştır.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde akademik bilgiler ışığında beni yönlendiren, manevi desteklerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Mikail KOLUTEK hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Beni her daim destekleyerek yanımda olan Doç. Dr. İsa KALAYCI hocama teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tezi yazma sürecinde beni destekleyen annem Seher KONAK, babam Erol KONAK ve kız kardeşlerim Büşra KONAK ve Ece Sude KONAK'a minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Hatay, 2023

Sevgi KONAK

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE İSKENDERUN VE LİMANI (1914-1945)

Sevgi KONAK

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mikail KOLUTEK

ÖZET

İskenderun, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir liman kentidir. İskenderun, Doğu Akdeniz’de bulunmakla birlikte Ortadoğu’nun önemli bir ticaret kenti olan Halep’in doğal limanı konumundadır.

İskenderun şehri ve limanı eşine az rastlanır bir coğrafi konuma sahiptir. Tarih boyunca birçok devletin ilgisini çeken İskenderun ve limanı bu çalışma da kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya, I. Dünya Savaşı’nın yaşandığı süreçte İskenderun’un İtilaf Devletleri açısından önemi anlatılarak başlanmıştır. Akabinde İngiltere’nin İskenderun’u işgal planlarına değinilmiş ve savaş esnasında İskenderun sahillerinde yaşanan olaylar aktarılmıştır. Devamında ise Fransızlar ve İngilizlerin İskenderun’u işgal ederek burada kurmuş oldukları “İskenderun Sancağı” adındaki idari yönetimden bahsedilmiştir. Bunların dışında çalışmamızda İskenderun Sancağı’ndan Hatay Devleti’ne kadar uzanan süreçte bölgedeki Türklerin bağımsızlık mücadeleleri ve bölgenin önemi vurgulanmıştır. Bölgede bulunan İskenderun limanının Hatay Devleti dönemindeki faaliyetlerinin anlatıldığı bu çalışmamızda Hatay’ın anavatana katılış sürecine de yer verilmiştir. Son olarak II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı yıllarda bölgedeki gelişmeler ve İskenderun’da modern bir limanın yapım aşamaları aktarılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Doğu Akdeniz, İskenderun Limanı, Manda ve Himaye, İskenderun Sancağı, Hatay.

ISKENDERUN AND ITS PORT IN THE INTER WAR PERIOD

(1914-1945)

Department of History, Master Thesis, 2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mikail KOLUTEK

Sevgi KONAK

ABSTRACT

Iskenderun is an important port city that has hosted many civilizations in history. Iskenderun is the natural port of Aleppo, an important trade city in the Middle East, although it is located in the Eastern Mediterranean.

The city and port of Iskenderun has a unique geographical location. Iskenderun and its port, which have attracted the attention of many states throughout history, have been tried to be dealt with comprehensively in this study.

The study started by explaining the importance of Iskenderun for the Allied Powers during the First World War. Subsequently, England's plans to invade Iskenderun were mentioned and the events that took place on the shores of Iskenderun during the war were conveyed. Afterwards, the administrative administration called “Iskenderun Sanjak”, which the French and the British occupied Iskenderun and established here, is mentioned. Apart from these, our study emphasized the independence struggles of the Turks in the region and the importance of the region in the process from the Iskenderun Sanjak to the Hatay State. In this study, in which the activities of the Iskenderun port in the region during the Hatay State period are explained, the process of joining the homeland of Hatay is also included. Finally, II. During the years of World War II, the developments in the region and the construction stages of a modern port in Iskenderun were tried to be conveyed.

KEYWORDS

Eastern Mediterranean, Iskenderun Port, Mandate and Protectorate, Iskenderun Sanjak, Hatay.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM.....	17
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MONDROS MÜTAREKESİNE KADAR İSKENDERUN VE LİMANI	17
I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Durumu ve Avrupalı Devletlerin Çıkar Çatışmaları	17
Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi	21
İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Yerine İskenderun'a Çıkarma Yapma Projesi	24
İskenderun ve Limanı'nın İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya İçin Önemi.....	24
İngiltere'nin İskenderun'u İşgal Projesi.....	27
İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki Faaliyetlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Almış Olduğu Önlemler	30
İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Şehirlere Saldırıları.....	33
İskenderun'a Yapılacak Olan Çıkarma Harekâtından Vazgeçilmesi	36
Birinci Dünya Savaşı Sırasında İskenderun ve Çevresinde Genel Durum.....	40
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesindeki Faaliyetleri ve Mondros Mütarekesi Çerçevesinde İskenderun'daki Gelişmeler	41
II. BÖLÜM	62
İSKENDERUN VE LİMANININ İŞGAL EDİLMESİNDEN HATAY DEVLETİ'NE.....	62
İşgal Sonrası İskenderun ve Limanının Durumu.....	62
Wilson İlkeleri Çerçevesinde Sömürgeciliğin Meşrulaştırılması: Manda ve Himaye	68
Fransız Mandası Altında İskenderun ve Limanı.....	72
İskenderun Sancağı'nın İdari Durumu.....	72
İskenderun Sancağı'nda Eğitim ve Sosyal Yaşam	75
İskenderun Sancağı'nda Güvenlik ve Sağlık Hizmetleri.....	76
İskenderun Sancağı'nda Ekonomik Faaliyetler	77
Fransız Manda Döneminde İskenderun Limanı	78
1921 Ankara Antlaşması ve Sonuçları	80
Ankara Antlaşması Sonrası Fransızların İskenderun Sancağı'nda Türklere Karşı Uygulamış Olduğu Politikalar	88
1921-1936 Yılları Arası Türk-Fransız İlişkileri ve Sancak'taki Gelişmeler	93
Hatay Devleti ve Anavatana Katılış Süreci (1936-1939)	99

III. BÖLÜM.....	117
TARİHİN EN YIKICI OLAYLARINDAN: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI.....	117
İkinci Dünya Savaşı'nın Ortaya Çıkış Süreci, Savaşın Gelişimi ve Etkileri	117
İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası ve İskenderun Limanı	135
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	152

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

S. : Sayı

ss. : Sayfa aralığı

SSCB. : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

İskenderun kentinin bir yerleşim yeri olarak kullanılması M.Ö. 2000’li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Fenikeliler, Myriandros adında bir kenti İskenderun’a yakın noktada kurmuşlardır. Fenikeliler, Antikçağ da Doğu Akdeniz’de ticareti geliştiren önemli bir medeniyetin kurucusu olmuşlardır. İskenderun körfezini ticaret açısından iyi değerlendirmekle birlikte bölgede kalıcılığı sağlamak adına Fenikeliler, Hititlerle dostane ilişkiler kurmuşlardır. M.Ö 2000’li yıllarda İskenderun Körfezinde kurulan bir başka beylik ise Hititlere bağlı Kadu¹ Beyliği olmuştur.² M.Ö. 1200’ler de Friglerin, Hitit Krallığına saldırımları üzerine Hititlerde, Friglerin egemen olmadığı alanlarda yeni krallıklar kurmaya karar vermişlerdir. Hattinu Krallığı’da bu devletlerden bir tanesidir. İskenderun ve Antakya bölgesinde Hattinu Krallığı, Kunulua³ adında bir şehir kurmuştur.⁴

M.Ö. 333 yılına gelindiğinde bölgede Makedonya Kralı Büyük İskender adına Alexandria ismiyle bir şehir kurulmuştur.⁵ İskender’in ölümünden sonra bölgeye hükmeden Selevkoslar, bu dönemde Antakya limanı olarak Asi ırmağındaki Seleucia Pieria’yı kullanmayı uygun görmüşlerdir. M.Ö. 4. yüzyılda Selevkoslar döneminde İskenderun limanının önemi yeteri kadar fark edilmemiştir. Bu durumun nedeni İskenderun’da çok fazla bataklığın bulunmasıdır. Selevkoslar döneminde İskenderun limanı genel anlamda sadece ticaret amaçlı kullanılmıştır.⁶

Doğal bir liman şehri olan İskenderun, sahip olduğu konum sebebiyle tarih boyunca birçok devletin saldırısına maruz kalmıştır. Bu saldırılar özellikle bölgede Roma hâkimiyetine rastlayan M.S. III. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Şehir maruz kaldığı

¹ Kadu, Hititçe de körfez (koy) anlamına gelmektedir. Bkz. Hatay Valiliği, “İskenderun”, <http://www.hatay.gov.tr/iskenderun> , Erişim Tarihi: 21.01.2023; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, Usûl Yayınları, İstanbul 2022, s. 31.

² Aytül Kaplan, “Antik Çağda Denizcilik – İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri “, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 33, Kasım 2016, s. 330; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 29-33.

³ Kunulua: Günümüz Reyhanlı (Reyhaniye) civarında kurulmuş Hitit antik şehrine verilen isimdir. Antakya – Reyhanlı yolunun kuzeyinde bulunmaktadır. Bkz: Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 32; Hatice Pamir, “Alalakh’dan Antiokheia’ya Hatay’da Kentleşme Süreci”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.12, 2009, s. 263.

⁴ Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 32; Hatice Pamir, “Alalakh’dan Antiokheia’ya Hatay’da” s. 263-265.

⁵ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 4; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 31-35.

⁶ Metin Tuncel, “İskenderun “, *DİA*, C. 22, TDV Yay., İstanbul 2000, s. 580; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 46-49.

saldırıları esnasında birçok yapısını kaybederken İskenderun kalesi de bu taarruzlarda zarar görmüştür. M.S. IV. yüzyıla gelindiğinde İskenderun'a bölgedeki bir diğer şehirden ayırt edilebilmesi için *Alexandreia Minor* (Küçük İskenderiye) ismi verilmiştir. M.S. IV. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu bünyesinde varlığını sürdüren İskenderun, VII. yüzyılda İslam Devletlerinden Abbasiler ile Emevilerin dönüşümlü olarak hâkimiyeti altına girmiştir. 1097 yılında Haçlılar tarafından ele geçirilen İskenderun, bir süre Antakya Prinkepsliği'nin topraklarında varlığını sürdürürken bu dönemde şehir, bir devletin elinde uzun süre kalmamıştır. XI. yüzyılda ise Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti altına giren şehir, XVI. yüzyıl başlarına gelindiğinde, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferinde Memlûklülere karşı yaptığı Mercidabık Savaşı sonucu Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır.⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındayken İskenderun, küçük bir kasaba hüviyetindedir. Limanı ise sahilinde bulunan küçük sandal ve kayıkların bağlandığı ufak çapta bir iskeleden ibaret kalmıştır. Dönem itibariyle bölgedeki iskele mal sevkiyatı için elverişsiz bir haldeyken, İskenderun şehri ise bataklıklardan ötürü yoğun pis bir kokuya sahip olmuştur. İskele özellikle bu iki sebepten ötürü bilhassa yabancı tüccarlar ve gemiciler tarafından kullanılmamış, bölgede bulunan diğer limanlar daha çok tercih edilmiştir. Yabancı tüccarlar genel olarak Trablusşam, Lazkiye ya da Beyrut limanlarını kullanmayı uygun bulmuşlardır. Yabancı devletlerin ve tüccarların İskenderun'un önemini kavraması XVI. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Halep'te bulunan Osmanlı tüccarları da aynı şekilde İskenderun iskelesini kullanmışlardır.⁸ Osmanlı tüccarlarının bu iskeleyi kullanma sebebi ise Halep ile İskenderun arasındaki mesafenin otuz beş saat olması etkili olmuştur.⁹

İskenderun, Halep ve çevresinde bulunan tüccarlar ve gemiciler XVI. yüzyıla kadar bölgedeki çeşitli limanları kullandırlarsa da ağırlıklı olarak Trablusşam limanını kullanmışlardır. Ancak XVI. yüzyıla gelindiğinde tüccar ve gemiciler çeşitli sebeplerden dolayı İskenderun'daki iskeleyi kullanmaya başlamışlardır. Bu sebeplere bakacak olursak, bölgedeki ticaretin kalbi olan Halep'e İskenderun'daki iskelenin

⁷ Metin Tuncel, "İskenderun", s. 580; İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı (1832-1914)*, Kriter Yayınları, İstanbul 2020, s. 8-9; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 51-64.

⁸ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 16-34; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 159.

⁹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 102.

daha yakın olması ve bu iskelenin doğal koşullar bağlamında dağlarla çevrili kısacası fırtına ve şiddetli dalgalara karşı korunaklı olmasıdır.¹⁰

Piri Reis, XVI. yüzyıl da önemli bir Osmanlı denizcisi olmakla birlikte “Kitab-ı Bahriye” adındaki eserinde İskenderun hakkında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Bu fasıl İskenderun canibin ve dahi Ayas kenarlarını beyan eder. Mezkûr İskenderun bir alçak burnun üzerinde bir harap kal'adur. Ol kal'anın önü gün batısı, lodos ve kible tarafından olan rüzgârlara iyi yataktır. Veli iki taraftan demir iler yatırlar. Gemi yattığı yer on kulaçtır. Amma mezkûr alçak burnundan iki mil irak yürüyeler kim ol burnun ucu sığdır. Ve ba'dehu mezkûr İskenderun'dan Ayas on iki mildir...”¹¹

Piri Reis eserinde yer vermiş olduğu bu ifadelerde İskenderun'un bir alçak burun üzerine kurulmuş bir kale olduğunu dile getirmiştir. Bu kalenin bölgedeki kuvvetli rüzgâr ve fırtınalara karşı dayanıklı olduğundan bahsetmiştir. Gemilerin kıyıya çok yakın bir mesafede demirlediğinden bahseden Piri Reis, İskenderun iskelesinin bulunduğu noktanın sığ olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İskenderun ve Ayas (Yumurtalık) arasındaki mesafenin 12 mil olduğunu kaydetmiştir.

İskenderun'daki iskele Halep şehrinin uluslararası deniz ticaretine açılan penceresi olması itibariyle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da kullanılmıştır.¹² XVII. ve XVIII. yüzyıl da ise İskenderun, iskelesi olan küçük bir kasaba olarak kalmıştır. Bu kasaba da daha çok yabancı tüccarlar, konsolosluklar ve gayrimüslim (Yahudi ve Hristiyan) tebaadan kişiler yaşamıştır. Ayrıca İskenderun'a gelen Evliya Çelebi ve çeşitli Avrupalı gezginlerin gözlemlerine göre söz konusu bölgede İslam eserleri yani mescit, medrese, külliye ve türbe gibi eserler yoktur. Evliya Çelebi şu sözlerle ifade etmiştir: “...Bu İskenderun'da Frenk ve Rum sakin olduğundan cami, han, hamam, çarşı, bazar gibi şeyler yoktur. Amma meyhaneleri çoktur...” Bu durumdan da anlaşılacağı üzere İskenderun'da Müslüman bir nüfustan söz etmek pek mümkün değildir. Müslüman nüfus varsa bile bölgede yabancı nüfus ağırlıktadır. Bu yüzyıllarda İskenderun bölgesinin yerleşikleri kerpiçten evlerde yaşamışlardır. İskele çevresinde ise yabancı tüccar ve gemi tayfalarının kaldığı depolar yer almıştır. Bu insanlar temiz bir su kaynağı olmamasından dolayı yağmur sularını biriktirip içmişlerdir. Evliya Çelebi ise eserinde İskenderun civarındaki bir Kervan Pınarı'ndan

¹⁰ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na ...*, s. 108-109.

¹¹ Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 105-106.

¹² Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na ...*, s. 108-109.

bahsetmiş ve yöre halkının su ihtiyacını buradan karşıladıklarını da ayrıca belirtmiştir.¹³

XVII. yüzyılda İskenderun ve Halep çevresine gelen Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi yerleşke ile ilgili çeşitli gözlemlerde bulunmuşlar, eserlerinde tespitlerine yer vermişlerdir. Evliya Çelebi, Seyahatname eserinde İskenderun ve limanı ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Her sene limanına iki yüz parça Frenk gemisi Müslüman kalyonları gelip demirleyip yatarlar. Kalesi yarı harap olduğundan Frenkler çoğu kez gümrük vermeden giderler... İskenderun'da yedi kralın balyoz¹⁴ vekilleri (konsolosları) vardır. Asıl balyozları Halep'te Balyoz Han'ında otururlar. İskenderun, Halep ve civarının iskelesi olduğundan gümrüğünün yanında büyük mahzenleri de vardır. Frenkler gece-gündüz orada alış-veriş ederler. ... İskenderun'un dört tarafı sazlık ve bataklıktır.”¹⁵

Kâtip Çelebi ise Cihânnûmâ isimli eserinde Evliya Çelebi'nin gözlemlerini destekler nitelikte bilgiler vermiştir. İskenderun limanının Halep'in iskelesi konumunda olduğunu, çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen tüccar ve elçilerin bu limanda ikamet ettiğini yazmıştır.¹⁶

Yine XVII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı tarihçisi olan Abdurrahman Hibri Efendi, aslen Edirneli olup hac ibadetini gerçekleştirmek için 1632 senesinde Payas, İskenderun, Belen güzergâhından geçerken gözlemlerini “Menasik-i Mesalik” isimli eserinde yer vermiştir: “... Ertesi İskenderun demekle ma'ruf olan karye –ki Payas ile mabeyni altı saatlik yoldur- kurbünde bir çayıra nüzul olundu ve bu karye derya sahilinde Haleb'in iskelesidir...” Burada Abdurrahman Hibri Efendi, İskenderun ile Payas'ın arasındaki mesafenin 6 saat olduğunu ifade etmiştir. İskenderun'un çayır bir mevki olduğunu ve Halep'in iskelesi konumunda bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁷

Fransız bir gezgin olan Jean Baptiste Tavernier¹⁸ de İskenderun ve dolaylarına yapmış olduğu seyahatteki gözlemlerine eserinde yer vermiştir. Tavernier İskenderun için, “İskenderun bir yığın berbat evden ibarettir. Bu evlerde tayfalar ve diğer aşağı tabaka için meyhane çalıştıran Rumlar oturur. Çünkü tüccarlar kendi

¹³ M. Sait Türkhan, 18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep , (Yayımlanmamış Doktora Tezi) , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2014, s. 223-225; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 47-48; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 176-177.

¹⁴ Elçi. Bkz: Saliha Koday, “İskenderun Limanı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 33, İstanbul 1998, s. 217.

¹⁵ İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı* ..., s. 9; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 176-177.

¹⁶ Saliha Koday, “İskenderun Limanı”, s. 217; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 167-169.

¹⁷ Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 164-166.

¹⁸ Zeki Arıkan, “Jean Baptiste Tavernier“, *DİA*, C. 40, TDV Yay., İstanbul 2011, s. 181-183.

milletlerine ait konsolos yardımcılarının evlerinde misafir kalmaya giderler.” demiştir. Tavernier, ayrıca bölgede bulunan bataklıklar nedeniyle çevreye çok pis kokuların yayıldığını belirtmiştir. Özellikle yaz aylarında ısıнын artmasıyla birlikte kokuların daha da arttığını dile getiren Tavernier, ecnebi tüccarların da bataklıkların esaretinde kalmış bu bölgeyi hiç sevmediklerini söylemiştir.¹⁹

XVIII. yüzyıl boyunca İskenderun ve limanı, sadece Halep’in iskelesi konumunda kalabilmiştir. Zira İskenderun limanı her ne kadar gemilerin demirlemesi ve yüklerin boşaltılabilmesi için elverişli koşullara sahip bir liman olsa da bölgedeki yolların (Halep-İskenderun arası) güvenli olmayışı ve bataklıkların bulunması civardaki limanlar arasından tercih edilmemesine neden olmuştur.²⁰ Bu sebeple İskenderun limanı, bölgedeki diğer limanlar olan Mersin, Lazkiye, Süveydiye²¹ ve Beyrut ile rekabet edememiştir.

İskenderun çevresinde bataklıklar nedeniyle humma ve sıtma hastalıkları baş göstermiş, ölüm ile sonuçlanabilecek vakalara rastlanmıştır. Yaz aylarında yüksek sıcaklık ve nem oranının şehir üzerinde etkisini arttırması boğucu bir havaya neden olmuş ve yöre halkı bu aylarda yaylalara çıkarak vakitlerini orada geçirmişlerdir.²² Aynı şekilde yaz aylarında şehirde yaşamak mümkün olmadığı için liman da kullanılamamış sadece kış ve bahar aylarında aktif hale geçebilmiştir. Durum böyle olunca yaz aylarında ticaret Beyrut ve Lazkiye limanlarında yapılmıştır. İskenderun’daki bu olumsuz koşullar nedeniyle Avrupalı tüccarlar kendi aralarında buraya “Frank Mezarlığı” ya da “Frankların baş belası” olarak anmışlardır.²³ Ayrıca bu durumların dışında 1822 yılında İskenderun’da şiddetli bir deprem meydana gelmiş, şehir ve iskelesi bu deprem sonucu büyük hasar görmüştür. Böylece İskenderun bu tarihlerde Belen kazasına bağlı ufak bir köy olarak kalmıştır.²⁴ Bunların dışında XVIII. yüzyılın sonlarında İskenderun’un nüfusu 800 kişi olmakla birlikte 200 kadar da ev bulunduğu bilinmektedir.²⁵ Kısaca XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İskenderun, birçok olumsuz durumdan etkilenmiş ve ön plana çıkamamıştır.

¹⁹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 38.

²⁰ Saliha Koday, “İskenderun Limanı”, s. 217.

²¹ Günümüz Samandağ ilçesindeki limanın eski adı. Bkz.: Saliha Koday, “İskenderun Limanı”, s. 217.

²² Naim Ürkmez, *Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2012, s. 59.

²³ İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı...*, s. 11.

²⁴ Saliha Koday, “İskenderun Limanı”, s. 217.

²⁵ M. Sait Türkhan, *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de...*, s. 225.

XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte özellikle liman kentleri daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Bu çağda doğudan liman kentlerine getirilen hammadde işlenmek üzere buharlı gemilerle Avrupa'ya götürülmüştür. Avrupalı tüccarlar işte bu nokta da doğudaki hammaddeye ulaşmak için Doğu Akdeniz limanlarını tercih etmişlerdir. İngiliz tüccarlar, iki asır önce İskenderun iskelesini ara sıra kullanırken sanayi devriminin ortaya çıkışıyla birlikte bu limanı daha çok tercih etmeye başlamışlardır. Ayrıca İngiltere'nin, İskenderun'da nüfuz sahibi olmak adına çeşitli yatırımlar yaptığı görülmüştür.²⁶ Özellikle İskenderun bir liman kenti olmasıyla birlikte burada birçok tüccar ikamet etmiş, birçok Avrupa ülkesi, kentte konsolosluklar açmıştır. Bunların dışında XIX. yüzyılın sonlarına doğru İskenderun Limanı'nı Avrupalı tüccarlar aktif olarak kullanmış, ürünlerini bu liman üzerinden Avrupa'ya aktarmaya çalışmışlardır.

“1879 yılında İskenderun limanı vasıtasıyla Avrupa'ya 223. 981. 99 frank tutarında 31. 466. 074 kilo ihracat, yine Avrupa'dan 42. 568. 600 kilo ithalat gerçekleştirilmiştir (1 Frank 4 Osmanlı kuruşudur). Aynı yıl Süveydiye iskelesinden yapılan ihracat 5.934.137 kuruş, ithalat ise 18.353 kuruştur.”²⁷

Anlaşılabileceği üzere daha önceleri Avrupalı tüccarlar tarafından pek tercih edilmeyen İskenderun Limanı popülerlik kazanarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Önceki tarihlerde daha çok tercih edilen Süveydiye limanı, İskenderun limanının gerisinde kalmıştır. 1879 yılında İskenderun Limanı'na uğrayan gemi sayısına baktığımızda ise; *“İskenderun Limanı'na 271 yelkenli (205'i Osmanlı), 201 vapur (11'i Osmanlı) giriş yaparken Süveydiye İskelesi'ne 122 yelkenli (107'si Osmanlı), 3 vapur (İngiliz) girmiştir.”²⁸*

Böylece daha önceki dönemlerde az olan İskenderun'un nüfus oranı limanın gelişmesine paralel olarak artmıştır. 1890 yılında İskenderun'un Adana Vilayetine bağlı olduğu bir dönemde yapılan nüfus sayımına göre; *“İskenderun'un nüfusu 6962 erkek, 5666 kadın olmak üzere toplam 12.628 kişiden (İslam 10.507, Ermeni Katolik 243, Rum (Ortodoks) 1208, Ermeni 587, Yahudi 22) oluşuyordu.”²⁹*

Nüfusun artmasıyla birlikte kentteki insanların barınabilmeleri için yeni evlere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bölgede çok sayı da bataklık olması şehrin genişlemesine olanak tanımamıştır. Şehir yerleşimine göz atıldığında ise

²⁶ İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı...*, s. 13; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 52-89.

²⁷ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 115.

²⁸ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 115.

²⁹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 144.

konsolosluklar ve tüccarların sahil şeridinde, yöre halkının da bataklıkların yoğun olarak bulunduğu alanlarda yaşadığı görülmüştür. Tüccarlar bataklıkların neden olduğu sağlıksız hava koşullarından her daim şikâyetçi olmuş, mallarını indirecek gümrük memuru bulmakta dahi güçlük çekmişlerdir. Öte yandan kentin öneminin artmasıyla birlikte Osmanlı yöneticileri bölgedeki bataklıkları nasıl ıslah edebileceklerini düşünmeye başlamışlardır. XIX. yüzyılda İskenderun civarındaki bataklıkların kurutulması ile ilgili ilk girişimler Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın 1832-1840 yıllarında İskenderun'a hâkim olduğu dönemde başlamıştır. İbrahim Paşa, yağmur yağdığında bataklıklar üzerinde biriken suyun bataklıkların kabarmasına ve bu durumun şehrin havasının sağlıksız bir hale gelmesine neden olduğunu tespit etmiştir. Yaşanan bu duruma engel olmak için İbrahim Paşa, uygun kanallar açtırmıştır. Bu kanallar ile bataklıklar üzerinde biriken suyun denize aktarılması hedeflenmiştir. İbrahim Paşa tarafından açtırılan kanallar kentteki solunan havanın biraz temizlenmesini sağlamış olsa da zamanla bu kanallar hava koşulları (rüzgar, fırtına vs.) nedeniyle kapanmıştır. Kapanan kanallar temizlenerek yeniden kullanıma açılrsa da bataklıkların kurutulması için yapılan çalışmalar kısa süreli çözüm olmaktan öteye geçememiştir. Bataklıkların kurutulması çalışması için oldukça yüklü miktarda mali kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Gereken miktar ayarlansa da ya inşayı yapacak mühendislerin olmayışı ya da işçilerin bulunamamasından kaynaklı olarak bu plan işlememiştir. Şehrin sahip olduğu kötü, kasvetli ve hastalıklı havadan dolayı hiçbir işçi, amele, gümrük memuru çalışmak istemeyerek Halep'e veya civar şehirlere kaçmışlardır. Bu durumdan elbette en çok etkilenen de yerel halk, yabancı konsolosluklar ve tüccarlar olmuşlardır. Nihayetinde yabancı tüccarlar şikâyetlerini konsolosluklara bildirirken konsolosluklarda durumu İstanbul'daki elçiliklere izah etmiş, elçiliklerde sorunları Bab-ı Ali'ye taşımışlardır. Esasen bataklıkların kurutularak söz konusu bölgeden elde edilecek arazilerin tarıma açılacak olması iyi bir gelir kaynağı olacaktı. Ayrıca İskenderun iskelesinin, Doğu Akdeniz ticareti açısından önemi de ortadaydı. Bölgede yeni imar faaliyetleri (yol, köprü, ev) çalışmaları da bataklıkların kurutulması ile gerçekleştirilebilecekti. Geleceğin liman kentini yapılacak birtakım çalışmalarla geliştirmek mümkündü ve Bab-ı Ali'de bu durumun farkında olarak faaliyetlerine başlamıştır.³⁰

³⁰ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na ...*, s.60-71; Bkz.: Ek 1.

İskenderun'da bu problemler devam ederken tüccarlar, devlet adamları, İskenderun'un yerel ahalisinden bazı şahıslar layihalar hazırlayarak Bab-ı Ali'ye sunmuşlardır. 1851 ve 1880 yılları arasında ise Ferhat Paşa, Miralay Mesut Bey, İskenderun tüccarlarından İbrahim Zerik Efendi, Fransız Mühendis Mösyö Haro, Miralay Tahir Bey, Halep Valisi Ahmet Paşa, Aziziye Kaymakamı Ahmet Bey ve Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa gibi şahıslar bataklıkların kurutulması için çeşitli haritalar hazırlamış ve çözüm önerileri geliştirmişlerse de hiçbir çalışma kalıcı olamamıştır. Aslında bataklıkların kurutulması işi Osmanlı yönetiminin yada Halep Valiliği'nin görevi değil İskenderun Belediyesi'nin sorunu olarak ön plana çıkmıştır. Fakat belediyenin bataklıkları kurutabilecek miktarda parası olmadığı ve bunu da fakir olan yerel halktan alamayacağı için konu Bab-ı Ali'ye taşınmıştır. Zaman içerisinde bataklıkların ıslah edilmesi için bir komisyon kurulmuş ve bu iş için para toplanmışsa da etkili bir sonuç vermemiştir. Özellikle komisyon bünyesinde görev alan kişiler çeşitli yolsuzluk, rüşvet ve zimmete para geçirme gibi davranışlarda bulunmaları işleyişin aksamasına sebep olmuştur. Bataklıkların kurutulması ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, bataklıklar üzerinde biriken suların denize aktarılması için yeni kanalların inşa edildiği görülmüştür. Civardaki hayvanlar vasıtasıyla da bataklıklara toprak taşınarak doldurulmak istenmiş, böylece bataklıkların ıslah edileceği düşünülmüştür. Bunların dışında bataklıktan oluşan araziler kurutulmak şartı ile yerli halktan bazı kişilere verilmiş, böylece tarım arazilerinin arttırılması hedeflenmiştir.³¹ Ayrıca yine bataklıkların kurutulabilmesi için develer aracılığıyla taş taşınarak bu sulak alanlar ıslah edilmek istenmiştir.³²

İskenderun, Payas ve çevresinin havasının sağlıksız olduğu bir doktorun anı defterine de yansımıştır. 1865-1896 yılları arasında Anadolu ve Suriye üzerine kolera hastalığına yakalananları tedavi etmek için gönderilen Doktor Şerafeddin Mağmumi, konuyu özel notlarında işlemiştir. Yaptığı yolculuk esnasında yaşadığı ve gördüğü olayları anı defterine not eden Mağmumi, İskenderun ve çevresi hakkında düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Payas İskenderun körfezinde ve Yumurtalık ile İskenderun arasında bir mevki olup havasının kötülüğü bakımından dünyanın en birinci yerlerinden biri sayılır. Sağı solu sazlık ve bataklık, arkası her zaman sis ve bulutla örtülü sıradağlarla çevrilidir. Isı, rutubet ve bataklık birleşerek öyle bir tehlike oluşturmıştır ki yazın zor yaşanır. Eğer denizden eserse hava biraz serin ve soluklanabilir olur. Payas'ın ortasından ve

³¹ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na ...*, s. 65 -94.

³² Mert Sandalcı, “İskenderun Dekovil Hattı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2005, s. 290.

*zakkum ağaçları arasından bir ırmak akmakta ve su gereksinimi buradan sağlanmaktadır. Suyu ağır ve "sıtma şerbeti" diye namlıdır. Görüştüğüm kişilerin hepsi sulfato şişelerini yanlarından ayırmıyorlardı. Polis komiserinin yazı masasının üstünde ve mürekkep hokkasının yanında sulfato şişesi duruyordu. Kendim de her türlü önlemlere rağmen ve birkaç günlük kalışım sırasında bile sıtmayı kaptım ve İstanbul'a döndükten sonra da aylarca çektim. Karantinayı denetlemek üzere "Sakal Tutan" denilen yere gitmek gerekli oldu. Deniz kenarını izleyerek giden üç saatlik yol dağların eteğinden deniz kenarına kadar tümüyle bataklıktı. Sakal Tutan, Payas ile İskenderun arasında yarı yol olup uzaktan İskenderun da gözükiyordu. Bataklık oraya kadar böylece sürer gidermiş. Eski bir kaldırım görülmekte olup eskiden Payas ile İskenderun arasındaki cadde imiş. Yolda bir tepe üstünde ünlü İskender Kalesini ve her parçası başka renkte bir taştan yapılmış kapıyı seyrettik."*³³

Görüldüğü üzere Doktor Şerafeddin'in de eserinde bahsettiği gibi İskenderun, Sarıseki ve Payas taraflarında bataklık araziler haylice fazladır. Bu kadar çabaya rağmen bataklıkların kurutulamamasının asıl nedeni konuya hâkim yani sorunun erbabı olan birinin bulunamamasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan çalışmalar XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde yavaşlamış, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan sorunlar ve savaşlar nedeniyle konu ile pek ilgilenilememiştir. Osmanlı yönetimi bataklıkların kurutulması işini Bağdat Demiryolu Şirketine ya da Haydarpaşa Liman Şirketine vermeyi uygun bulmuşsa da somut bir sonuç alınamamıştır.³⁴

XIX. yüzyılda İngiltere ile Fransa, İskenderun iskelesinin önemini yabancı devletlerin tüccar ve gemicilerine nazaran daha önce kavramışlardır. Bu iki ülke ithalat ve ihracat faaliyetlerini İskenderun iskelesi üzerinden yürütmüşlerdir. Özellikle İngiltere; Ortadoğu, Hindistan ve Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden ticaret ağını bu noktadan sağlamıştır.³⁵ XIX. yüzyılın ikinci yarısında İskenderun ve çevresinde nüfus yoğunluğu az olmakla birlikte İskenderun, Adana eyaletinin Payas Sancağı'na tabi Belen kazasına bağlı küçük bir köy olarak varlığını sürdürmüştür. Bulunduğu konum itibarıyla ticaret için önemlilik arz eden İskenderun'a gelen tüccarlar pek tabi mallarını indirmek için bir iskeleye ihtiyaç duymuşlardır. Bu sebepten ötürü İskenderun'daki ilk iskele inşasını Avrupalı konsolosluklar yapmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sahile üç adet iskele inşa eden bu konsolosluklar iskeleleri kullanan tüccarlardan da belli bir miktar vergi almışlardır. Osmanlı Devleti'nde yabancıların toprak sahibi olmasının yasak olduğu bu dönemde iskele inşası için farklı bir formül bulunmuştur. Konsolosluklar iskele inşa edebilmek için

³³ Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları (Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye)*, (Çev.: Cahit Kayra), Bûke Yayınları, Şubat 2001, s. 190.

³⁴ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na ...*, s. 95-107.

³⁵ İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı...*, s. 29-86.

mahalli halktan birkaç kişinin adına yer almış, inşayı onların adına gerçekleştirmişlerdir. İskenderun'a inşa edilen iskelelerden bölgedeki yöneticilerin haberi olmadığı gibi Osmanlı yönetiminin de haberi olmamıştır. Ancak gerçek 1851 yılında Halep üzerine gerçekleştirilen asker sevkiyatı esnasında öğrenilmiştir. Durumun fark edilmesinin ardından sadrazam, Halep valisinden olayı incelemesini istemiştir. Ayrıca konsolosluklar tarafından inşa edilen iskelelerin para karşılığı satın alınarak Osmanlı mülkü haline getirilmesini istemiştir. Halep Valisi durumu araştırmış ve bu iskelelerin Fransa Devleti Konsolos Vekili Şarlo, İngiltere Devleti tebaasından Bornarino ve Covanni isimli şahıslar tarafından inşa edildiğini tespit etmiştir. Halep Valisi iskeleler üzerine hazırladığı raporu Osmanlı yönetimine göndermiş, sadrazam durumu Sultan Abdülmecit'e izah etmiş ve Sultan Abdülmecit'te iskelelerin en kısa sürede satın alınarak kamulaştırılması talimatını vermiştir. Durum Adana Valisine de bildirilmiş ve hiçbir şekilde devlet arazisinin yabancılara satılmayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. İskelelerin satın alınması teşebbüsüne başlanmışsa da konsolosluklar iskeleleri satmak istememişlerdir. Ancak iki yıl sonra yani 1853 yılında çıkan bir fırtına sonucu iskelelerden ikisi yıkılmış, konsolosluklar yıkılan bu iskeleleri tamir etmek ya da tekrar inşa etmek istemişlerse de İskenderun yönetimi buna müsaade etmemiştir. Durum böyle olunca İskenderun'a gelen tüccarlar yeni bir iskelenin olmayışı konusunda şikâyetler de bulunmuşlardır. Osmanlı ve mahalli yönetimde yeni bir iskele inşası için alternatif yollar aramaya başlamıştır.³⁶

Osmanlı Devleti, mahalli halkın isteği üzerine İskenderun'a tahtadan yeni bir iskele inşasına girişmiş, bu iskele 1853 yılında tamamlanmıştır. Fakat daha sonraki süreçte ihtiyaçtan dolayı ikinci bir iskelenin olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dönemin Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa, İskenderun'da ikinci bir iskelenin inşası için Osmanlı yönetiminden izin istemiştir. Bu iskelenin yapım masraflarının ise tüccarlardan alınacak vergi ile karşılanmasına karar verilmiştir. İkinci iskele Ekim 1853'te yapılmaya başlanmış ve kısa süre içerisinde tamamlanmıştır. Fakat Osmanlı yönetiminin inşa etmiş olduğu bu iki iskeleden biri, üç yıl sonra bölgede çıkan kuvvetli fırtına sonucu yıkılmıştır. İskelelerin tahtadan olması, zaman içerisinde tuzlu deniz suyuna karşı direnememesi sebebiyle ayaklarının çürümesi ve dalgaların kuvvetli olması kısa sürede yıkılmalarına sebep olmuştur. Fırtına sonucu yıkılan

³⁶ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na...*, s. 108-112.

iskele yerine yenisinin yapılması istenmiş, bu iş için bir mühendis ayarlanmış ancak iskele yapımı için istenen para fazla olmuştur. Durum üzerine Halep Valisi bir teklifte bulunmuş ve iskelenin yapım masraflarının bir kumpanya tarafından karşılanmasını istemiştir. Bu kumpanya, Fransız Masejeri (Messageries Imperiales Maritimes) Kumpanyası olmuştur. Plana göre; kumpanya yapılacak olan iskelenin tüm masraflarını karşılayacak, masrafların karşılığını ise yerli ve yabancı tüccarlardan alacağı vergi ile sağlayacaktı. Lakin yapılan çeşitli tartışmalar sonucu iskelenin yabancı bir kumpanya tarafından yapılması sakıncalı bulunmuş ve iskele inşasının tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Bu iskele içinde mühendis bulunması teşebbüsüne girilmiştir. Netice itibarıyla 1859 yılında doğal afet sonucu yıkılan iskele yerine 1860 yılının ortalarında uygun bir mühendis ayarlanabilmiştir. Fakat inşayı gerçekleştirmek için yine yeterli miktarda para bulunamamış, hal böyle olunca daha önce iskele inşa talebi reddedilen Fransız Masejeri (Messageries Imperiales Maritimes) Kumpanyası'nın isteği kabul edilmiştir. Osmanlı yönetimi ise akabinde iskele yapım maliyetini iki taksit şeklinde Fransız şirkete ödemiştir.³⁷

İskenderun'da inşa edilen iskeleler yıllar içerisinde defalarca dalgaların ve fırtınaların etkisiyle tahrip olmuş veya yıkılmıştır. Bu sebepten ötürü Osmanlı Devleti her iki üç yıl da bir iskeleyi ya tamir etmek ya da yeniden inşa etmek durumunda kalmıştır. Ancak Osmanlı bütçesi tam donanımlı bir iskele ya da liman inşasına uygun olamamıştır. Ayrıca iskelenin kontrolü kendisindeyken de gerekli teçhizat ve malzemeyi temin edememiş, gereken önemi verememiştir. Böylece Osmanlı, İskenderun sahil ve iskelesi ile ilgilenmesi için iskelenin imtiyazını Fransız Messageries Maritimes Şirketi'ne vermiştir. Sanayi devriminin de etkisiyle büyük devletler fabrikalarında üretim malzemeleri işleyebilmek için daha çok hammaddeye ihtiyaç duymuşlardır. İskenderun'daki iskelede bu konuda fazlaca rağbet görmüştür. Gelen yük ve buharlı gemilerin çokluğu, bu kadar fazla yükün nereye ve ne şekilde konulacağı hususu iskelenin genişletilmesini zorunlu kılmıştır. İskele çevresine ambar, karantina odası, kömür deposu, gümrük müştemilatı gibi birçok yapı inşa edilmiştir. Ayrıca İskenderun sahiline bölgenin güvenliği için bir de garnizon komutanlığı yerleştirilmiştir.³⁸ Yeni inşa edilen İskenderun İskelesi, Fransız

³⁷ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na...*, s.112-116.

³⁸ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2016, s. 3.

Messageries Maritimes Şirketi tarafından 1863-1867 yılları arasında işletilmiştir.³⁹ İskele Fransızların kontrolü altındayken yolsuzluk, vergi kaçakçılığı ve gümrük sorunları gibi birtakım problemler de yaşamıştır.⁴⁰ İskeleyi, Fransız şirketin ve İskenderun Gümrük İdaresi'nin işlettiği dönemlerde limanda yolsuzluk, vergi, insan ve silah kaçakçılığı, rüşvet ve adam kayırma gibi uygunsuz birçok olay yaşanmıştır. Özellikle malını gümrükten geçirmek isteyen bir tüccar işinin uzun sürmemesi ve kolaylıkla giderilmesini istediği durumlarda memurlara rüşvet vermiştir. Rüşvet vermeyen tüccarların ise işleri bekletilmiştir. Bunların dışında memurlar gümrüğe gelen malların ağırlıklarını kayıtlarda eksik göstererek vergi kaçakçılığı ve yolsuzluk yapmışlardır. Osmanlı yönetimi bu durumun önüne geçmeye çalışmış ancak konuyu derinlemesine araştırıp irdelenmediği için pek de başarılı olamamıştır.⁴¹

Fransız şirket yaklaşık 4-5 yıl kadar bir süre İskenderun'da bulunan iskelenin idari işlerini yürütmüştür. Ancak sahildeki iskele ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalınca Fransız şirket ufak bir iskele daha yapmış fakat bu iskelede dalgaların etkisiyle zamanla yıkılmıştır. Osmanlı Rüşumat Nezareti 1872 yılında yeni bir iskele inşa etme işine girişmiştir.⁴² Rüşumat Nezareti'nin duruma müdahil olmasında Fransız şirketin idaresi döneminde çıkan sorunlar ve yerli halkın yeni bir iskele istemiş olması etkili olmuştur.

İskenderun'da var olan iskeleler kısa fasıllarla birtakım sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Sahile vuran dalgaların etkisi ve suyun sığ olmasından dolayı iskele çevresine kum tepelenmiştir. İskelenin genişletilmesine karar verilmiş, ancak bunu gerçekleştirmek için yeterli miktarda bütçe ayrılamamıştır. Sürenin uzaması, iskelenin kumdan temizlenememesine, limana gelen gemilerin yaklaşamamasına ve bölge halkının huzursuz olmasına sebebiyet vermiştir. Akabinde iskele inşası için gereken meblağ bir şekilde ayarlanmış ve yeni iskele inşası 1874 yılında tamamlanmıştır. Bu iskele 1883'e kadar ihtiyacı karşılamışsa da bu seferde deniz suyu nedeniyle iskele tabanı zarar görmüş, iskelenin tahtadan olmasından dolayı 1895 yılına kadar iki kere restorasyon yapılmıştır. Genel itibarıyla her 5-6 yılda bir

³⁹ İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı (1832-1914)* ..., s. 14.

⁴⁰ Naim Ürkmez, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İskenderun Liman'ında Yapılan Yolsuzluklar", *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar-1: Dr. Mehmet Tekin Armağanı*, (Edl.: Sacit Uğuz ve Bülent Arı), Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Hatay 2016, s. 147.

⁴¹ Naim Ürkmez, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında...", s. 150-157.

⁴² İsa Kalaycı, *İskenderun ve Limanı*..., s.14-15.

yenilenmeye ya da onarıma ihtiyaç duyulan iskelenin demirden yapılması da düşünülmüş ancak bunun için herhangi bir faaliyette bulunulmamıştır.⁴³

İskenderun limanına gemilerle getirilen hayvanların (boğa, katır, at, eşek, koyun, keçi vs.) gemilerden indirilmesi sırasında birtakım olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu olumsuzlukların temel sebebi hayvanların indirileceği sırada gemilerin iskeleye yaklaşamaması olmuştur. Tüccarlar hayvanlarını gemilerden kendileri indirmiş veya hayvanlar karaya kadar sürü halinde yüzdürülmüştür. Durum böyle olunca birçok hayvan yüzerken boğularak ölmüş ya da şehir içine kaçarak halk için tehlike oluşturmuştur. Kısaca iskelenin yoğun olarak kullanılmasından dolayı ticaret amaçlı getirilen hayvanların karaya indirilmesi için bir başka iskelenin inşa edilmesi gerekiyordu. Bunun için Osmanlı yönetimi 1894 yılının sonlarında konuyla ilgili çalışmalar yapmış ve hayvanların karaya nakli için yeni bir iskele inşasını Sultan Abdülhamit'in onaylamasıyla başlanmıştır.⁴⁴

İskenderun'da inşa edilen iskelelerin çeşitli nedenlerden dolayı her beş ya da altı yılda bir onarıma ihtiyaç duyması hazineyi olumsuz olarak etkilemiştir. Bu durumun farkında olan yabancı tüccarlardan William Karali sahile demirden bir iskele yapmak için izin isteğinde bulunmuştur. Bu iş için bir rapor hazırlayarak Bab-ı Ali'ye gönderen William Karali, iskelenin yapımı için gerekli herşeyi karşılamayı taahhüt etmiştir. Karaliayrıca yabancı tüccarlar ve memurların iskelenin çevresinde barınabilmeleri için alan inşa etmeyi teklif etmiştir. William Karali'nin iskeleyi inşa ettikten sonra işletme süresi 20 yıl olarak kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi iskelenin idaresini bir başkasına verme konusunda tereddüt etmiş, sonuç olarak tüccar William Karali'nin isteği 1901 yılında reddedilmiştir. Limanda var olan iskelenin ise yeniden restore edilmesine karar verilmiştir. Daha sonraki yıllarda geçen süre içinde iskelenin demirden olmayışının zararları görülmüştür. Özellikle bölgeye gelen giden yolcuların ve askerlerin aktarılmasında sorunlar yaşanmıştır. Netice itibariyle yapılan tartışmalar sonrası demirden bir iskelenin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1907 yılına gelindiğinde ise bir Rus tüccar ve kardeşleri iskele inşasına talip olmuşlardır. İnşa için gerekli olan ücret konusunda anlaşıldıktan sonra Sultan Abdülhamit'in izniyle iskele yapımına başlanılmıştır. Ayrıca demirden yapılan iskelenin yanı sıra 1907 yılında karantina binasının yanına

⁴³ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na...*, s. 124-126.

⁴⁴ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na...*, s. 126-127.

başka bir iskele daha yapılmıştır.⁴⁵ Bu iskelenin gemilerde tespit edilen hastalık taşıyan kişilerin karantina binasına kolayca nakledilmesi için yapılmış olması kuvvetle ihtimaldir.

İskenderun Limanı ile ilgili gelişmeler bu şekilde yaşanırken, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına yakın bir dönemde Almanya'da İskenderun Limanı'nın önemini aynı İngiltere ve Fransa gibi kavrayarak birtakım yatırımlar yapmaya karar vermiştir. İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarındaki demiryolu ve liman yapım projelerine finansman olurken, Almanya'da aynı şeyi kendisinin yapabileceğini düşünerek hareket etmiştir. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştiren Almanya, bu devlete karşı barışçıl bir nüfuz politikası izleyerek kendi menfaatlerine ulaşmayı hedeflemiştir.⁴⁶ Bu doğrultuda Almanya, Osmanlı topraklarında birtakım demiryolu projelerinde yer alarak güven sağlamıştır. Netice itibariyle 1903 yılında Bağdat Demiryolu İmtiyaz Anlaşmasını Almanya, Osmanlı Devleti ile yapmakta başarılı olmuştur. Bu antlaşmaya göre Konya'dan yapımına başlanacak demiryolu Ortadoğu'nun iki önemli şehri olan Basra ve Bağdat'a kadar uzanacaktı. Böylece Almanya, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına darbe indirmiş olacaktı. Bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmesi içinde Almanya yine aynı yıl içerisinde Bağdat Demiryolu Şirketi'ni kurmuştur.⁴⁷

Almanların 1903 yılında Osmanlı hükümeti ile yapmış oldukları anlaşma gereği, İskenderun'da modern bir liman inşa etme hakları bulunmaktaydı. Ayrıca bu liman bir kolla Bağdat Demiryoluna bağlanacaktı. Bu kol Toprakkale-İskenderun demiryolu hattıydı. Sonuç olarak Bağdat Demiryolu Şirketi ile Osmanlı hükümeti arasında 1911 yılında Toprakkale- İskenderun demiryolu hattı için anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşmanın hemen ardından Toprakkale-İskenderun hattının inşasına 10 Haziran 1912 tarihinde başlanmıştır. Bu demiryolu bağlantısının iki yıl gibi bir süre içerisinde tamamlanabileceği düşünülmüştü. Fakat inşa süresi daha kısa sürmüş ve demiryolu 1 Kasım 1913 tarihinde bitirilerek faaliyete geçirilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ Naim Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na...*, s. 128-131.

⁴⁶ Altan Alperen, "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk- Alman Demiryolu Projesi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 19, 2018, s.1-3; Bilal Furkan Onursal ve Doğan Başaran, "Bağdat Demiryolu Projesi Üzerinden Almanya'nın Barışçıl Nüfuz Etme Stratejisine Dair Okuma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, 2020, s. 330-334.

⁴⁷ Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz...", s. 217-218.

⁴⁸ Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz ...", s. 225-226.

Toprakkale-İskenderun arasında bu şube hattın inşasıyla birlikte liman inşasının da yapım sürecine başlanmıştır. Limanın inşası için yine bir Alman şirket olan Haydarpaşa Liman Şirketi ile anlaşılmıştır. Hem demiryolunun hem de limanın inşa süreci sorunsuz başlamıştır. Ayrıca bu iki Alman şirket Osmanlı'dan hiçbir masraf talebinde bulunmamış ve tüm inşa giderlerini karşılayacaklarını bildirmişlerdir. Ancak ilerleyen zaman içerisinde sadece şube hat tamamlanabilmiştir. Liman inşası ise 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yarım kalmıştır. Alman şirketlerin bu imar çalışmaları savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte sonuçlanamamıştır.⁴⁹ Ancak bölgenin öneminin anlaşılması açısından Almanların faaliyetleri İngiliz ve Fransızların dikkatlerinin buraya yönelmesinde etkili olmuştur.

Bağdat ve Hicaz Demiryolları yapım çalışmalarını Almanların yürütmesi İngiltere'de rahatsızlık uyandırmaktaydı. İngiltere için Arap yarımadası, Mısır, Akdeniz ve Süveyş kanalının kontrolü hayati önem arz etmekteydi. Bu yüzden Hindistan ve Uzak Doğu'daki sömürgelerini korumak isteyen İngiltere, Almanların demiryolu inşa çalışmalarını baltalamak istemiştir. Almanların bölgedeki çıkarlarına baktığımızda ise Adana ve çevresinde yetiştirilen pamuk tarlalarını ham madde kaynağı olarak ele geçirmek, bölgedeki maden yatakları üzerinde hâkimiyet kurmak ve İngilizlerin sömürgelerine giden yolu denetim altına almak sayılabilir. Doğu Akdeniz şehirlerindeki tarımsal faaliyetleri İskenderun'da bir liman inşa ederek kendi lehine kullanmak isteyen Almanya, İskenderun'da petrol yataklarının olabilme ihtimali üzerine bu bölgeye daha çok önem vermişlerdir. Genel olarak durum özetlenecek olursa Doğu Akdeniz çevresinde İngiltere ve Almanya'nın hâkimiyet mücadelesi söz konusu olmuştur.⁵⁰

Özellikle İngilizler, Almanların inşa ettiği Bağdat ve Basra planına muhalefet olmak için birçok karşıt demiryolu planlarını Osmanlı hükümetine sunmuş ancak sonuç alamamışlardır. Bu yüzden İngiltere, Bağdat ve Basra demiryolunun inşasına devam edilmesi Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarına zarar vereceğini bildiği için her fırsatta demiryolu çalışmalarını sabote etmiştir. Almanlarda, İngilizlerin bu

⁴⁹ Mehmet Beşirli, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2004, s. 186-187.

⁵⁰ Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz...", s.224-225; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya 2005, s.7.

faaliyetlerine karşı güvenlik önlemleri almak amacıyla Bağdat ve Basra Demiryolunu İskenderun sahil şeridinden ilerleterek Halep'e bağlama fikrinden vazgeçmiştir. Nedeni ise İngilizlerin demiryolunu sahilden bomba atışına tutarak tahrip etmelerine engel olabilmektir. Sonuç olarak Bağdat demiryolu planı deniz kıyısından değil Amanos dağlarının bulunduğu hat dolaylarından Halep'e ulaştırılmıştır. İskenderun'da inşa edilecek liman içinde Toprakkale-İskenderun demiryolu yapılmış ve Bağdat demiryolu ağına dâhil edilmiştir. Böylece bölgedeki ticaret sevkıyatı sekteye uğramamıştır. ⁵¹ Ancak kaderin bir oyunu olacak ki Almanya bu demiryolu güzergâhını korumak için birçok yola başvurmuş olsa da dünya çapında savaşın patlak vermesi sonucu İngiliz ve Fransız donanması İskenderun'a gelmiş ve buradaki liman ile demiryolunu bombalayarak tahrip etmiştir. ⁵²

⁵¹ Altan Alperen, "Bağdat Demiryolu: Siyasal...", s.9.

⁵² Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz ...", s. 227.

I.BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MONDROS MÜTAREKESİNE KADAR İSKENDERUN VE LİMANI

I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Durumu ve Avrupalı Devletlerin Çıkar Çatışmaları

Osmanlı İmparatorluğu 1792 yılında imzaladığı Yaş Anlaşması'ndan sonra çeşitli sebeplerden dolayı yıkılış sürecine girmişti. Bu sebepleri kısaca sıralayacak olursak; Osmanlı devlet yönetiminde yaşanan liyakatsizlik, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılan yeniliklerin başarısız olması başta sayılabilir. Yine bu dönemde İran gibi bir Müslüman devlet ile yapılan savaşların Osmanlı tebaası üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkiler, savaşların uzun sürmesi sonucu halkın geçimini sağlayamaması, coğrafi keşifler nedeniyle Akdeniz ticaretinin Doğu Afrika ve Atlas Okyanusu limanlarına kayması bu sebeplere dâhil edilebilir. Osmanlı Devleti merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte iç isyanların ortaya çıkması ve devletin artık doğal sınırlarına ulaşmış olması gibi daha birçok nedenden dolayı yıkılış sürecine girmiştir.⁵³ Ancak Osmanlı XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca dış politika da yabancı devletlere sırtını dayayarak XX. yüzyıla kadar varlığı sürdürmüştür. Osmanlı'nın XX. yüzyıl boyunca dış politika da izlemiş olduğu denge siyaseti aslında Avrupalı devletler arasında cereyan eden çıkar çatışmalarının bir ürünü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çeşitli emelleri olan Avrupalı devletler, Osmanlı topraklarının bulunmuş olduğu Balkanlar, Anadolu, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerini kendi aralarında paylaşmak için XIX. yüzyıl boyunca sürekli mücadele etmişlerdir.

Osmanlı Devleti toprakları üzerinden yaşanan çıkar çatışmalarının taraflarından olan Rusya, İstanbul dâhil olmak üzere boğazları ele geçirmeyi hedeflemiştir. Rusya böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırabilmeyi, ayrıca boğazlar sayesinde önce Akdeniz'e oradan okyanuslara açılabilmeyi umut etmiştir. Kısacası Rusya, Kafkaslar ve Boğazlar üzerinde kesin bir hâkimiyet kurarak sıcak denizlere inmeyi hedeflemiştir.⁵⁴

⁵³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğusu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara 2018, s. 31-56.

⁵⁴ İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart- Nisan 1915)", *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 89, 2019, s. 6-20.

Taraflardan bir diğeri olan Fransa ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilk kapitülasyonu alan devlet olmakla birlikte Osmanlı ile uzun yıllar iyi ilişkilere sahip bir ülke olmuştur. Ancak Fransa'nın 1789 yılında Kuzey Afrika ülkelerinden olan Mısır'a 1830'da Cezayir'e saldırması, akabinde ise Tunus ve Fas'ı ilhak etmesi Osmanlı Devleti ile ilişkileri bozmuştur. Fransa'nın amacı Ortadoğu ülkelerinden Suriye ve Lübnan'ı hâkimiyeti altına alarak Doğu Akdeniz bölgesinde nüfuz sağlamak olmuştur. Bölgedeki en önemli ticaret noktası olan İskenderun kasabasını da elinde tutmak isteyen Fransa, Doğu Akdeniz'in en mühim limanı olan İskenderun limanı üzerinden 1890 yılındaki verilere göre 4.5 milyon Fransız frangı değerinde ihracat yapmıştır. Aynı yıl verilerine göre 7 milyon Fransız frangı değerinde de ithalat yapman Fransa, bölgedeki ticarete yön veren ülkelerden birisi olmuştur. Kısacası Doğu Akdeniz çevresini işgal etmek istemesi de bölge ticaretini tamamen ele geçirmek istemesiyle doğrudan ilişkili olmuştur. Ayrıca Fransa'nın Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak istemesinin bir diğer nedeni de bölgenin tarımsal faaliyetlere çok elverişli olmasıdır. Fransa hammadde bakımından da zengin olan bu coğrafyada özellikle Çukurova yöresindeki pamuk ve tahıl arazilerini ele geçirmek istemiştir.⁵⁵

İngiltere, sömürgeci bir imparatorluk kurarak ele geçirdiği bölgelerde koloniler oluşturmuş bir devlettir. Böyle bir devletin elbette ki önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları vardır. İngiltere'nin ana hedefi Hindistan ve Uzakdoğu'daki sömürge kolonilerine giden yolun güvenliğini sağlamak olmuştur. Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve çevresinden geçen bu güzergâhı Rusya'ya karşı korumak İngiltere'nin öncelikli hedefi olmuştur. Ayrıca İngiltere Osmanlı topraklarını Rusya'nın yayılmacı faaliyetlerine karşı da korumuştur. Başlarda Fransa'da İngiltere'nin bu politikasına destek verse de Osmanlı'nın 93 Harbi'nde Rusya'ya yenilmesi üzerine bu politikadan vazgeçmiştir.⁵⁶

İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı topraklarını kendi aralarında bir takım gizli antlaşmalar yaparak paylaşmışlardır. Bu gizli antlaşmalardan en önemlisi 16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Picot Antlaşması olmuştur. Antlaşma İngiltere,

⁵⁵ Serhan Ada, *Türk- Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 6-13; Mikail Kolutek, *Fransa'nın Doğu Akdeniz Havzası'ndaki Misyonerlik Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2011, s. 26-32.

⁵⁶ Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, Temmuz 2015, s. 105-120.

Fransa ve Rusya arasında yapılırken, Rusya bu antlaşma da İstanbul, Boğazlar ve Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerini istemiştir. Fransa ise Suriye ve Lübnan başta olmak üzere Doğu Akdeniz'in önemli liman kentleri (Hatay ve Mersin), Antalya, Adana (özellikle Çukurova bölgesi) ve Osmaniye'yi içine alan bir coğrafyayı istemiştir. İngiltere, Osmanlı topraklarını koruma politikasından vazgeçerek 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı zaten işgal etmişti. Bu antlaşmayla da Irak ve Ortadoğu'nun önemli limanlarını ele geçirmek istediğini belirtmiştir. İngiltere'nin Irak ve Arap Yarımadası (Hicaz, Yemen ve Umman) üzerinde hâkimiyet kurmak istemesinin nedeni petrol yataklarının bu bölgelerde bulunmasıyla birlikte önemli limanların varlığı da etkili olmuştur.⁵⁷

İngiltere, Fransa ve Rusya bu antlaşmayla aralarındaki çıkar çatışmasına çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak İngiltere her iki tarafa da verdiği sözleri tutmamıştır. Boğazların asıl sahibinin kendisi olduğunu düşünen İngiltere, Suriye ve Lübnan dışında Ortadoğu'nun önemli liman kentlerinden biri olan İskenderun üzerindeki Fransız hâkimiyetini tanımamıştır. İngiltere ayrıca Osmanlı toprakları üzerinde özellikle Ortadoğu bölgesindeki mezhepsel çatışmaları ve azınlık isyanlarını destekleyerek böl parçala yönet taktiğiyle bu coğrafyada nüfuz sahibi olmaya çalışmıştır. Arap şerifi Hüseyin'e gizli bir antlaşmayla bağımsız bir Arap devleti sözünü veren İngiltere yine başka bir gizli antlaşmayla da Fransa'ya Ortadoğu'da toprak vaatlerinde bulunmuştur.⁵⁸ İngiltere'nin Mısır Valisi Mac-Mahon ile Arapların lideri olan Şerif Hüseyin arasında birtakım mektuplaşmalar yaşanmıştır. Bu mektuplarda Şerif Hüseyin, Arap milletinin bağımsızlık mücadelesine destek vermelerini ve halifeliğin Araplara geçmesi gibi taleplerini İngiltere'ye bildirirken kurulacak olan Arap devletinin sınırlarını kabaca tasvir de etmiştir. Mısır Valisi Mac-Mahon, Şerif Hüseyin'in İngiltere ile yapacağı iş birliğinden hoşnut olduğunu ancak kurulacak olan bir Arap devletinin sınırlarının an itibariyle belirlenmesinin gereksiz olduğunu acele karar verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Şerif Hüseyin, Doğu Akdeniz havzasını içine alan bir Arap devleti sınırı çizerken, Mac-Mahon, söz konusu bölgenin Arap olmadığını söyleyerek bu

⁵⁷ Mustafa Yahya Metintaş, "Sykes-Picot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Kadar İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs Politikaları", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Temmuz 2017, s. 44-45; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s.4.

⁵⁸ Ömer Osman Umar ve Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 101, Mayıs 2020, s. 41-45.

coğrafyanın Arap devletine dâhil olmayacağını açık bir dil ile belirtmiştir. Zira Doğu Akdeniz havzasında İskenderun ve limanı bulunmakla birlikte, bu bölge İngiltere için çok önemliydi. Mac-Mahon ayrıca ekleyerek Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı başlatacakları isyan hareketini de desteklemiştir. Mac-Mahon, Şerif Hüseyin'e parasal yardım yapmakla birlikte kurulması düşünülen Arap devletinin kralı gibi yakıştırmalar yaparak da Arap liderin gönlünü hoş etmeyi ihmal etmemiştir. Sonuç olarak her iki devlet adamı I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada bu antlaşmayı yapmışlardır. Şerif Hüseyin, İngilizler ile iş birliği içerisindeyken Osmanlı yönetimi savaş devam ettiği için validen askeri birlik istemiştir. Ancak Şerif Hüseyin, Arap toplumu için özerklik ve Hicaz'daki yönetimin kendi ailesine bırakılmasını isteyerek Osmanlı Devleti ile ipleri koparmıştır.⁵⁹

Osmanlı Devleti'ne karşı yayılcı ve saldırgan politika izleyen bir diğer devlet İtalya olmuştur. 1895 yılında Habeşistan eyaletine saldıran İtalya başarı elde edememiş, dinmek bilmeyen arzuları neticesinde 1911 yılında da Trablusgarp'a saldırmıştır. İtalya'nın bu hamlesi neticesinde iki ülke arasında başlayan savaş Ekim 1912'ye kadar devam etmiştir. İtalya ile Osmanlı Devleti arasında 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında yapılan ilk antlaşma olmasıyla birlikte Osmanlı, Kuzey Afrika coğrafyasındaki son toprağını da kaybetmiştir. Bunun dışında Balkan Savaşı'nın çıkması nedeniyle Ege bölgesindeki On İki ada geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na bu şekilde dâhil olmuş, kendisine Antalya ve çevresi İtilaf Devletleri tarafından vaat edilmiştir. Bu nedenle İtalya taraf değiştirerek İtilaf güçlerinin bu teklifini Nisan 1915'te yapılan Londra Antlaşması ile kabul etmiştir.⁶⁰

Siyasi birliğini tamamladıktan sonra sömürge yarışına dâhil olan Almanya ise İngiltere'yi kendisine rakip olarak görmüştür. Öyle ki esasen Almanya'nın bu yarışta yerini almak istediği ülke İngiltere olmuştur. Almanya, İngiltere'nin Ortadoğu, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu çevresindeki sömürgelerine giden yolu kesmek istemiştir. Bu hedefe ulaşmak için Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerine önem vermiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'nden toprak ve hammadde elde etmek için

⁵⁹ Hasan Karaköse, *Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1876-1918 Yılları Arası)*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2018, s. 39-45; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, S. 48. 2009, s. 139.

⁶⁰ Hasan Tefik Güzel, "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı "", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Mart 2017, s. 79-114.

saldırmak yerine barışçıl bir nüfuz politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti de saldırgan tavır sergileyen İtilaf güçlerine karşı Almanya'yı dost ülke olarak kabul etmiştir. Ancak Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı dost gibi görünse de asıl amacı barışçıl yollarla ülke içinde nüfuz sahibi olabilmektir. Almanya, Osmanlı topraklarındaki demiryolu projelerine yatırımlar yaparak büyük paralar elde etmekle birlikte demiryolunun inşa edileceği güzergâhtaki maden yataklarını da kendi çıkarları için kullanmıştır. Osmanlı topraklarındaki çeşitli arkeolojik kazıları finanse ederek buradaki kültürel mirasları kendi topraklarına kaçırmıştır. Bunların dışında Almanya, birçok Alman kökenli bankalar kurarak Osmanlı ekonomisinde yer edinmiş, Osmanlı hükümetine kredi alma imkânları sunarak sempati kazanmaya çalışmıştır. Osmanlı ordusunun modern bir görünüme kavuşması için de subaylar görevlendirilmiş, Alman komutanlar orduda yer alarak Osmanlı askerini eğitmişlerdir. Bu gibi durumlar nedeniyle Osmanlı hükümeti Almanya'ya karşı büyük bir ilgi ve sempati duymuştur. Böylece Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında yer alarak I. Dünya Savaşı'na katılmak zorunda kalmıştır.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi

Osmanlı Devleti, XX. yüzyıl başlarında Avrupa'da devletlerarası gruplaşmayı görüp uluslararası sahada tek başına kalmak istemediği için bazı devletler ile dostluk anlaşmaları yapmak istemiştir. Öncelikle İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak istemiş fakat reddedilince yönünü Balkan ülkelerinden Bulgaristan'a çevirmiştir. Balkan savaşları sırasında yaşanan durumlar nedeniyle bozulan ilişkileri onarmak adına Bulgaristan'la birtakım görüşmeler yapan Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın asıl amacının dostluk ilişkileri kurmak değil de Osmanlı topraklarını ele geçirmek olduğunu görmüştür. Osmanlı Devleti, yapılan toplantılardan bir netice elde edilemeyince bu kez de Fransa'nın kapısını çalmıştır. Ancak Fransa'da, Rusya'nın onayının olmadığı bir dostluk anlaşmasına yanaşmamıştır. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti, Almanya ile yakın ilişkiler içerisine girmek durumunda kalmıştır. Dönem itibarıyla yönetimde olan Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa⁶²,

⁶¹ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 37-72; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s. 4-5.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Çolak, "Enver Paşa", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-6.

Dâhiliye Nâzırı Talat Bey⁶³ ve Meclis Reisi Halil Bey, gibi isimlerin Almanya'ya sempati duymaları bu ittifakı kolaylaştırmıştır.

Almanya ile müzakereler Temmuz 1914'de başlamış ve Ağustos ayının başlarında uzlaşma sağlanarak dostluk anlaşması yapılmıştır. Osmanlı'nın kabul ettiği anlaşma şartlarına göre; Osmanlı Avrupa'da bir savaşın çıkması durumunda Almanya'nın safında yer almayı kabul etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni İtilaf grubuna dâhil etmemeleri iki temel sebebe dayanmaktadır. Birincisi yapılan gizli antlaşmalar gereği Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardı. Savaşı kazanmaları durumunda zaten işgal edecekleri toprakları belirlemişlerdi. Osmanlı'nın savaşa girmesi durumunda ise henüz savaşın başında yıkıma uğrayacağı öngörüldüğünden İtilaf güçleri bu durumu düşünmek dahi istemiyorlardı. Zira bu durumda planlarının bozulması yüksek ihtimaldi. İkincisi ise savaşın çıkması halinde İtilaf grubu Rusya'ya harp malzemesi gönderebilmek için Boğazları kullanmak durumunda kalacaklarından Osmanlı tarafsız kalmalıydı. Ancak Osmanlı Devleti savaş başladığı sıralarda her ne kadar tarafsız kalmaya çalışırsa çalışsın bunda başarılı olamamıştır. İttifak grubundaki ülkeler Almanya, Avusturya ve Bulgaristan Avrupa'daki savaş yükünü azaltmak için Osmanlı topraklarında yeni cephele açılmasını istemiştir. Nihayetinde İttifak grubunun istediği gibi olmuş, İngiliz Deniz Kuvvetlerinden kaçan iki Alman zırhlısı İstanbul'a gelerek demirlemiştir. Goeben ve Breslau isimli bu iki harp zırhlısının komutanı ise Amiral Souchon'dır.⁶⁴

İlgili gemilerin Türk boğazlarına gelerek demirlemesi üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bir uyarıda bulunarak bu iki Alman zırhlısını kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Almanya ile dost ülke olduğu için gemileri İngilizlere teslim etmemiştir. Fakat İngiltere'nin uyarısını ciddiye alarak bu durumdan kurtulabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bulunan çözüm yolu ise her iki geminin Osmanlı yönetimi tarafından Almanya'dan satın alınarak Osmanlı donanmasına dâhil edilmesi olmuştur. Almanya bu teklifi Amiral Souchon'a Osmanlı donanmasının komutası verilmesi şartıyla kabul edeceğini bildirmiştir. Almanya'nın bu talebi mecburen kabul edilmiş ve donanma İngiliz subaylarından

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan Babacan, "Talat Paşa", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-9.

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2020, s. 87-89.

arındırılmıştır. Goeben ve Breslau' ya Yavuz ile Midilli isimleri verilerek Osmanlı donanmasına dâhil edilmiştir.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmeden önce yaşanan gelişmelere en yakından tanık olanlardan birisi de Cemal Paşa olmuştur. Cemal Paşa⁶⁶'nın hatıralarında anlattıklarına göre Osmanlı Devleti için savaş hali kaçınılmaz olmuştur. Zira Almanlara ait olan iki savaş zırhlısını himaye eden Osmanlı en büyük hatayı yapmıştır. Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya bu hatayı Osmanlı Devleti'ne birtakım uyarılarda bulunarak görmezden gelmişlerdir. Olayın üstüne gidecek olurlarsa Osmanlının, Almanya ile daha da yakınlaşmasından çekinmişlerdir. Öte yandan Osmanlı Devleti, aslında İtilaf güçleri bloğunda savaşa dâhil olabilmeyi istemişti. Bunun için Osmanlı hükümeti İngiltere ve Fransa'ya sunacağı gerekçeleri bile düşünmüştü. Bunlar; Osmanlı karasularında diğer devletlere verilen ayrıcalıkların kaldırılması, Ege adaları sorunun çözülmesi, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi olmuştur. Ancak İtilaf güçlerinin Osmanlı Devleti'ni yanlarına çekmek gibi bir amaçları olmadığı gibi Osmanlı hükümetinin İtilaf grubunda yer alma taleplerini her seferinde reddetmişlerdir. Osmanlı hükümeti ise harp sonrasında İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarına özellikle İstanbul ve Boğazlara saldıracaklarını düşünmüştür. Osmanlı Devleti bu sebepten ötürü bazı devletlerle dostluk ilişkileri kurmaya çalışmış, bu devletler de pek tabi Almanya ve Bulgaristan olmuştur.⁶⁷

Osmanlı Devleti için olaylar böyle seyrederken Almanya, batıda İngiltere ve Fransa ile doğuda Rusya'yla mücadele etmeye çalışmıştır. Her geçen gün bölgede sıkışan Almanya, başta tarafsız kalmasını kabul ettiği Osmanlı Devleti'nin bir an önce yanında savaşa girmesini istemiştir. Osmanlı Devleti ise başta savaş hazırlıklarını bahane ederek zaman kazanmaya çalışmış daha sonra da gerekli ihtiyaçları karşılayacak paranın olmadığını ileri sürmüştür. Almanya yaşanan bu gelişmeler karşısında Osmanlı hükümetinin bahanelerine son vermek için krediler ve hibe para ödemeye razı olmuştur. Bunun dışında dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa, Osmanlı donanmasının başına geçen Alman Amiral Souchon'u artık zapt edemeyeceğini ileri sürmüştür.⁶⁸ Diğer taraftan Osmanlı hükümetinde Enver

⁶⁵ Cemal Paşa, *Cemal Paşa Hatırat (1913-1922)*, (Çev.: İlyas Kara), Kamer Yay., İstanbul 2019, s. 119-124.

⁶⁶ Nevzat Artuç, "Cemal Paşa", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-4.

⁶⁷ Cemal Paşa, *Cemal Paşa Hatırat...*, s.124-128.

⁶⁸ Cemal Paşa, *Cemal Paşa Hatırat...*, s. 131-132.

Paşa'nın başı çektiği birçok nazır ve devlet adamı I. Dünya Savaşı'na katılmayı istemişlerdir. Devletin savaşa girmemesini isteyenlerin görüşleri ağırlık kazanmamış ve bu yönde bir karar çıkmamıştır. Alman Amiral Souchon, Midilli ve Yavuz ismi verilen harp gemileriyle birlikte Osmanlı donanmasını da alarak Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamışlardır. Rusya'ya karşı yapılan bu saldırılarla Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na resmen girmiştir.⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini isteyen Almanya, Avrupa'daki yükünü hafifletmeye çalışmıştır. Almanya, Anadolu başta olmak üzere Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nı da yeni cepheler açılmasını sağlamıştır. Böylece savaşın daha geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayarak İtilaf devletlerinin sınırlarını zorlayabilmiştir.

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde durumlar hiç de parlak gitmemiş ve Osmanlı iki ateş arasında kalmıştır. Dönemin Osmanlı hükümetinde yer alan Talat, Enver ve Cemal Paşalar kaleme almış oldukları hatıralarında Osmanlının, Almanya safında savaşa dâhil olmak zorunda olduğunu, olaylara sessiz kalmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığını sürekli belirtmişlerdir.⁷⁰ Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce Goeben ve Breslau gemilerini satın aldığını duyurduğu sıralarda İngiltere bir çıkarma harekâtı yapmayı planlamıştır.⁷¹ Bu harekâtın başta Çanakkale ve Boğazlar üzerine yapılması düşünülse de aynı anda Doğu Akdeniz'de önemli bir liman kasabası olan İskenderun'un da ele geçirilmesi gerektiği fikri tartışılmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Yerine İskenderun'a Çıkarma Yapma Projesi

İskenderun ve Limanı'nın İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya İçin Önemi

Orta Doğu ve Doğu Akdeniz kıyıları daima İngiltere ve Fransa için önemli bölgeler olmuşlardır. Bu iki devlet bu bölgelerde yıllarca tutunabilmek için yerli halk arasındaki mezhepsel çatışmaları kendi çıkarları için kullanarak faaliyetlerini

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 90; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III. Cilt*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 232-235.

⁷⁰ Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin (İngiltere- Fransa) İskenderun Çıkarması Planı ve İkinci Çanakkale Korkusu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, 2014, s.22.

⁷¹ Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (Çev.: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 28-29.

sürdürmüşlerdir. Nil Nehri ve Sina Yarımadası çevresinde bulunan Süveyş Kanalı bölge ticareti için çok önemliydi. Bu coğrafyanın İngilizlerin elinde bulunuyor olması Fransa'yı yeni arayışlar içerisinde bırakmıştır. Fransa'da kendi sömürge idaresini kurmak için Suriye ve sahil şeridine yönelmiştir.⁷²

Mısır coğrafyasının İngilizler için önemi Hindistan ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolun güvenliğini sağlamaktı. Fakat Fransa için bu bölge Suriye kadar önemli değildi. Nedeni ise Suriye, dünyanın eski kara ticaret yolları olan İpek ve Baharat yolları güzergâhında bulunmasıydı. Bunların dışında Fransa için gerekli hammaddeyi sağlayacak verimli toprakları ve limanları vardı. Bu limanların en önemlisi dağlarla çevrili olması nedeniyle korunaklı olan İskenderun ve limanıydı. Ayrıca İskenderun tarihin en mühim ticaret şehirlerinden olan Musul ve Halep'in de doğal limanı konumundaydı. Fransa, Kilikya adını verdiği Mersin, Tarsus, Adana, Maraş, Antep ve Hatay'ı içine alan çember bölgeyi istiyordu. Bu çember bölgenin içine pek tabi İskenderun adı verilen küçük ticaret kasabası da dâhildi. Fransa, Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu kredilere karşılık bu çember bölgeyi isterken, konu ile alakalı da İngiltere ve Rusya ortak noktada buluşmuşlardı.⁷³ Rusya ise İstanbul, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Marmara Denizi ve Boğazları içine alan bölgeleri istiyordu. Rusya, istediği yerler dışında Fransa ve İngiltere'ye arzu ettikleri yerleri almalarını, kendisinin buna müdahil olmayacağını garantisini vermiştir. Böylece Fransa, Kilikya ve Suriye coğrafyalarını alırken İngiltere'de Suriye'nin güneyinde kalan önemli noktalar ile Irak bölgesini almıştır. Böylece herkesin istediği sınırlar kabaca belirlenmiştir. İlerleyen süreç içerisinde de bu istekler Sykes-Picot Antlaşması ile hayata geçirilmiştir.

Irak coğrafyasını İngiltere alırken, Musul'un başta Fransa'ya vaat edilip daha sonra da İngiltere'nin burayı istiyor olması iki devlet arasında gerilimin yaşanmasına neden olmuştur. Zira Musul, petrol hammaddesi açısından çok zengin bir coğrafya olmakla birlikte buradan çıkarılan hammadde Avrupa'ya İskenderun Limanı aracılığıyla aktarılacaktı. Bu gibi nedenlerden dolayı Fransa, Musul'u geçen süreç

⁷² Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 16; Durmuş Akalın ve Cemil Çelik, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", *Turkish Studies*, C.7, S.3, 2012, s. 22-41.

⁷³ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 17-18.

içerisinde İngiltere'ye kaptırmış olsa bile asla İskenderun ve limanından vazgeçmemiştir.⁷⁴

Almanya ile Rusya'nın da İskenderun ve limanı üzerinde çıkarları olduğunu ifade etsek abartmış olmayız. Almanya, II. Abdülhamit döneminde Osmanlıdan Bağdat ve Hicaz Demiryolları yapım projelerini alarak bölge üzerindeki çıkarlarını açıkça ifade etmişti. 1903 yılında demiryolu projelerini hayata geçirmeye çalışan Almanya, 1911 yılında yapılan antlaşmayla da İskenderun da modern bir liman inşa etme ve bu limanı bir demiryolu kolu ile Bağdat Demiryolu ağına bağlama projelerinin onayını da almıştı. Bu yeni limanın inşası için kolları sıvayan Almanya, Haydar Paşa Liman Şirketi ile Osmanlı hükümetinin anlaşmasını sağlamıştı. Limana bağlanacak olan Toprakkale-İskenderun Şube Hattı, 1913 yılında tamamlanmış, fakat modern limanın inşası Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle yarım kalmıştır. Zaten limana bağlanacak olan demiryolu hattı da İtilaf devletleri tarafından savaş esnasında tahrip edilmiştir.⁷⁵ Almanya, Osmanlı Devleti'nden aldığı bu projelerle gerçekleştirmek istediği asıl amaç İngiltere'nin sömürgelerine giden yolların önünü kesmek ve Doğu Akdeniz'deki stratejik yerleri ele geçirmek olmuştur. Ayrıca Almanya, siyasi birliğini geç tamamladığı için sömürge yarışına İtalya gibi geç kalmış ve sanayisini geliştirebilmek için hammadde arayışı içerisine girmiştir. Fransa'nın çok istediği Çukurova ve çevresini Almanya'da verimli toprakları olduğu için istemiştir. İskenderun Limanını da İngiliz ve Fransız sömürgelerinden elde ettiği hammaddeleri kendi ülkesine götürebilmek için barışçıl nüfuz politikasıyla ele geçirme niyetinde olmuştur.

Rusya ise Bering Boğazı üzerinden sıcak denizlere inebilse de kış aylarında sular buz tuttuğu için daha alternatif yol arayışı içerisine girmişti. Bu yüzden İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetin kendisinde olmasını istiyordu. Böylece İstanbul üzerinden Akdeniz'e inebilecek ve oradan Cebelitarık Boğazı ya da Süveyş Kanalı kullanarak istediği deniz ulaşımını sağlamış olacaktı. Fakat olur da Rusya, İngiltere ve Fransa'nın birtakım oyunları nedeniyle Boğazları alamayacak olursa başka bir alternatif olarak İskenderun limanının ele geçirilmesi planı devreye girecekti. Kafkaslar ve Doğu Anadolu güzergâhı üzerinden Hatay ve çevresini ele

⁷⁴ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s.19-20.

⁷⁵ Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz...", s. 223-228; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 304-305.

geçirerek sıcak denizlere inebilmek için İskenderun bir üs olarak kullanılabilirdi.⁷⁶ Nitekim Rusya’da böyle bir amaç içerisinde olduğunu 1916 yılının başlarında Erzurum ve dolaylarını işgal ederek ortaya koymuştur. Böylece İngiltere’nin kaygılarının da yersiz olmadığı anlaşılmıştır.⁷⁷

İngiltere’nin İskenderun’u İşgal Projesi

Savaş öncesinde devletlerin İskenderun ve limanı üzerindeki çıkar çatışmaları bu şekildeydi. Birinci Dünya Harbi başladığı sıralarda Çanakkale’ye bir işgal hareketinde bulunmayı amaçlayan İngiltere, konuyla ilgili gerekli çalışmaları yürütüyordu. Ancak dönemin İngiliz donanmasından sorumlu bakanı Winston Churchill, Çanakkale ve Boğazlara yapılacak olan bir işgal hareketiyle aynı zamanda fakat başka bir yerde saldırı hareketinde bulunulması gerektiği düşüncesini üstelerek dile getirmekteydi. Winston Churchill’in bahsetmiş olduğu bu başka bir yer tabi ki de Doğu Akdeniz’in en önemli stratejik noktası olan İskenderun ve limanıydı. Winston Churchill’in İskenderun’a yapılacak olan saldırı ile Çanakkale’ye yapılacak olan saldırının aynı zamanda yapılması gerektiğini dönemin İngiliz Harp Bakanı Horatio Herbert Kitchener’da destekliyordu. İngiliz yönetiminde benimsenen bu düşüncenin temelini Doğu Akdeniz hâkimiyetini Fransa’ya ya da Araplara kaptırmamak yatıyordu. Bunun dışında İngiltere, savaş öncesinde böyle bir işgal hareketinde başarılı olmak zorundaydı. Zira İngiltere’nin İskenderun’u işgal etmesi Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu ile olan askeri bağlantısının kesilmesi konusunda önemlilik arz etmekteydi.⁷⁸

Ayrıca Winston Churchill, İskenderun’a yapılan saldırı da başarılı olup Çanakkale’ye yapılan saldırıda başarı elde edilemezse gerçek hedeflerinin İskenderun olduğunu belirterek başarısızlığın üstü rahatlıkla kapatılabileceğini ifade etmekteydi. Böylece İngiltere, uluslararası sahada prestij kaybetmemiş olurdu. İngiltere, saldırı hareketleriyle bunları amaçlarken İskenderun ve çevresini boş bırakmayarak birkaç savaş zırhlısını keşif yapmaları için bölgeye göndermiştir. Bu savaş zırhlılarının en mühimi Doris isimli İngiliz savaş gemisidir. İngiltere, İskenderun körfezinde Fransa ile birlikte hareket etmiştir. İngiltere’ye ait olan savaş

⁷⁶ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz’de Bir...*, s. 23.

⁷⁷ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz’de Bir...*, s. 60.

⁷⁸ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Müttefiklerin...”, s. 26-27; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 308-309.

gemisi Doris dışında Indefatigable, Queen Elizabeth, Ark Royal ve Askold gibi diğer devletlere ait olan savaş zırhlıları da İskenderun sahilinde devriye gezmişlerdir. Doris, İskenderun sahilinde yapmış olduğu keşiflerde bölgedeki Osmanlı askeri birliklerinin önemli harp teçhizatlarını alarak başka bölgelere naklettiklerini gözlemlemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere İskenderun'un işgal edilebileceğini Osmanlı yönetimi zaten bilmekteydi. Bunların dışında İngiltere, hem İskenderun' a hem de Çanakkale'ye gönderecek yeterli miktarda askeri birliği olmadığı için Fransa'dan yardım istemiştir. İngiltere'ye göre Fransa'nın desteğiyle İskenderun'a yapılacak olan saldırı hareketi başarılı olabilirdi.⁷⁹

Ancak Fransa, 1916 yılında yapılacak olan Sykes- Picot Anlaşmasının taslak planına göre Suriye ve çevresini istemiştir. İngiltere'de bu isteği kabul ederek sorun çıkarmamıştır. Fransa'nın Suriye tabiri içerisine Adana (Çukurova), Mersin, Maraş, Antep ve Hatay (özellikle İskenderun limanı) dâhildir. İngiltere'ye göre Suriye ve çevresi Arap ırkına mensupken, Kilikya bölgesindeki nüfusun çoğunluğu Türk'tür. Yalnızca İngiltere, anlaşmada Fransa'ya Arapların yaşadığı bölgeyi vereceğini söylemiştir. İngiltere, savaş esnasında imzalanan bir diğer anlaşma olan Mac-Mahon ile de Hicaz Valisi Şerif Hüseyin'e Suriye ve çevresi dâhil geniş topraklara sahip bir Arap Krallığı sözünü de vermiştir. Şerif Hüseyin'de Türklerin yaşadığı Kilikya bölgesini bu sınırlara dâhil etmiş, ancak talep İngiliz yetkililerce geçirtilmiştir. İngiltere, İskenderun çevresini ve Kıbrıs'ı üs olarak kullanmayı düşünmüştür. Böylece Mısır ve Süveyş Kanalı'nı korumayı hedeflemiştir. Bu yüzden İngiltere, bölgeyi tam anlamıyla ele geçirene kadar dış politika da atacağı adımları çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde atmaya çalışmıştır. İngiltere, Fransa ile İskenderun ve çevresi konusunda bir çatışmaya girmek istemediği için Araplarla yapılan anlaşmayı saklamıştır. Zira savaş esnasında Fransa'yı kaybetmekten çekinmiştir. Fransa ise tüm olan biteni ilerleyen süreç içerisinde Rusya'nın savaştan çekildiği zamanda öğrenmiştir.⁸⁰ Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetin kendisinde olmasını isteyen Fransa bu çıkarma fikirden hoşlanmamıştır. Ancak şöyle de bir gerçek var ki İngiltere, Ortadoğu coğrafyasındaki etnik yapıyı çok iyi bildiği için Arapların arasına nüfuz

⁷⁹ Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...", s.26-28; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 309.

⁸⁰ Serhan Ada, *Türk- Fransız İlişkilerinde...*, s. 16-20.

etmesi zor olmamıştır. Bu yüzden İngiltere ile iyi anlaşılan Araplar, Fransa gibi bir devleti söz konusu bölgede istemeyecekleri ortadadır.⁸¹

Netice itibariyle İngiltere, ne pahasına olursa olsun İskenderun'a saldırı hareketi yapma konusunda kararlı olmuştur. Fransa'ya ya da Araplara vermiş olduğu vaatler devlet çıkarları göz önüne alınarak atılmış adımlardır. Örneğin Araplara verilmiş olan sözün altında İngiltere'nin İslam dünyası üzerinde etkin olma arzusu yatmaktadır. İskenderun, Doğu Akdeniz'de önemsiz, gelişmemiş küçük bir ticaret kasabası gibi görünse de aslında bölgede hinterlandı en müsait liman İskenderun limanıdır. Mısır Umum Kumandanı General Maxwell'de Çanakkale ve çevresine yapılacak olan saldırı harekâtında olumlu sonuçlar elde edilememesi durumunda İskenderun ve dolaylarına harekât düzenlenmesinin hayati önem taşıdığını dile getirmiştir. Ayrıca edinilen bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin söz konusu bölgede beş bin kadar kuvveti olduğu yönündedir. Yani şehrin bir saldırıya uğraması durumunda savunmasız konumdadır. Böylece, General Maxwell'in de söylediği gibi on beş bin askerden oluşan birliklerle İskenderun ve limanı ele geçirilebilirdi. Kısacası İskenderun'un İngiltere tarafından işgal edilmesi durumunda savaş sonrası Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'in kaderini İngilizler belirleyebileceklerdi. Bu durumda Fransa, Almanya, Rusya ve bölgedeki Araplara söz hakkı verilmemiş olacaktı. Bunların dışında İskenderun'a saldırı düzenleme düşüncesi Churchill, Kitchener ve General Maxwell gibi bölgedeki İngiliz yetkililer haricinde İngiltere'nin Mısır Valisi Henry McMahon da harekâtın yapılması gerekliliğini tekrarlamıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi Mısır ve Süveyş Kanalı'nın bulunduğu coğrafyanın güvenliği İngiltere'nin İskenderun'u ele geçirmesine bağlıdır.⁸²

İngiltere'nin İskenderun'u ele geçirmek istemesinin diğer bir nedeni de Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölge olan Mezopotamya üzerinde tam bir hâkimiyet sağlama arzusudur. Bilindiği üzere bu bölge tarih öncesi devirler dâhil birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim bir coğrafyadır. Bereketli toprakları sayesinde hammadde bakımından zengin bir yaşam merkezidir. İngiltere'nin Hindistan'da kurmuş olduğu koloni düzeninde birtakım sorunlar vardır. Hindistan bölgesindeki

⁸¹ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 55.

⁸² Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s.56-58.

insan sayısının fazla olması İngiltere'yi zor durumda bırakmaktadır. Bu sebeple Hindistan'da fazlaca bulunan nüfus Mezopotamya coğrafyasına aktarılabilirdi.⁸³

Bölgedeki İngiliz yetkililerin, 1915 yılının başlarında İskenderun ve limanını ele geçirmek için kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sadece bir düşünceden ibaret kalmamıştır. Örneğin İskenderun'a askeri birlikleri yerleştirme esnasında yaşanabilecek problemler, iaşe sıkıntısının nasıl giderilebileceği ve işgal başarılı olduktan sonra izlenecek yol haritası üzerinde durulmuştur. İşgal için gerekli olan askeri teçhizatında ayrıntılı listesi şu şekildedir:

“İskenderun'u ve Belen Geçidi'ni ele geçirmek için: 3 piyade tugayı, 4 dağ bataryası, 4 adet 4.7 inçlik silah, 1 sahra piyade birliği, 1 Howitzer bataryası, 1 muhabere bölüğü, 3 tayyare. b- hareketli saldırılar için ilave (kuvvet) 3 süvari alayı ya da Yeomanry birliği, 1 piyade tugayı, 1 bisikletli bölük. c- Katır nakliye, d- sahra fırın bölüğü, e- sahra ambulansları, f- savaş gereçleri, veteriner ve diğer bölümlere ait detaylar.”⁸⁴

Askeri envanterler için gerekenler bunlarla sınırlı değildi. Askerlerin 1915 yılının kış şartlarında yaşamlarını idame ettirebilmeleri için barınaklara ihtiyaçları vardı. On beş bin askerden oluşan ordu için de büyük çapta bir hazırlık yapılması hayati önem taşımaktaydı. Ordunun kış şartlarında rahat hareket edebilmesi için askerleri ısıtacak kar giysisi imal edilmesi gerekmektedir. Kuşatma sırasında vurulan ve ölen askerler içinde Kıbrıs'ta bir yer ayarlanması düşünülmektedir. İşgal sırasında nasıl bir yol izleneceği ise şu şekilde belirlenmişti. Önce Yumurtalık sahili başta olmak üzere Erzin, Dört Yol, Payas, Sarıseki ve İskenderun üzerinden Belen geçidi ele geçirilerek İskenderun limanı abluka altına alınacaktı. Akabinde ise Bağdat Demiryolunun uzantısı olan Toprakkale-İskenderun ve bölgedeki diğer demiryolları ile haberleşme ağı tahrip edilecekti. Böylece Osmanlı'nın Ortadoğu'daki ordularıyla bağlantısı kesilmiş olacaktı.⁸⁵

İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'deki Faaliyetlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Almış Olduğu Önlemler

Osmanlı hükümeti, Birinci Dünya Harbi sırasında İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz sahillerine çeşitli saldırılar düzenleyeceğini düşünmekteydi. Bunun içinde Osmanlı Devleti söz konusu bölgede birtakım önlemler almaya başlamıştır.

⁸³ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...”, s.30.

⁸⁴ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...”, s. 35-36.

⁸⁵ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...”, s.37.

Öncelikle dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Cemal Paşa'yı İskenderun ve dolaylarına atayan hükümet daha sonra bölgedeki askeri teçhizatların toplanarak başka bir yere nakledilmesini sağlamıştır. Bu durumun nedeni ise sahilde çok fazla düşman zırhlısının devriye geziyor olmasıdır.⁸⁶ Bunların dışında alınan önlemlerden biri de Akdeniz sahil kesimine mayın döşenmesidir. Böylece düşman gemileri kıyılara yanaşarak şehirlere çıkamayacaklardı. Arsuz, İskenderun, Sarıseki, Payas, Erzin ve Dört Yol sahillerindeki karakol sayısını arttıran hükümet bu bölgelere olan asker sevkini de hızlandırmıştır. Çevrede tahrip olmuş yolların onarılması dışında iletişimi sağlayan kanalların iyileştirilmesi için çalışmalar düzenlenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı yetkililerin aralarında görüş alışverişi yaptıkları mektuplar sıklıkla İtilaf güçleri tarafından ele geçirilmekteydi. Osmanlı yetkilileri de bu durumun önüne geçmek için mektuplaşmalarda gizli kodlar kullanmışlardır.⁸⁷

İngiltere nasıl ki Kıbrıs adasını askeri bir üs olarak kullanıyorsa Fransa'da Midilli ve Meis adalarını bu amaçla kullanmıştır. Midilli adası Ege Denizin de yer alırken Meis adası ise Antalya'nın batısında yer almaktaydı. Ayrıca Meis ve Midilli adalarında ağırlıklı olarak Rumlar ikamet etmekteydi. Fransa, Akdeniz kıyılarındaki Osmanlı şehirlerine nüfuz edebilmek için Rumlar ve Ermenilerden faydalanmıştır. Özellikle bu dönemde Rumlardan faydalanan Fransa, onları milis güçler şeklinde örgütleyerek silahlandırmıştır. Bu milis güçler şehirlerde Osmanlı Devleti'ne karşı provokatif faaliyetlerde bulunarak yöre halkını devlete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Rumlar, Fransız askerinin kullanmış olduğu giysilerin aynısını giyerek bölge halkına çeşitli zararlar vermişlerdir. Milis güçler Fransız Deniz Kuvvetlerini arkalarına alarak Akdeniz sahillerinde bulunan köy ve kasabaları yağmalamışlardır. Ayrıca şehirlerin üzerine ateş açarak yöre halkından birçok kimsenin ölmesine ya da yaralanmasına sebebiyet vermişlerdir. Bunların dışında bazı Osmanlı vatandaşları Fransız ve İngilizlere muhbirlik yapmışlardır. Osmanlı'nın Müslüman olmayan tebaasına mensup olan bu kesim tabi ki de Rumlar ve Ermenilerdir. Örneğin Rumlar, bölgede bulunan Osmanlı askeri birliğinin yerini sahildeki düşman gemilerine bildirerek oranın anında bombalanmasına neden olmuşlardır. Akdeniz sahil ve limanlarını bombalayarak felç eden İtilaf devletleri bölge ticaretinin sekteye

⁸⁶ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 25-26.

⁸⁷ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 2007, s. 180-182.

uğramasına da sebep olmuşlardır. Bu şekilde devlet aleyhine hareket eden ve Yunan taraftarı olan Rum muhbirlerle karşı Osmanlı Devleti de birtakım önemler almıştır.⁸⁸

Düşmana muhbirlik yapan azınlıklar konusunda alınan önlemlerden biri de Osmanlı yönetimi tarafından göçe tâbi tutulmaları olmuştur. Yani Akdeniz sahil şeridinde yaşayan ve düşmana muhbirlik yapan Rumlar, Anadolu'nun içlerine göç ettirilmiştir. Buradaki amaç Rumlar veya bölgedeki diğer azınlıkların düşman kuvvetlerine yardım etmelerinin önüne geçmektir. Ayrıca bazı olağanüstü durumlarda savaş nedeniyle yerel halkında bölgenin iç kesimlerine gönderildikleri görülmüştür. Söz konusu bölgenin güvenliğini sağlamak adına atılan bir diğer adımda hapishanelerdeki azılı suçluların iç kesimlere nakledilmesi olmuştur. Zira bir işgal durumunda düşman kuvvetlerinin ilk ele geçirecekleri yerlerden birisi hapishanelerdir. İtilaf güçlerinin, hapishanelerdeki suçluları dışarı salarak kargaşa yaratmaya çalışacaklarına şüphe yoktur. Ayrıca Rumların, Anadolu'nun içlerine gönderilmesinin bir diğer sebebi de kaçakçılık faaliyetlerinde bulunmaları olmuştur. Bu dönemde yaşanan harpten dolayı kaçakçılığı yapılan envanterler arasında askeri teçhizatlar ve mühimmatlarda vardır. İtilaf Devletleri'nin Akdeniz sahillerini tahrip etmesi ve Osmanlı halkına zarar vermesi üzerine Osmanlı Devleti, kısasa kısas bir siyaset uygulamıştır. Kısasa kısas siyaset, İngiltere ve Fransız savaş zırhlılarının yerel halkın yaşadığı yerlere mühimmat atması üzerine bulunmuş bir çözüm yoludur. Osmanlı Devleti, bölge halkının zarar görmesi durumunda bünyesindeki gayrimüslim halkada aynı muameleyi yapacağını dile getirmiştir. Böylece İtilaf devletlerinin saldırılarını durdurmak için akıllıca bir karşılık verilmiştir. Bölgede yaşayan İngiliz ve Fransızların zarar görmesini istemeyen İtilaf devletleri faaliyetlerini kısıtlamak zorunda kalmışlardır.⁸⁹

Bölgedeki güvenliği sağlaması için görevlendirilen Cemal Paşa, İskenderun dolaylarında bulunan ve Araplardan oluşan kuvvetleri Çanakkale'ye naklettirmiştir. Çünkü Cemal Paşa bu kuvvetlerin Rumlar gibi İngiltere ile iş birliği yapmasından çekinmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, Osmanlı kuvvetleri arasında iletişimi sağlayan telgraf direklerini sahilden uzak kesimlere kaydırmıştır. Böylece haberleşme kanallarının güvenliğini sağlamıştır. Bölgede bulunan askeri teçhizatlar ile birlikte önemli madenler de iç kesimlere gönderilmiştir. İskenderun ve civarındaki İngiliz ve

⁸⁸ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda...", s. 178-179.

⁸⁹ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda...", s. 183-188.

Fransız misyoner okulları kapatılmıştır. Düşman ile iş birliği içerisinde olduğu tespit edilen kiliseler ve manastırlar da ortadan kaldırılmıştır. Rumlardan, Ermenilerden ve diğer azınlıklardan oluşan cemiyetlerinde kapanması sağlanmıştır.⁹⁰

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Şehirlere Saldırıları

1914 yılının sonlarında İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ait bazı savaş zırhlıları İskenderun ve limanını kuşatmışlardı. Doris adlı İngiliz harp gemisi İskenderun ve çevresinde de bir takım saldırı girişimlerinde bulunmuştu. Doris, İskenderun sahil kesimlerine özellikle yerli halkın yaşadığı alanlara saldırılar düzenlemişti. Genel olarak saldırıların düzenlendiği diğer alanlar ise bölgedeki geçitler, askeri kışlalar, telgraf direkleri ve limanda bulunan iskelelerdir. Doğu Akdeniz sahillerinde bunlar olurken İngiltere, İskenderun ve dolaylarına yapacağı çıkarma harekâtının hazırlıklarını yapıyordu. Plan hazırlığı içindeyken İskenderun ve çevresinin stratejik noktalarını bombalamasının nedeni ise Osmanlı Devleti'nin Mısır veya Kıbrıs'a saldırı düzenlemesinin önüne geçebilmektir. Bilindiği üzere Mısır ve Kıbrıs'ın güvenliğini sağlamak İngiltere için çok mühimdi.⁹¹

İskenderun karasularında bulunan İngiliz harp gemisi Doris'i Kaptan Frank Larken kullanmaktaydı. Kıyı şeridinde yaptığı gözlemlerde İskenderun idaresinin ve Osmanlı askerlerinin bölgedeki önemli askeri teçhizatlar ile kayda değer eşyaları iç kesimlere naklettiklerini öğrenmişti. Bu durum üzerine Doris gemisinin kaptanı, bölgede bulunan bütün askeri teçhizatlar ile yabancı uyruklu (İngiliz ve Fransız) kişilerin kendisine verilmesini istemiş, ancak isteğinin yerine getirilmemesi durumunda da İskenderun'daki halkın yaşadığı yerler dâhil her yeri bombalayacağını söylemiştir. Kaptanın böyle bir istekte bulunmasının nedeni bölgedeki İngiliz ve Fransız tebaayı çıkartarak rahatlıkla saldırılar düzenleyip şehri işgal edebilmektir. Ancak Kaptan Frank Larken'in bu isteği İskenderun idaresi tarafından reddedilmiştir.⁹²

⁹⁰ Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...", s. 38; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 174.

⁹¹ Naim Ürkmez, "I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi: 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası-Bildiriler*, 6-8 Kasım 2014-Çanakkale, (Ed.:Halil Çetin ve Lokman Erdemir), C.1, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, s.335-336.

⁹² Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 32-35.

İsteğin reddedilmesinin dayanağı Cemal Paşa'ya göre gayrimüslim tebaaya mensup olan İngiliz ve Fransız yurttaşların hayatlarını tehlikeye atmayacaklarıydı. Ancak bu süreç içerisinde bölgedeki birçok köy bombalanarak tahrip edilmişti. Çok sayıda da kadın ve çocuk hayatlarını kaybetmişlerdi. Hatta bu konuda Cemal Paşa bölge komutanını konuyla ilgili şu yazıyı yazarak emir vermişti:

“İngiliz kruvazörünün bombardıman ettiği köyde veya civarında, mevzide yürüyüş veya ikamet halinde asker var mıydı? Veya tahkimat var mıydı? Esaslı surette tetkik ediniz. Bu tahkikat neticesinde eğer İngilizlerin müdafasız köyleri sebepsiz olarak bombardıman etmiş olduklarına kanaat getirecek olursanız şu emri icra edeceksiniz: Bu köyde kaç insan şehit olmuşsa, Halep ve Şam'da mevkuf bulunan İngiliz tebaasından o kadar İngiliz lâalettayin tefrik edilerek muhafaza-i kaviyye altında bombardıman edilmiş olan köye sevk edilecek ve orada, masum insanları öldüren İngiliz mermilerinin düştüğü noktada kurşuna dizilecektir. Her halde bunlar erkekler arasından intihap edilmelidir.”

Cemal Paşa burada kısasa kısas mantığı ile hareket etmiştir. Eğer kadın çocuk demeden onlar acımasızca Osmanlı topraklarına saldırıyor ise İngiliz ya da Fransız yurttaşların idam edilmesinde sakınca yoktur.⁹³ Cemal Paşa'nın bu tavrına karşılık İngiltere'nin Dışişleri Bakanlığı Mısır'daki idari yönetime şu yazıyı göndermişlerdir:

“İngiltere hükümeti İngiliz ve Fransız tebaasından Türkiye'de bulunan gayrimuhariplerin hiçbir tehlide ve tehlikeye maruz kalmamalarını katiyen arzu etmekle beraber ne Türkiye'nin tehditlerinden yılmış görünmek ne de hakiki lüzum tahakkuk etmedikçe sahilde taarruzi harekatta bulunmak fikrinde değildir.”

Böylece Cemal Paşa'nın taktiği işe yaramış ve İngiliz hükümeti bölgedeki gayrimüslimlerin hayatlarını riske atmamıştır. Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere İskenderun ve çevresine yapılan saldırılar sonucu Osmanlının bölgedeki gücü kırılmıştır. Osmanlının Mısır ve dolaylarına saldırması şu an için mümkün değildir. Bu sebeple İngiltere, bölgedeki saldırılarını bir süreliğine durdurmuş, savaş gemileriyle İskenderun sahillerini izlemeye devam etmiştir.⁹⁴

Bunların dışında bölgedeki muhbirler sayesinde düşman gemilerindeki askerler istedikleri zaman özellikle geceleri şehre girebiliyorlardı. Osmanlı güvenlik güçleri ve İskenderun idaresi bu durumun önüne geçemiyorlardı. Bunun için bölge yönetimi olabildiğine kısa sürede şehirlerdeki askeri araç gereçleri başka yerlere göndermişlerdir. Akabinde ise Doris, İskenderun sahil kıyılarında yeniden görülmüştür. Cemal Paşa, Doris gemisinin kaptanı ile yaptığı müzakere sonucunda bölgedeki gayrimüslimlere bir hal gelmeyeceğini söylemiştir. Müzakerede sadece

⁹³ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları-1*, (Çev.: Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 30-31.

⁹⁴ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 32-33.

askeri eşya nakliyatı için kullanılabilecek olan lokomotifleri imha etme konusunda uzlaşmışlardır. Ayrıca Arsuz, Payas, Dört Yol, Sarıseki ve İskenderun sahillerinde sadece İngiliz gemisi Doris devriye gezmiyordu. Ruslara ait olan Askold ve Fransız savaş gemisi Randarok da Osmanlı sahillerinde gözlem yapmaktaydı. Hangi devlete ait olduğu bilinmeyen Andriyana ve Genç Edwar isimli savaş gemileri de sahillerdeydi. Ayrıca bölgede Almanlara ait olan Odessa adlı bir harp gemisi de görülmüştü.⁹⁵

İngiltere'ye ait olan Doris savaş gemisi ile birlikte yine Fransa'ya ait olan birkaç savaş gemisi 1915 yılının başlarında İskenderun bölgesinin stratejik açıdan önemli birçok noktasına ateş açarak yerle bir etmişlerdi. Özellikle bölgedeki iâşe malzemelerini başka yerlere götürmek için kullanılan binek hayvanları da gruplar halinde ilerlerken bombalardan kaçamıyorlardı. Bu sebeple kara ticareti içinde kullanılan binek hayvanlarından birçoğu açılan ateş sonucu telef olmaktaydı. Bunların dışında İskenderun - Belen güzergâhı bölge ile olan irtibatı sağlayan tek hat olduğu için İngiltere ve Fransa tarafından sürekli taciz ateşine tutulmaktaydı. Bunun nedeni ise İskenderun'un çevre illerle olan irtibatını sağlayan tek noktanın Belen geçidi olmasıdır. Belen dışında İskenderun ile bağlantı sağlayan diğer noktalar Sarıseki, Payas güzergâhı olsa da bu kesim sahil şeridinde baktığı için düşman gemileri tarafından kuşatma altındaydı. Bu nedenle İskenderun, İtilaf güçleri tarafından iyice kısıpaca alınmıştır. İskenderun'un dışarı ile bağlantısını kesmek için haberleşme ağına yapılan saldırılar devam ederken düşman gemileri Osmanlı kuvvetlerinin az olduğu alanları tespit ederek geceleri karaya birlik çıkarmaya da çalışmışlardır. Ayrıca Doris dışında İskenderun kıyılarında Philomel isimli İngiliz zırhlısı da aktif olarak saldırılarda bulunmaktaydı. Bölgedeki Osmanlı idaresinin uyarılarına rağmen bu saldırılara devam eden düşman birliklerine karşı kısasa kısas politikası uygulanmıştı. Fakat bu durum saldırıların durdurulması için caydırıcı bir unsur olmamıştır. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, saldırıların devam etmesi halinde gayrimüslim bütün tebaanın mal varlıklarına ve İtilaf güçlerinin Osmanlı bünyesinde bulunan tüm kurum ve kuruluşlara el konulacağını ilan etmiştir. Bu ifadenin dile getirilmesinin ardından İtilaf güçleri bölgedeki saldırılarını azaltmışlardır. 1915 yılının ortalarında İngiltere, İskenderun sahillerindeki savaş gemilerinin bir kısmını Doris de dâhil olmak üzere Çanakkale cephesine

⁹⁵ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 36-47.

yönlendirmiştir. Böylece İngiltere, Osmanlı'nın Mısır ve dolaylarına saldırı düzenleme ihtimalini oldukça azaltmıştır. Fransa ise bölgede kalıp saldırılara devam etmiştir.⁹⁶

İskenderun'a Yapılacak Olan Çıkarma Harekâtından Vazgeçilmesi

İskenderun sahillerindeki İngiliz ve Fransız savaş gemileri koordineli olarak hareket etmişlerdir. Bölgedeki Ermeni ve Rumları kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İtilaf güçleri bu iki azınlığı silahlandırarak çeteler haline getirmişlerdir. Özellikle İskenderun ve dolaylarındaki Ermeni çeteleri, İngiliz savaş gemilerinin bölgeden ayrılmasıyla saldırılarına hız vermişlerdir. Ermeniler, İtilaf güçlerinin bölgeden ayrılmasının Kilikya coğrafyasında kurulacak olan Ermeni devletinden vazgeçmek demek olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple Ermeni çeteler, İskenderun limanını silah ve cephane kaçakçılığı konusunda kullanmaya devam etmiş ve bölgedeki Ermeni kasabalarına mühimmat aktarımını hızlandırmışlardır. Buradan da şu anlaşılıyor ki Ermeniler, İtilaf güçlerine destek verebilmek için cephane sıkıntısı yaşamaktaydılar.⁹⁷ Hatta konuyla ilgili Mısır'daki İngiliz yetkililerden birisi olan General Maxwell şu ifadeyi dile getirmiştir. *“İskenderun Körfezi'ne bir çıkarma yapacak olursak, eminim ki İskenderun havalisindeki Ermeniler derhal bize katılacaklardır. Ermeniler iyi dövüşürler, yalnız onlara silah ve cephane vermek lazımdır.”* Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere İngiltere, Ermenileri silahlandırarak bölgede aktif hareket etmeleri için bırakmıştır.⁹⁸

Ermeni çetelerin İskenderun'un işgal edilmesi hususunda İtilaf güçlerine destek veriyor olması Osmanlı yönetimini huzursuz etmiştir. Ermenilerin, Ege ile Akdeniz kıyılarında düşman kuvvetlerine yardımlarda bulunuyor olmaları ve Doğu Anadolu'daki Rus işgaline karşı Ruslara yardım etmeleri üzerine Osmanlı Devleti derhal önlem alması gerektiğini düşünmüştür. Böylece Osmanlı Devleti, Ermeni çetelerinin saldırı ve muhbirlik faaliyetlerine son vermek amacıyla 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu'nu yayınlamıştır. Bu kanunla düşmana yardım ettiği tespit edilen Ermeniler, savaş bölgelerinden Anadolu içlerine gönderilmişlerdir.

⁹⁶ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s.39-46.

⁹⁷ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 61; *Son Posta*, 13 Aralık 1936, s.12; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, ATAM Yay., Ankara 2001, s. 44-45.

⁹⁸ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 148.

İskenderun'daki Ermenilerin yüzde 85'i de bu kanun doğrultusunda başka bölgelere yerleştirilmişlerdir.⁹⁹

Bölgedeki azınlıkları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan İngiltere, İskenderun ve dolaylarını ele geçirmek adına bombalayarak tahrip etmiştir. İskenderun ve çevresine yapılacak olan olası bir çıkarma harekâtı için her şeyi düşünen İngiltere, gerekli hazırlıkları bile yapmıştır. Hatta İngiltere'nin Arabistan'a göndermiş olduğu casusu Thomas Edward Lawrence'nin de bahsettiği üzere asıl çıkarma Çanakkale'ye değil de İskenderun dolaylarına yapılacak olmasıdır. Bu bilginin doğruluğunu da İngiliz Casus Lawrence'nin şu sözlerinden anlamaktayız. *"Müttefikler Mısır'da hazırlanan Avustralya-Yeni Zelanda Kolordusunu İskenderun'a çıkaracak ve böylece Suriye'nin yanını koruyacak olurlarsa tehlikesiz olarak talih denemesini ve Türklerle münferit bir sulh teşebbüsüne girişilebilir."* demiştir.¹⁰⁰ Ayrıca İngiliz casus Lawrence, İskenderun ve dolaylarına kesinlikle saldırı hareketi düzenlenmesi gerektiğini düşünen İngiliz diplomatlar arasında yer almaktaydı.¹⁰¹ Ancak İtilaf güçleri İskenderun ve çevresi yerine Çanakkale dolaylarına çıkarma harekâtı düzenlemişlerdir. Böylece Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu da bu çıkarma da kullanılmıştır.

1915 yılının başlarında İskenderun'a çıkarma yapma düşüncesi İngiltere'nin dışişleri bakanlığı ve genelkurmay komutanlıkları tarafın tartışılmaktaydı. Bu çıkarma harekâtını İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill'in desteklediğini daha önce belirtmiştik. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı sıralarda Lord Kitchener, İskenderun ve limanının elli bin askerden oluşan birlikle ele geçirilebileceğini düşünmekteydi. Daha sonra saldırı için kullanılacak asker sayısı yapılan planlar doğrultusunda yüz elli bine kadar çıkarılmıştır. İngiltere ise, Mısır'a Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askeri birlikleri naklettirmiştir. Kıbrıs'ın da saldırı harekâtını yönetmek için ana üs olarak kullanılması düşünülmüştür. İskenderun'a saldırı harekâtını destekleyenler söz konusu bölgeyi Çanakkale'den daha önemli bir stratejik nokta olarak görmüşlerdir.

⁹⁹ Naim Ürkmez, "I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un...", s. 337.

¹⁰⁰ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s.94.

¹⁰¹ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa ve İskenderun Sancağı (1915-1921)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2001, s. 12.

Ayrıca harekât içinde İskenderun ve dolaylarını ayrıntılı olarak gösteren 20.000 kadar kroki hazırlanmıştır.¹⁰²

Yapılan gizli antlaşmalara göre Rusya, İstanbul ve Boğazları işgal ederken Fransa, Doğu Akdeniz havzasını ele geçirecekti. Bu durumda İngiltere'nin bir an evvel harekete geçmesi gerekiyordu. Zira İngiltere, sömürgelerine giden yolları, Mısır'ı ve Süveyş Kanalı'nı başka türlü koruyamazdı. Bu sebeple İngiltere'nin Paris elçisi, Fransa'nın Savaş Bakanına bir yazı göndererek Doğu Akdeniz'de bir saldırı harekâtı düzenlemeyi teklif etmiştir. Fakat Fransa, zaten birçok noktada harbe katıldığı için yeni bir askeri ve ekonomik yükümlülük istememiştir. Bunun dışında Fransa, Kilikya coğrafyası ve Doğu Akdeniz havzasının kendisine ait olduğunu düşünmekteydi. Fransa olaya bu şekilde olumsuz bakarken İngiltere de her iki tarafın askeri yetkililerinin ve devlet erkânının toplanarak konuyu tekrar ele alınmasını teklif etse de Fransa bu duruma sıcak bakmamaya devam etmiştir.¹⁰³

İngiltere, yeterli düzeyde savaş gemisi ve askeri mühimmatı olsaydı, Fransa'ya ihtiyaç duymadan bu çıkarma harekâtını tek başına üstlenebilirdi. Ancak İngiliz donanmasının büyük bir kısmı Çanakkale açıklarında bulunmaktaydı. Fakat Lord Kitchener gerekli olan koşullar sağlandığında harekâtın düzenlenebileceğini her fırsatta dile getirmekteydi. Harekâtı İngiltere'nin tek başına düzenleyebilmesi için öncelikle:

“İngiliz Deniz kuvvetlerinin Çanakkale harekâtı, Selanik harekâtı, Mısır'ın savunması, Akdeniz'deki ulaşımın korunması, Fransa'daki ordunun deniz iletişim hatlarının korunması, Amerika Birleşik Devletleri'nden cephane ulaşımında kullanılan hatların korunması, Adriyatik için ayrılan İngiliz kuvvetlerinin ve cephane ile Archangel'e (Arkhangelsk) ulaşacak gemilerin korunmasında kullanılan hatların güvenliği için gerekli kaynaklar üzerinde büyük bir mali yük getirmeyecekse bu harekâtın yapılabileceği belirtiliyordu.”

Bunların dışında İngiliz Savaş Bakanı Kitchener'ın İngiltere'nin bölge çıkarlarının müdafaası konusunda korkuları vardı. Bu harekâtın yapılmaması durumunda Alman komutanlıklar tarafından etki altına alınan Osmanlı kuvvetlerinin söz konusu bölgede etkin olması durumunda Mısır ve Süveyş Kanalı tehlike de olabilirdi.

¹⁰² Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 212-214; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 315.

¹⁰³ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...”, s.39-40.

Lord Kitchener, İskenderun'un kolaylıkla işgal edilebileceği hususunda daima ısrar etmiştir.¹⁰⁴ Kitchener'in dayanak noktası ise bölgedeki Osmanlı askeri birliklerinin az sayıda olmasıdır. Ayrıca İngiliz istihbaratına da güvenen Lord Kitchener, bu işin Fransa olmadan da başarılabileceğini düşünmekteydi. Belirtilen sayıya göre İskenderun ve limanını kapsayan sahada sadece beş bin kadar Osmanlı birliği vardır. Yani İskenderun, askeri güvenlik açısından zayıf bir noktadır. Hatta Enver Paşa'nın konu ile ilgili şu sözü *“bütün ümidim bir saldırı için müsait olan bu noktada ne kadar zayıf bulunduğumuzu düşmanların sezmelerinden ibarettir”* demiş olması İskenderun ve çevresinden gelebilecek bir saldırıdan ne kadar endişelendiği görülmektedir. Ayrıca Savaş Bakanı Kitchener'a göre İskenderun bölgesi Büyük Britanya İmparatorluğu himayesinde olmalıdır. İskenderun ve limanı hiçbir şekilde Suriye ve Doğu Akdeniz'i ele geçirmeyi hedefleyen Fransa'nın insafına bırakılmamalıdır.¹⁰⁵ Fransa ise bu çıkarma harekâtı fikrinden hiçbir zaman hoşlanmamakla birlikte bölgedeki menfaatlerine ters düşen bu durumdan çıkmaya çalışmıştır. Kilikya, Suriye ve Doğu Akdeniz kıyılarının her daim kendisine ait olduğunu düşünen Fransa, eğer İskenderun'a bir çıkarma harekâtı düzenlenecekse bu saldırı sürecini tamamen kendisinin organize etmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca saldırı esnasında bütün yetkilerin Fransız kumanlar da olması gerektiğini de eklemiştir.¹⁰⁶

Kitchener'in bu konuda üsteleme üzerine Fransız yetkililer çıkarma harekâtına karşı olumsuz bakmalarının gerekçelerini şu şekilde belirtmişlerdir. Eğer bölgeye böyle bir saldırı düzenlenecekse iyi bir askeri yeterlilik gerektirir. Fazla miktarda mühimmat ve askeri teçhizat ayarlamak uzun zaman ister. Bu süreçte de İskenderun'daki Osmanlı birlikleri gerekli askeri teçhizatları pek tabi temin edebilirler. Ayrıca harekâtın yapılacağı bilgisi ne kadar süre saklı tutulacaktır. Muhakkak ki bir Osmanlı casusu haber uçurabilir. Bunların dışında sahil kıyılarındaki mayınlar, Alman denizaltılarının radarına yakalanma durumu ve cephelerdeki savaş hali Fransız ekonomisini zorlayacağı için çıkarmaya katılmayı istememişlerdir. İngiltere de konu ile alakalı Fransa'nın üzerine gitmeyerek

¹⁰⁴ Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...”, s. 41-43.

¹⁰⁵ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 12-13; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s.310-311.

¹⁰⁶ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 11; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 309-312.

Fransa'nın kendisine cephe almasını istememiştir. Çünkü Fransa, İngiltere'ye savaş boyunca her bakımdan lazım olacak bir müttefikti.¹⁰⁷

Sonuç olarak İskenderun'a saldırı harekâtı düzenlenememesinin nedeni Fransa'nın bu fikre sıcak bakmaması, Çanakkale savaşının ağır etkisi ve çeşitli askeri teçhizat eksikliği gibi durumlardan dolayı şimdilik vazgeçilmiştir. İngiltere, bölgede kalan Ermenileri muhbir olarak kendi çıkarları için kullanmaya devam ederken, İskenderun meselesini de şimdilik rafa kaldırarak yönünü Mısır ve Süveyş Kanalı'na çevirmiştir. Yani İngiltere, bu bölgenin asayişini sağlamaya çalışmıştır.¹⁰⁸ İskenderun'daki Osmanlı paşalarından olan Cemal Paşa ise İskenderun ve çevresinin güvenliğini sağlamak için sahil kesimlerini mayınlar ile döşemeye devam ederek bölgenin savunulması için önlemler almayı sürdürmüştür.¹⁰⁹

Birinci Dünya Savaşı Sırasında İskenderun ve Çevresinde Genel Durum

İskenderun bölgesi liman kenti olması itibarıyla çok fazla nüfusu bünyesinde barındıran bir yer değildir. Genel olarak bataklıklarla çevrili olan bir ticaret kasabasıdır. Daha çok konsolosluk çalışanları ve ticaret ile uğraşan kesim burada ikamet etmektedir. Savaştan önce bölge nüfusu yaklaşık olarak yirmi bir bin kadardır. Etnik çeşitlilik bakımından birçok mezhebin bulunduğu bu bölgede Ermenilerin tehcir edilmesine rağmen savaş sırasında bölge nüfusu yüzde on beş oranında artmıştır. İskenderun'un idari durumuna genel olarak baktığımızda ise; Halep vilayetinin Halep Sancağı'na tabi 24 köyden oluşan bir kaza olduğu görülmektedir. Savaşın başladığı sıralar da İskenderun'un idari durumu bu şekildedeyken dönemin Adana Valisi Hakkı Bey'in, İskenderun'un Adana'ya bağlanması fikrini ortaya atması üzerine Halep Sancağı olaya şiddetle karşı çıkmıştır. Zira İskenderun ve limanı, bölgenin en önemli ticaret şehirlerinden olan Halep'in dünyaya açılan kapısıdır. Bu nedenle çeşitli tartışmalara neden olan konu neticeye bağlanmıştır. Halep Vilayeti; Halep, Antep, Kilis ve Antakya olmak üzere dört Sancak'tan oluşurken İskenderun, kaza olarak Antakya Sancağı'na dâhil edilmiştir. Fakat Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından 6 Kasım 1918 tarihinde

¹⁰⁷ Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...", s. 42-43; Mehmet Mursaloğlu, *Sancak, Devlet, Millet Hatay*, Karayılan Belediyesi Kültür Yayınları, İskenderun 2012, s. 28.

¹⁰⁸ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde...*, s. 215; Mehmet Mursaloğlu, *Sancak, Devlet, Millet...*, s. 29; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 316.

¹⁰⁹ Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin...", s. 43-44.

İskenderun, Belen ve Antakya yeni bir düzenleme yapılana kadar Adana vilayeti kontrolüne bırakılmıştır. Ayrıca İskenderun'daki mahalli idarede sıkıntılar mevcuttur. Savaşın yaşandığı seneler içerisinde sık sık kaymakam değişikliği yaşanmış, kent yönetiminde istikrarsızlık vuku bulmuştur.¹¹⁰

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesindeki Faaliyetleri ve Mondros Mütarekesi Çerçevesinde İskenderun'daki Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında açılan cephelerden biri olan Kafkas cephesi, Ruslar ve Ermeniler ile mücadele edebilmek için oluşturulmuştur. 1914 yılının sonlarında meydana getirilen bu cephede istenen mücadele çeşitli nedenlerden dolayı verilememiştir. Rusya'nın Ekim Devrimi nedeniyle savaştan ayrıldığını duyurmasıyla bu cephe kapanmıştır. Kızıldeniz'de bulunan Süveyş kanalı çevresinde oluşturulan Kanal cephesinde İngiltere ve Araplar ile mücadele edilmiştir. Almanya'nın talebi üzerine meydana getirilen bu cephede Osmanlı birlikleri İngiliz ve Arap kuvvetlerine karşı bölgede tutunamayarak ayrılmak zorunda kalmışlardır. İran'ın güneybatısında bulunan Basra Körfezi ve çevresinde oluşturulan Irak Cephesinde de İngiliz ve Araplara karşı mücadele verilmiş ancak buradan da kalıcı bir sonuç elde edilememiştir. Hicaz ve Yemen bölgelerinde yani Ortadoğu da oluşturulan hiçbir cephede Osmanlı kuvvetleri kesin bir başarı elde edememişlerdir. Bu durumun nedeni ise gerekli olan askeri envanterin yetersiz olması, coğrafi koşulların elverişsizliği ve buna bağlı hastalıkların ortaya çıkması (kolera, humma vb.) gibi durumlar sayılabilir.¹¹¹

İttifak Devletlerinden oluşan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti birbirlerine destek olabilmek için Avrupa'da birtakım cepheler oluşturmuşlardır. Galiçya, Romanya ve Makedonya'dan oluşan bu cephelerde İtilaf güçlerini geri püskürtmek için mücadele vermişlerdir. Boğazlar ve çevresinde oluşturulan bir diğer cephe olan Çanakkale cephesinde İngiltere ve Fransa'ya ait olan deniz kuvvetlerine karşı mücadele verilmiştir. Bu cephede Mustafa Kemal Paşa'da 19. Tümen Komutanlığında görev almış ve başarılarından dolayı Albaylık rütbesine

¹¹⁰ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 67-76.

¹¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 103-104.

yükseltilmiştir. Büyük başarıların kazanıldığı bu cephede İtilaf devletleri emellerini gerçekleştirememişlerdir.¹¹²

Osmanlı Devleti, savaş boyunca anlaşmış olduğu devletlerle mücadelelerine ve direnişine sonuna kadar devam etmiştir. İttifak grubunu yarı yolda bırakmayan Osmanlı Devleti, savaşın sonlarına doğru ortaya çıkan iktisadi sorunlar, ordudaki iâşe ve askeri teçhizat sıkıntısı ile yönetimdeki istikrarsızlıklardan dolayı daha fazla dayanamamıştır. İttifak grubundan ayrılarak savaştaki rolüne son veren ilk devlet Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti ve Almanya'nın arasındaki bağ kopmuştur. Bu bağın kopması şu anlama gelmekteydi, Osmanlı Devleti karayoluyla hiçbir şekilde Almanya'dan silah, cephane ve yaşam malzemesi temin edemeyecekti. Zaten Almanya da İtilaf güçlerine karşı son saldırılarında başarı elde edemeyerek savaşı kaybettiğini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹¹³

Savaşın sonunda Almanya ile Versailles (Versay), Avusturya ile Saint Germain (Sen Jermen), Macaristan ile Triannon (Triyanon), Bulgaristan ile de Neuilly (Nöyyi) antlaşmalarını İtilaf güçleri imzalamışlardır. Bu ağır şartlar içeren barış antlaşmalarıyla, savaşı kaybeden devletlerin orduları terhis edilerek topraklarına el konulmuştur. Ayrıca yüksek miktarlarda savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılan bu devletler büyük ekonomik buhranlar yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu ise savaşı kaybetmesinin ardından İtilaf Devletleri ile bir ateşkes antlaşması yapmak durumunda kalmıştır.¹¹⁴ Bu antlaşma Mondros Ateşkes Antlaşması olmakla birlikte bir ateşkes mütarekesinden ziyade Türkleri Anadolu topraklarından atmak için komplo niteliğindedir. Olaylar bu şekilde Osmanlı aleyhine işlerken iktidarda olan İttihat ve Terakki hükümeti de savaşın kaybedilmesinin ardından yönetimden çekildiğini 13 Ekim 1918 tarihinde duyurmuştur. Ertesi gün hükümeti yeniden kurma görevini ise Talat Paşa, Tevfik

¹¹² Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918- 16 Mayıs 1919)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, 1995, s. 175.

¹¹³ Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa...", s. 176.

¹¹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 114-119.

Paşa'ya vermiştir.¹¹⁵ Daha sonra da Talat Paşa, Enver ve Cemal Paşa ile birlikte Osmanlı topraklarını terk ederek Almanya'ya kaçmışlardır.¹¹⁶

Ancak Tevfik Paşa, bu görevi yerine getiremeyeceğini belirterek ayrılmış, onun yerine Sultan Vahdettin hükümeti kurma görevini tecrübeli bir diplomat olarak gördüğü Ahmet İzzet Paşa'ya vermiştir.¹¹⁷ Ahmet İzzet Paşa ise yeni nazırlardan oluşan bakanlar kurulunu kuracağı sırada durumu haber alan Mustafa Kemal Paşa, devletin içinde bulunmuş olduğu çıkmaz yoldan çıkarabilmek için savaş bakanlığı görevinin kendisine verilmesini bir yazı ile sadrazama bildirmiştir. Ancak Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in şu an bulunmuş olduğu görevin çok kritik ve mühim bir vazife olduğunu dile getirerek bu talebi reddetmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu sırada 7. Ordunun Komutanlığında bulunmaktaydı. Ahmet İzzet Paşa, savaş bakanlığı görevini geçici olarak kendisi yerine getirmiş ve bu makama birini atamayı ateşkes antlaşmasının yapılması sonrasına bırakmıştır.¹¹⁸

Ahmet İzzet Paşa, savaşın ağır yükünden bir an önce kurtulabilmek için tutsak olarak alıkonulmuş olan İngiliz General Townshend'i serbest bırakarak Amiral Calthrope'nin yanına yollamıştır. Osmanlı Devleti'nin barış teklif ettiğini söylemek üzere yaveri ile birlikte yola çıkan General Townshend, Ahmet İzzet Paşa'nın teklifini Amiral Calthrope'ye iletmiştir.¹¹⁹

Aydın Valisi Rahmi Bey'den mevrud 23 Teşrîn-i evvel sene 334 tarihli şifreli telgraftâmenin aslıdır.

“Townshend'in yaveri Tevfik Bey geldi. Townshend'in müracaat ve vukû bulan muhâberât neticesinde İngiltere Bahr-ı Sefîd Başkumandanı tarafından zât-ı sâmilere hitaben yazılmış olan bir mektubu getirdi. Mektubu bu akşam bir memur-ı mahsus vedaatıyla irsal ve takdim ediyorum. Tevfik Bey'de mevcut bulunan mezkûr mektubun bir kopyasının tercemesi aynen zire dere olunur: Mondros'da İngiliz Fırka-yı Bahriyesi Başkumandanımdan, İstanbul'da Sadrazam İzzet Paşa Hazretlerine... İngiltere hükümeti, Hükümet-i Osmaniye'nin General Townshend vasıtasıyla yapılan teklifini tedkik etmiştir. Müttefiklerinin reyî alınmadıkça İngiltere hükümetinin vakte muhtaç olan şerâit-i sulhiyye hakkında karar vermesi gayr-i kâbildir. Ancak İngiltere hükümeti bilâ-tehir bir mütdâreenin şerâitini kararlaştırmaya âmâdedir. Türkiye daha büyük askeri hezimetlerden tahlîs-i nefîs etmek ve Alman boyunduruğunu atmak için İngiliz

¹¹⁵ Semih Yalçın, “Mütareke Döneminde Mustafa...”, s. 177.

¹¹⁶ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, 2010, s. 376.

¹¹⁷ Son Posta, 3 Mart 1935, s. 9.

¹¹⁸ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 75-76.

¹¹⁹ Mahmut Bolat, “Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi ve Hatay'a Yönelik Faaliyetleri” , *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 78; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 27.

muâvenet-i muhassestâtından müstefid olmak istiyorsa işbu mütâreke Türkiye hükümeti tarafından süratle akdolunmalıdır.”¹²⁰

Akabinde ise Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey Mondros Mütarekesi’ni imzalamak üzere delegelerle birlikte Limni Adasına gitmiştir. Rauf Bey ve delegeler Limni adasındaki Agamemnon isimli savaş gemisinde ateşkes antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmayı Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Sadullah Bey ve Heyet Kâtibi Ali Bey Türk milleti adına onaylamışlardır. Ateşkes mütarekesi 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır.¹²¹ Antlaşma 25 maddeden oluşmakla birlikte İskenderun ve limanını kapsayan ibareler şu içeriğe sahiptir.¹²²

“Madde 2 – Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzu ve mevniisair mevaki gösterilecek. Ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet olunacaktır.

Madde 4-İtilaf hükumatına mensup üserayharbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini, İstanbulda cemedilecek. Ve bilakaydüşart, itilaf hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5-Hudutların muhafazası ve asayiş dâhilinin idamesi için lüzumu görülecek kuvvei askeriye maadasının derhal terbisi. İşbu kuvvayı askeriye miktar ve vaziyetleri, İtilaf hükümeti tarafından Devleti Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir.

Madde 6-Zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefaini sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devleti Osmaniye tarafından işgal edilen sularda bulunan kaffi sefaini harbiye teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanında veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

Madde 7-Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda, herhangi bir sevkulceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

Madde 8- Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demir mahallerinden, sefain tarafından istifade edilmesi ve itilaf devletleri ile haliharpta bulunanlara karşı mesdud bulundurulması.

Madde 9- İtilafiyun, Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamirâtı ve vesaiti teshiliyesini istimal edeceklerdir.

Madde 10- Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 13- Bahri, askeri ve ticari mevat ve malzemenin men’i tahribi.

Madde 16- Hicazda, Asirde, Yemende, Suriye’de ve Irak’ta bulunan muhafız kıtaat, en yakın itilaf kumandanına teslim olunacaktır. (Kilikya) daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktardan maadası, beşinci maddeki şeraite tevfiқан takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

¹²⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (Hazl.: Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), (Ed.: Zeynep Berktaş), C. II, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 283.

¹²¹ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal’in Mondros...”, s. 370; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 12; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 27-28; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi’nden Adana’ya Mustafa Kemal Paşa, Yeditepe Yay.*, İstanbul 2009, s. 55; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Hatay 2018, s. 28.

¹²² Halim Demir, *Millî Mücadele Kuvayı Milliye – İttihatçılar ve Muhalifler*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 45; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 12-14.

Madde 24- Vilayeti sittede iğtişaş zuhurunda, mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler.¹²³

Bu antlaşmayla Osmanlı ordusunun dağıtılarak sadece iç güvenliği sağlayacak kadar askeri birlik bırakılması şart koşulmuştur. Orduların terhis edilmesiyle birlikte askeri cephane ve mühimmatların teslimi de istenmiştir. İstanbul ve çevresi düşman birlikleri tarafından abluka altına alınmış, birçok kurum ve kuruluş ele geçirilmiştir.¹²⁴ Ayrıca antlaşmadaki 7. ve 24. maddelere baktığımızda Osmanlı topraklarının işgale açık hale getirildiği görülmektedir. 7. madde “Güvenliklerini tehdit eder bir durumun ortaya çıkması halinde İtilaf Devletlerinin herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olmaları” ve 24. madde de “6 Ermeni vilayetinde düzensizlik baş göstermesi durumunda Müttefikler bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkını ellerinde tutarlar” ibareleri geçmektedir. Madde de stratejik nokta olarak İskenderun ve limanı gibi önemli coğrafi bölgeler ele alınarak oluşturulmuştur. Böylece İtilaf devletleri Osmanlının savaşı kaybettiğini bu antlaşmayı imzalatarak tescilletmişlerdir. Artık İtilaf güçleri yapacakları her saldırıda bu antlaşmayı bahane göstererek işgalleri meşru kılmaya çalışmışlardır. Ayrıca yapılan antlaşmanın birçok maddesinde belirtilen sınırlar kesinlik içermemektedir. Örneğin 10. madde de “Toros tünel sisteminin İtilaf Devletleri tarafından işgali”¹²⁵ ibaresinde nerenin ne şekilde nasıl işgal edileceği belirtilmemiştir. İlerleyen süreçlerde işgallerin başlamasıyla Mustafa Kemal Paşa bu konuya değinerek antlaşma maddelerinin açık olmadığını dile getirmiştir.

Bahriye Nazırı Rauf Bey’inde bulunduğu heyet antlaşmayı imzalamadan önce İngiliz Amiral Calthrope, diplomatik olarak hiçbir geçerliliği olmayan bir yazı kaleme alarak Rauf Orbay’a vermiştir. Bu yazıda birtakım vaatler sunulmuştur. Örneğin “İstanbul’a bir tek düşman askeri çıkmayacaktır.” ibaresi gibi yalan vaatler

¹²³ Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetinin Mondros Mütarekesinin şartlarını içeren 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli tebliği, , “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 28; *Son Posta*, 28 Nisan 1935, s. 11 ; Mondros Mütarekesinin matbu nüshalarından biri 30 Ekim 1918 (30 Teşrin-i Evvel 1334), *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 789 numaralı vesika; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 12-14.

¹²⁴ Serkan Ünal, “ Mustafa Kemal Paşa’nın Mütareke İstanbul’undaki Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Eylül 2014, s. 602.

¹²⁵ Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 197-202.

ile heyet yetkilileri İngilizler tarafından kandırılmıştır. Fakat asıl gerçek antlaşma imzalandıktan ve işgaller başladıktan sonra ortaya çıkmıştır.¹²⁶

Mondros mütarekesi bir ateşkes antlaşması olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu açısından doğurduğu sonuçlar çok ağır olmuştur. İtilaf güçleri, savaşı kaybeden diğer devletler ile antlaşmaları arka arkaya imzalarken Osmanlı İmparatorluğu ile olan durumun bir sonuca bağlanması zaman almıştır. Osmanlı topraklarını ele geçirme konusunda çıkar çatışmasına giren emperyalist devletler bir barış antlaşmasının imzalanma sürecini uzatmak zorunda kalmışlardır. Ancak netice itibariyle Ağustos 1920'ye gelindiğinde Sevr Antlaşması adı altında İtilaf güçleri ülkenin direk teslimini ön görmüşlerdir. Millî mücadele sürecinin yaşandığı bu tarihlerde Sevr Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir.

Mondros mütarekesinin 19. maddesi uyarınca *“Denizci, askeri ve sivil tüm Alman ve Avusturyalıların bir ay içinde, uzak bölgelerde olanların ise daha sonra mümkün olan en kısa zamanda Türk topraklarından çıkartılmaları”*¹²⁷ tüm Alman subay ve komutanlar Osmanlı topraklarından olabildiğince hızlı bir şekilde uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Güney cephesinden sorumlu komutan olan Alman General Liman Von Sanders'e de dönemin sadrazamı Ahmet İzzet Paşa, *“Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nın muntıkasında bölgesinde bulunan bilumum Alman kıtaatıyla münferiden memur Alman subay ve erlerinin derhal İstanbul'a sevk ve iadelerini sizden rica ederim”* diyerek Liman Paşa'yı emrindeki kuvvetlerle birlikte İstanbul'a çağırmıştır. Liman Paşa'nın yerine ise o sırada 7. Ordunun komutanlığını yapan Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros...”, s. 386-387.

¹²⁷ Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına gönderdiği 4 Kasım 1918 (4 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazı, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 731 numaralı vesika; Erkan-ı Harbiye Reisi ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 57-58; Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla...*, s. 201; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 30; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 55.

¹²⁸ Mahmut Bolat, “Mustafa Kemal Paşa'nın...”, s. 79; Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına gönderilen 31 Ekim 1918 (31 Teşrin-i Evvel 1334) tarihli telgraf, HTVD, Sayı: 27, Mart 1959, 693 numaralı vesika; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 30; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 55.

Mustafa Kemal Paşa, bu göreve getirildiğinde 7. Ordunun komutasını Ali Fuat Paşa'ya teslim ederek Adana'ya doğru yola çıkmıştır.¹²⁹ Harbiye nazırlığı görevi olmasa bile böyle mühim bir vazifeye getirilmek Mustafa Kemal Paşa'yı pek tabi sevindirmiştir.¹³⁰ Paşa bu yeni vazifeye getirilişini şu kelimelerle ifade etmiştir:

“1918 senesinin son aylarında bulunuyorduk. Bu sırada umum Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının bana verildiğine dair bir telgraf aldım. VII. Ordu Komutanlık vekâletine kolordu komutanlarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı tayin ederek grup karargâhının bulunduğu Adana'ya hareket ettim.”

Mustafa Kemal Paşa, bu göreve gelmekle ülkesine büyük başarılar kazandıracağını düşünmüş ve dönemin İstanbul hükümetiyle birebir iletişim kurabilme imkânı yakaladığını hissetmiştir.¹³¹

Akabinde Mustafa Kemal Paşa, Adana'ya varmış ve ordunun başına geçmek için Liman Paşa'nın yanına gitmiştir. Liman Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya görevini *“mefahirle mali birçok muharebatta temayüz etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevdi ediyorum...”*¹³² teslim etmiş ve sözlerine şunları da eklemiştir:

*“Ekselans, siz; muharebe cephelerinde Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler ve vakalar da oldu. Fakat nihayet bunlar, bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular; kalpten dost olduğumuzu zannediyorum. Bugün Türkiye'yi terke icbar (mecbur) olunurken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdirkari (takdir ettiğim) bulunduğum bir kumandana tevdi ediyorum. Bu umumi felaket içinde bedbahtlık (karamsarlık) duymamak mümkün değildir; ben yalnız bir şey ile müteselli (teselli) oluyorum; kumandayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Bensizin misafirinizim.”*¹³³

Mustafa Kemal Paşa, normal şartlarda Alman komutanlarla pek uzlaşamazdı. Ancak Liman Paşa ile arasında olan dostluk bağı onu sevmesini sağlamış ve daima

¹²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına gönderdiği 30 Ekim 1918 (30 Teşrin-i Evvel 1334) tarihli yazı, HTVD, Sayı: 27, Mart 1959, 691-692 numaralı vesika; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 56.

¹³⁰ Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 47, Temmuz 2000, s. 405.

¹³¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920)*, (Edl.: Ebubekir Al ve Sahure Ergüzel), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 75-76; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yay., Ankara 1972, s. 173.

¹³² *Vakit*, 19 Mayıs 1933, s. 8; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev.: Hüseyin Nadir Paksoy), Dorlion Yayınları, Temmuz 2021, s. 376; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 29.

¹³³ Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders'in Grubun emir ve kumandasını Mustafa Kemal Paşa'ya devir ve teslim ederken verdiği 31 Ekim 1918 (31 Teşrin-i Evvel 1334) tarihli demeç, HTVD, Sayı: 27, Mart 1959, 697 numaralı vesika; Mahmut Bolat, “Mustafa Kemal Paşa'nın...”, s. 79; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 174; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 67-68; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2022, s. 81.

hürmet duymuştur.¹³⁴ Netice itibariyle Liman Paşa ve emrindeki Alman askerleri Osmanlı topraklarından çekilmişlerdir.¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa, ateşkes antlaşmasından sonra İtilaf güçlerinin belli noktalara saldırarak işgal edeceklerini biliyordu. Bu yüzden de kumandası altındaki ordulara:

*“7.Ordunun ileri hat ve keşif muntıkasında bu geceden çıkarılacak sabit keşif kolları vasıtasıyla bölgeye hâkimiyetin teminini, keşif kollarımızın düşmanla yakın temastan kaçınmalarını, Reyhaniye ve Harin'deki noktalarımızla İskenderun güney kıyısındaki gözetleme postalarının yerlerinde kalmaları”*¹³⁶

talimatını vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, mütarekenin imzalandığı sıralarda düşünceli ve endişeliydi. Zira biliyordu ki İngilizler, antlaşma maddelerinde sınırları belirsiz olan coğrafi terimlerden yola çıkarak Anadolu'da istedikleri tüm stratejik bölgeleri işgal edeceklerdi. Nitekim olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın endişelerini gerçek kılacak şekilde gelişmiş ve mütareke imza olunur olunmaz düşman donanmalarının bir kısmı Çanakkale, İstanbul ve Boğazları abluka altına alırken bir kısmı da Doğu Akdeniz'deki sahilleri kuşatma altına almışlardır.¹³⁷

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve 31 Ekim günü yürürlüğe giren bu antlaşma sonrası İtilaf güçleri hiç vakit kaybetmeden 2 Kasım günü İskenderun limanında devriye gezmeye başlamışlardır. Fransız zırhlısı Arbalet mürettebatı İskenderun sahiline yanaşarak müzakere yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu istek üzerine bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, ne istediklerini sormuş ve cevap olarak mütarekenin 2. ve 10. maddesinin gereklerini yerine getirmek için bölgeye geldiklerini söylemişlerdir. Mütarekenin 2. maddesi Osmanlı topraklarındaki limanlar ve sahillerdeki mayınların temizlenmesi ile ilgiliyken 10. maddede Akdeniz coğrafyasındaki Toros tünellerinin işgal edileceği belirtilmekteydi. Buradan anlaşılacağı üzere İskenderun sahiline gelen düşman kuvvetleri önce limandaki mayınları temizleyerek daha sonra da Toros tünellerini ele geçirme bahanesiyle İskenderun'a asker çıkararak şehri ele geçireceklerdir. Mütarekenin 10. Maddesi dışında düşman birliklerinin bir diğer bahanesi de Halep'te bulunan İngiliz

¹³⁴ Uğur Üçüncü, “Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylara Bakışı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2016, s. 262.

¹³⁵ Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders'in kumandanlığa yayınladığı 31 Ekim 1918 (31 Teşrin-i Evvel 1334) tarihli vedanamesi, *HTVD*, Sayı: 27, Mart 1959, 696 numaralı vesika.

¹³⁶ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros...”, s. 375.

¹³⁷ Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 56.

birliklerine yaşam malzemesi götürmek için şehre askeri birlik çıkarmak istediklerini söylemeleridir. Ancak antlaşma maddelerinin ayrıntılarını henüz bilmeyen mahalli yönetim konu hakkında detaylı bilgi alınıncaya kadar düşman gemilerine beklemelerini ifade etmişlerdir. Bu sırada bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, Adana da ikamet eden Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya olayla ilgili bilgi vererek emirlerini beklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'da İskenderun bölge kumandanı Hüseyin Hüsnü'ye sahillerdeki askeri mühimmatın temizlenmesi için düşman birliklerine destek sağlanabileceğini fakat hiçbir şekilde İskenderun'a düşman askeri çıkmasına müsaade edilmemesini söylemiştir.¹³⁸

Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, İskenderun limanındaki durumu haber alınca 2. Ordu, 7. Ordu ve 41. Fırka (Tümen) Kumandanlığına bildirilmek üzere konuyla ilgili göndermiş olduğu yazıda İskenderun'un işgal edilmesi için antlaşma maddelerinde bir ibarenin bulunmadığını, ancak düşman birliklerinin şehre zorla girmeleri durumunda ateş edilmemesini sadece yapılan işgal hareketini protesto ederek karşılık verilmesini emretmiştir.¹³⁹

Mustafa Kemal Paşa ise, işgal haberini alır almaz Harbiye Nezareti'ne telgraf çekerek mütareke maddeleri ile ilgili özellikle 10. madde hususunda ayrıntılı bilgi talebinde bulunmuştur.¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta şu ifadelerle yer vermiştir:

“Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali maddesinin tavzihi lazımdır. Toros tünelleri denilen tüneller son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletmesine de şamil midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır? Büsbütün ayrı bir grup teşkil eden Amanos tünelleri bu meydana mıdır? Toros tünellerini tutacak kuvayı işgaliyenin miktarı nedir ve nereden gelecektir?”

¹³⁸ İskenderun Liman Riyasetinin Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına çektiği 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 719 numaralı vesika; Bahriye Müfrezeleri Kumandanı Korvet Kaptanı Ahmet Halit tarafından 2. Ordu Kumandanlığına çekilen 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 719 numaralı vesika; Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığının Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli rapor, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 722 numaralı vesika; Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 39-40; Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 83-84.

¹³⁹ Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına çektiği 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli yazı, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 721 numaralı vesika.

¹⁴⁰ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 85-89.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu bu telgraf da Toros tünellerinden kastedilen yere İskenderun ve limanının bulunduğu sahayı kapsayan Amanos dağlarının dâhil olup olmadığını sormuştur. Toros tünelleri aslında Konya'ya 350 km kadar uzaklıkta olup İtilaf devletlerince Kilikya adı verilen bölgenin içerisine dâhil bir noktadır. Ayrıca Paşa, bu işgal kuvvetlerinin tam olarak ne taraftan ne şekilde geleceğini de sormuştur. Mustafa Kemal Paşa telgrafa şu sözlerle devam etmiştir:

“Suriye hududunu, Suriye vilayetimizin hududu şimalisi addetmekle beraber bu hususta başkaca bir noktai nazar ve karar var ise bildirilmesi icap eder. Suriye’de terk ettiğimiz ve bizimle irtibatı olan hiçbir kıt’a yoktur. Hicazda bir kuvvei seferiyemiz vardır, onunla dahi irtibatımız yoktur. Kilikya havalisinin Adana vilayetinin bir kısmı mühimmini ihtiva ettiği malum ise de hududu meçhuldür, bunun da tasrihi icap eder.”¹⁴¹

Burada ise Paşa, Kilikya tabirinin açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. Kilikya tabiri Doğu Akdeniz’i de kapsayan coğrafi bir terim olarak Antikçağ’da kullanılmaktaydı. Mersin, Adana, Maraş, Antep, Kilis ve Hatay’ı içine alan bölgeydi. İngilizlerin bu eski tabiri antlaşmada kullanmalarındaki amaç ise Osmanlı heyet temsilcilerinin coğrafi bilgi birikimlerinin eksikliğinden yararlanmalarıydı.¹⁴² Paşa bu yüzden böylesi eski bir bölge isminin antlaşmada ne işi olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, şu husustan emindi ki Kilikya olarak isimlendirilen yer neresi olursa olsun İtilaf güçleri tarafından işgal edilecekti.

Kilikya hususunda İstanbul’u uyarmak için Paşa, şu sözleri dile getirmiştir:

“İcap ederse bildirileceği üzere buyurulan Kilikya hududunu sormaktan maksadı acizam bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükümeti seniyemizin bu mıntıkayı ira’e eden İngilizce atlastan Kilikya mıntikasının şarkında (Suriye) şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü acizlerince Adana ismi yerine Kilikya ismi tabirini koyan İngiltere hükümetinin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarkına temdidinden ibaret kabul ettiğine de şüphe yoktur. Bu zan Irak hududunun İngiliz Kumandanı tarafından Altıncı Ordu Kumandanına gönderilen haritada Siirt’ten geçtiğinin ira’e edilmiş olmasıyla de teyyüt ediyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun’a asker çıkarmaktan ve Halep’te milyonlarca erzak mevcut iken oradaki kuvvetlerini iase için erzak iddialarından bahsetmeleri de İskenderun’un Kilikya mıntikasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır.”

¹⁴¹ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleeri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 35-38; *Son Posta*, 27 Kasım 1938, s. 8; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, ATAM Yay., Ankara 2006, s. 14 - 15.

¹⁴² Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz’de Bir...*, s. 87; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi’nden Adana’ya...*, s. 56; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 29.

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun ve dolaylarının İtilaf güçlerince neden bu kadar hızlı bir şekilde işgal edilmeye çalışıldığını ortaya koymuştur. Kilikya meselesi konusunda bu tabirin tam olarak neden antlaşmaya eklenmiş olduğunu kendince açıklayan Mustafa Kemal Paşa, hükümetin dikkatini işgallerin başlayacağı konusunda çekmeye çalışmıştır. Bunu da şu sözlerinden anlamaktayız: *“Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şeraiti meyanında tedbir alınmadıkça ordular terhis edilecek, İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasının önüne geçmek için imkân kalmayacaktır.”*¹⁴³

Mustafa Kemal Paşa, diğer hususlarla birlikte yazısını Harbiye Nezaretine gönderdikten sonra olabilecek işgal faaliyetlerine karşı önlem almak için emrindeki ordulara şu yazıyı göndermiştir:

*“Suriye hududu, Suriye vilayetinin kuzey hududu telakki edilmelidir. Bu hudut Lâzkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya uzanır. İskenderun, Antakya, Cebelseman, Kilis havalisinin, Türkler’le meskûn olduğu ve Halep ahalisinin 3/4’ünün Arapça konuşur Türk olduğu, her vesileyle hatırdâ tutulmalı ve her davada bu husus ihdas edilmelidir(ortaya konulmalıdır). Mütareke şartlarının sarahat-ı kaifiye (açıklık, uygunluk) olmadığından şerait-i mufasssalanın (şartların ayrıntılı olarak) takririne değin karaya bir kuvve-i işgaliye çıkartılması daima derpiş edilmelidir(göz önünde bulundurulmalıdır). Toros Tünelleri’nin, İtilaf kıta’ları tarafından, muhafaza edileceği muharredir (yazılıdır). Bu kıt’anın nereden geleceği sarîh (açık) değildir. Adana Hat Komutanı ve Müfettişliğini, bu tüneller İtilafçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim askerin dahi kalmasının teminine çalışılacağından, tahtı (makamı) emrine verilen muhafız kıtaatı terhis edilmeyecek, en genç efrattan, mesela 1310-1316 (1895-1901) doğumlulardan, iyi zabitan kumandasında, iyi kıta’lar teşkiline çalışılmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında vazıh(açık) talimatlar verilmelidir..”*¹⁴⁴

Bu emirle Mustafa Kemal Paşa, düşman saldırıları ve işgallerine karşı Güney cephesinde tedbir almaya çalışmıştır. Hatta 7. Orduyu emrine verdiği Ali Fuat Paşa’ya genç askerlerden oluşan birlikler hazırlayarak İskenderun ve dolaylarına göndermesini söylemiştir. Zira bölgenin savunulması için yeni kuvvetlere ihtiyaç vardır.¹⁴⁵ Bununla birlikte antlaşmanın 16. maddesinde Hicaz, Yemen, Irak ve Suriye’deki Osmanlı kuvvetlerinin en yakın İtilaf orduları birliğine teslim olmaları belirtilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa’da 7. ve 20. Orduların söz konusu bölgeden

¹⁴³ Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 736 numaralı vesika; Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 6 Kasım 1918 (6 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 743 numaralı vesika; Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 6 Kasım 1918 (6 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 81-84; *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1933, s. 6; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf...*, s. 18 – 19; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 57.

¹⁴⁴ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal’in Mondros...”, s. 378; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf...*, s. 16-17.

¹⁴⁵ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz’de Bir...*, s. 81-82.

çıkabilmeleri için zaman kazanmak adına İskenderun ve limanının teslimini geciktirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Toros tünelleri ve Kilikya bölgesi hakkındaki telgrafına Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 5 Kasım 1918 tarihinde şu cevabı vermiştir:

“...Mütareke metninde yalnız Toros Tünelleri gösterilmiştir. Eğer, İngilizler Amanos Tünelleri'ni de işgal etmek isterlerse, Mütareke metninde Toros'un gösterildiğini, bahisle, Amanos'un işgal edilmemesinde ısrar ve keyfiyeti genel karargâha işar edilir (yazı ile bildirilir). İşgal kuvvetlerinin nereden geldiği ve miktarı İngiliz Komutanlığı tarafından bildirilir.”

Ahmet İzzet Paşa, Kilikya adı verilen bölgenin gerekirse hangi alanları kapsadığı hakkında bilgilendirme yapılır diyerek böylece konuyu geçiştirmiştir.¹⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet İzzet Paşa arasındaki telgraflaşmalar devam ederken İskenderun bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, limana gelen İtilaf güçlerine sahildeki mayınların temizlenmesi konusunda yardım edileceğini ve mayınların temizliği esnasında askeri mühimmat kullanılacağını bu durumun yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemesi için bölgedeki diğer birliklerin bilgilendirilmesi konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya rapor göndermiştir.¹⁴⁷ İskenderun bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, Mustafa Kemal Paşa'ya mayınların yerini bilen birini ayarladığı için İngiliz ve Fransız komutanların memnun olduğunu ancak Halep'teki birliklerine yaşam malzemesi temin etmek için malzeme yüklü gemilerin yolda olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Bu sebeple tekrar karaya asker çıkarmak istediklerini söylemeleri üzerine bunun kesinlikle mümkün olmadığını tekrar belirterek Halep-İskenderun yolunun bozuk yani kullanılamayacak durumda olduğunu bu sebeple yaşam malzemesi yüklü gemilerin limanda bekletileceğini de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafta Hüseyin Hüsnü belirtmiştir.¹⁴⁸

Ahmet İzzet Paşa, İngilizlerin İskenderun'a askeri birlik çıkarma teşebbüsleri konusunda da Mustafa Kemal Paşa'ya göndereceği telgrafa şunları eklemiştir:

“Mütarekename ahkâmınca İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve salahiyetleri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan

¹⁴⁶ Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına gönderdiği 4 Kasım 1918 (4 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 728 numaralı vesika; Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros...”, s. 378- 379.

¹⁴⁷ 41. Tümen Kumandanlığının Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği 4 Kasım 1918 (4 Teşrin-i Sani 1334) tarihli rapor, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 729 numaralı vesika; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 70-71.

¹⁴⁸ 41. Tümen Kumandanının Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 733 numaralı vesika; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 77-78.

istifade etmek istemeleri de muhik bir talep mahiyetindedir. Mütarekename de bir hayli mevaddı tadil ederek vaktin darlığına mebni bize yalnız şifahen izahat ve teminat verebilen İngiliz murahhasının bu centilmenliğine mukabil bir cemile olmak ve Yunanistan'ın¹⁴⁹ saha-i faaliyete çıkarılmasını teshil ve temin etmek üzere İskenderun limanından İngilizlerin erzak vesaire nakliyatı hususunda istifade ve İskenderun-Halep yolunu tamir edebilmelerine müsaadede ve bu bapta ordunun vaziyetince bir mahzur görmüyorum. Bu limandan ve yoldan istifadelerini temin etmekle İskenderun liman ve şehrini kendilerine terk etmiş olmuyoruz. Liman ve şehir yine bizde kalacak, hükümeti askeriye ve mülkiyemiz _ her şey yine yerli yerinde bulunacak, onlar yalnız limandan ve yoldan sırf misafir sıfatı ile istifade edebileceklerdir.”¹⁵⁰

Burada ise Ahmet İzzet Paşa, İngilizlerin İskenderun limanına asker çıkararak Halep'teki ordularına yaşam malzemesi götürmek istemelerinin çok doğal bir durum olduğunu söylemiştir. İngilizler sadece şehirden geçmek suretiyle faydalanacaklarını işgal durumunun söz konusu olmadığını da eklemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu durum hiç de görüldüğü kadar basit değildir. İngilizler, Fransızlarla birlikte İskenderun'u ele geçirerek Arap Yarımadasındaki Osmanlı birlikleri ile Anadolu'daki birliklerin arasındaki iletişimi keserek Hicaz, Yemen, Suriye ve Irak'taki Osmanlı kuvvetlerini esir alarak ya da öldürerek imha edeceklerdi. Nitekim ilerleyen süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi gerçek olacaktır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya göre İngilizlerin asıl derdinin Halep'teki ordularına erzak temin etmek olsaydı bunu çevre illerden karşılayabilirlerdi demiştir.¹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa'da Ahmet İzzet Paşa'nın bu cevabına karşılık olarak 6 Kasım 1918 günü kaleme aldığı yazıda:

“...İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri muhik değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep Vilayetinde nefsi Halep şehrinde milyonlarca erzak olduktan başka mütareke şartnamesinin 21 nci maddesine nazaran fihakika Halep'teki İngiliz ordusuna iasece muavenet etmek lazım gelirse pek çok erzaka malik bulunan Kilis, Antep havalisinden tertibat ve tedabiri mahsusa ile erzak satılabilir. Zatı samilerini temin ederim ki maksat Halep'teki İngiliz ordusunu iase etmek olmayıp İskenderun'u işgal, İskenderun – Kırkhan – Katma yolu ile hareket ederek Antakya – Dircemal – Ahterin hattında bulunan 7 nci ordunun hattı ric'atini kesmek ve bu orduyu, 6 ncı orduya Musul'da

¹⁴⁹ Ahmet İzzet Paşa'nın yazmış olduğu bu telgrafın bir kelimesini yanlış şifreleyen şahıs “Yunanistan” kelimesi şeklinde şifrelemiştir. Konu ile alakasız olan bu kelimenin mantıksızlığını Mustafa Kemal Paşa, cevap telgrafında vurgulamıştır. Bkz. HTVD, S. 29, 743 numaralı vesika.

¹⁵⁰ Erkan-ı Harbiye Reisi ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazı, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 740 numaralı vesika; Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 75-76; *Milliyet*, 19 Mayıs 1933, s. 8.

¹⁵¹ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 6 Kasım 1918 (6 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 85-87; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 77-78.

yaptığı gibi teslimden içtinab edilemeyecek bir vaziyete sokmaktır. İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslahiye'de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir. İngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda cemile ibrazını idrak ve takdir nezaketinden muarraf bulunduğumu arz ederim. Yunanistan'ın sahai faaliyete çıkarılmasını temin ile İngilizlerin İskenderun'da ve İskenderun - Halep yolu üzerinde yerleşmelerindeki münasebeti mantıkıyyeyi anlayamadığım gibi bu hususta müsamahayı da bilakis pek mahzurlu görüyorum. Binaenaleyh kefiyetin tarafı devletlerinden İngiliz Suriye ordusu kumandanlığına tebliğine delalette mazurum. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek İngilizlere ateşle mümanaat edilmesini ve 7 nci Orduya elyevm bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak kısmi küllisini Katma-İslâhiye istikametinde bittahrik Kilikya hududuna geçirmesini emrettim. İngilizlerin işfalkar muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade muhik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazını mutazammın olacak evamiri hüsnü tatbika yaradılışım müsait olmadığından ve hâlbuki Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti celilesinin içtihadına tatbiki hareket etmediğim takdirde bir çok mihamat altında kalmaklığım tabii bulunduğundan kumandayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin buyuracağınız zatın sür'ati emir ve tebliğini hassaten istirham ederim.”¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın söylediklerine hiçbir anlam verememekle birlikte böylesi tecrübeli bir devlet adamının İngilizler ve Fransızların akıl oyunlarına aldanmasını mantıklı bulmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre her şey bariz, açık ve netti. İngilizler, İskenderun ve limanından başlayarak antlaşmaya ekledikleri Kilikya tabirini kapsayan coğrafyadaki Hatay, Adana, Antep, Maraş, Kilis ve Toros tünellerine kadar işgal edeceklerdi. Bu sebeple işgaller konusunda keyfi davranan İtilaf güçlerine karşı mücadele ederek direnmek gerektiğini Mustafa Kemal Paşa her fırsatta dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, teslimiyetçi davranmanın hiçbir anlamı olmadığını sadece bazı cephelerde kayıplar verildiğini onun dışında var olan şartlara göre Osmanlı kuvvetlerinin iyi savaştıklarını düşünüyordu. Böylesi ağır şartlar içeren bir sözde ateşkes antlaşması ülke topraklarını direk işgale açık hale getiriyordu. Netice itibarıyla Mustafa Kemal Paşa, bu işgallere karşı yaradılışı gereği sessiz kalamayacağını dile getirerek istifa etmeye hazır olduğunun sinyallerini vermiştir.¹⁵³

¹⁵² Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine 6 Kasım 1918 (6 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgrafı, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 743 numaralı vesika; Cumhuriyet, 19 Mayıs 1933, s. 6; Atatürk'ün Tamim, Telgraf..., s. 19 -20; Süleyman Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi..., s. 31.

¹⁵³ Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesi'nden Adana'ya..., s. 78-79; Yahya Yılmaz, Hatay Devleti Cumhurbaşkanı..., s. 34.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, şu emri Harbiye Nezaretine tebliğ etmiştir.

“...İngilizler’ in çeşitli bahanelerle İskenderun’a asker çıkararak, 7.Ordu kıtalarını zor duruma sokmak istediklerini anladığını, buna meydan vermemek üzere, 20. Kolordunun harekâtı son buluncaya kadar 3.Kolordunun, İngilizler’ in İskenderun’a kuvvet çıkarmasına, gerekirse ateşle mâni olunmasını ve 7.Ordu Karargâhının hemen Adana’ya intikal etmesini”¹⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa’nın İskenderun’da bulunan 41. Fırka Kumandanlığına gönderdiği yazı da şu şekildeydi:

“Mütarekename şeraiti doğrudan doğruya Fırka’ya tebliğ edilmiştir. İkinci maddeye nazaran torpiller hakkında İtilaf Devletlerinin Osmanlı sularındaki bilcümle torpil mahalleriyle torpil ve kovan mevazii ve mevakii saire gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir. Ancak bu münasebetle İtilaf Devletlerinin karaya asker çıkarmaları kaydı yoktur. Maahaza bu husus hükümetten istizah edilmiştir. Başkaca bir iş’ar vuku buluncaya kadar madde mebhuse ahkâmına tamamiyle riayet zaruridir.”¹⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın bu emrini alan İskenderun bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, Fransız zırhlısında bulunan İngiliz komutana her ne bahane ile olursa olsun İskenderun’a hiçbir düşman askeri çıkmayacaktır diyerek Mustafa Kemal Paşa’nın emrini bildirmiştir. İngiliz komutan beraberindeki diğer komutanlar ile birlikte İskenderun’daki Osmanlı askeri yetkililerine müzakere teklif etmişlerdir. Yapılan müzakere de İtilaf güçleri Halep’teki askerlere yaşam malzemesi ve yaralıları için gerekli envanterin geçişi hususunda karaya asker çıkarmakta ısrar ederek, limandaki mayınların temizliği konusunda da destek istemişlerdir. Hüseyin Hüsnü, Halep-İskenderun arasındaki yolun kullanıma uygun olmadığını ve İskenderun’a hiçbir şekilde düşman askeri çıkmayacağını tekrarlayarak sadece limandaki mayınların temizlenmesi konusunda destek olabileceklerini belirterek konuyu kapatmıştır.¹⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın emrindeki birliklere böyle bir emir vermesindeki amaç ise, Osmanlı ordularının daha fazla düşman kuvvetleri tarafından zarara uğratılmadan geri çekilmelerini sağlayabilmek içindir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, İskenderun’un teslimini olabildiğince geciktirmeye çalışmıştır.

¹⁵⁴ Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 5 Kasım 1918 (5 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli yazı, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 735 numaralı vesika; Cemal Kemal, “Mustafa Kemal’in Mondros...”, s. 381.

¹⁵⁵ Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın 41. Tümen Kumandanlığına gönderdiği 3 Kasım 1918 (3 Teşrin-i Sani 1334) tarihli emri, HTVD, Sayı: 28, Haziran 1959, 716 numaralı vesika.

¹⁵⁶ Erkan-ı Harbiye Reisi ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’nın Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına gönderdiği 6 Kasım 1918 (6 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 744 numaralı vesika; Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz’de Bir...*, s. 87-88; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 34.

Mustafa Kemal Paşa, 41. Fırka kumandanlığına İtilaf güçlerinin İskenderun'a zorla asker çıkarmaları durumunda ateşle karşılık verilmesi gerektiği emrini Harbiye Nezareti'ne bir telgraf ile bildirmiştir.¹⁵⁷ Mustafa Kemal'in bu telgrafına karşı Ahmet İzzet Paşa'da şu cevabı vermiştir:

“İskenderun'a çıkacaklara karşı tarafımızdan silah istimalinin emir verilmiş olması devletin siyasetine ve memleketin menfaatine kat'iyen mugayir olduğundan bu yanlış emrin derhal tashih olunması tavsiye olunur. Mütareke şeriatının sui tefsirinden ve sui tatbikatından ve muhtelif tabirattan mutahassil müşkkilat daha evvelce görülmüştür. Mütarekenamede bize bu gayrı müsait ahkâmı kabul ettiren gaflet değil kat'i mağlubiyetimizdir.”

Böyle bir emir verdiği için Mustafa Kemal Paşa'ya açık açık çıkışan Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin getirmiş olduğu tüm sonuçlara da katlanmak gerektiğini belirtmiştir. İngilizlere hiçbir şekilde ateş açılmamasını söyleyen Ahmet İzzet Paşa, İngiltere'yi bu konuda gücendirmek istememiştir. O eğer bir uluslararası barış müzakeresi olursa Osmanlı'ya karşı İngilizlerin iyimser yaklaşacaklarından emindir. Ancak şu bir gerçektir ki hiçbir devlet adamı hissi hareket etmemelidir. Böylesi hayati bir mevzu da mantıklı bir siyaset izlemekten bir haber olan İstanbul hükümetidir. Ayrıca sözlerine devam eden Ahmet İzzet Paşa:

“Grubun lağvı emri kabili icradır. Alıkonulması münasip görülen karargâha Yedinci Ordu Karargâhı unvanı ita ve fazla olanlar ilga olunur. Gruptaki müfettişlerin vesair zevatın Yedinci ordu ile daha hukuku müktesebeleri mahfuz olduğundan iş zamanından hizmetten istinkâf etmeleri gayri memuldür.”

Mustafa Kemal Paşa'yı anlamak yerine bu şekilde sıkıştıran Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, durumun ciddiyetini anlamaktan hala aciz bir vaziyette olmakla birlikte paşayı görevinden ayrılmak zorunda bırakmaya çalışmıştır. Akabinde Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın bu tavırlarına karşı yazdığı telgrafta İskenderun'daki bölge komutanına tam olarak hangi emri verdiğini belirterek, Yıldırım Ordular Grubu'ndaki 7. Ordunun dağıtılmasını talep etmiştir.¹⁵⁸

Ahmet İzzet Paşa'da bu talebi kabul ederek 7. Orduyu 7 Kasım günü dağıtarak, 3. Kolorduyu Sivas dolaylarına yollamıştır. 2. Ordunun komutasına ve Mustafa Kemal Paşa'dan boşalan göreve Nihat (Anılmış) Paşa getirilmiştir.¹⁵⁹ Ahmet İzzet ve Mustafa Kemal Paşalar arasında bunlar olurken İngiliz General Calthrope'de

¹⁵⁷ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Reisi ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği 7 Kasım 1918 (7 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 748 numaralı vesika.

¹⁵⁸ Mehmet Akçımen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 99-101.

¹⁵⁹ Yahya Yılmaz, “Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921)” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2017, s. 385.

bir ulti­matom vererek İskenderun'un kendilerine teslim edilmesi konusunda Osmanlı yönetimi ile iletişimi sa­ğlayan Yüzbaşı Şevket¹⁶⁰ aracılığıyla şunları dile getirmiştir:

“ Kalem-i Mahsûs Mûdürîyeti

Şifre Kalemi

Adet: 1315

Telgraf numarası: 149

Keşidesi Tilimsan.

Mondros'tan Bahriye Nezareti'ne mevrud 7 Teşrîn-i sâni sene 334 tarihli ve şifreli telgraftâmedir.

Amiralden sadarete: Britanya hükümetinden aldığım ta'limâta tev­fikan mütârekenin yedi, on, onaltıncı maddeleri mücibince İskenderun kumandanının General Allenby tarafından kendisine bildirilecek müddet zarfında şehri teslim etmesini, aksi takdirde mezkûr generalin şehri cebren işgal edeceğini zât-ı sâmilerine teklif ve kumandana ta'limât itasını taleb ederim. Şevket “¹⁶¹

Bu şekilde açık açık şehrin teslimini isteyen İngilizler, ateşkes antlaşmasına aykırı hareket etmişlerdir. Ancak bu durum İngilizlerin umurunda bile olmamış, keyfi davranmaya devam etmişlerdir. Zaten Osmanlı Devleti'ne dayatmak istedikleri antlaşma şartlarını kısmen de olsa İstanbul hükümetinin bizzat barış teklifini değerlendirerek gerçekleştirmişlerdi. Artık sadece İskenderun ve limanından başlayarak bütün Kilikya adı verilen Antep, Maraş, Adana, Kilis ve Hatay'ı işgal etmek kalmıştır. İngilizlerin, İskenderun'u işgal edeceklerini Ahmet İzzet Paşa şu şekilde dile getirmiştir:

“Bugün Britanya hükümetinden aldığı emre tev­fikan Vis Amiral Calthrope, İskenderun şehrinin Gl. Allenby tarafından bildirilecek müddet zarfında teslimini talep ve aksi takdirde mezkur generalin şehri cebren işgal edeceğini ve İskenderun'daki kıt'a kumandamıza evamir ve talimat itasını yazıp bu cevapta mütarekenin 7., 10. ve 11. maddeleriyle beyan olup şehri teslim teklifine hak ve salahiyeti olduğu ve harbe devamdan sureti mutlaka da aciz bulunduğumuz bir emr'i aşikar ve İskenderun şehri için, güç hali ile akdine muvaffak olduğumuz mütarekenin feshedileceği derkâr olmakla müracaat vukuunda şehrin tahliye ve teslim olunması zımında icap edenlere tebligat-ı seria ifası lazımdır. İskenderun limanından ve Halep şosesinden istifade edebilecekleri teklif edilmiş iken böyle dehşetli bir cevaba maruz kalmaklığımızın İskenderun kumandanına düvelü İtila­fiyenin ilk müracaatında tarafımızdan sert ve barit bir cevap almalarının da dahl-i küllisi olduğu katiyen melhuz olduğundan ibraz-ı fütur etmemek şartıyla bu aczimizin nazar-ı dikkatte bulundurulması ve ahval ve ef'alimizin buna Tevfik edilmesi selamet-i memleket için elzemdir.”¹⁶²

Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bu telgrafta Ahmet İzzet Paşa, şehrin teslimini İngilizlerin, ısrarla istediklerini, eğer teslim edilmezse işgal edeceklerini

¹⁶⁰ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros...”, s. 383.

¹⁶¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II*, s. 291.

¹⁶² Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına gönderdiği 7 Kasım 1918 (7 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 101- 103.

söylemiştir. 7. 10. ve 11. maddeler uyarınca İtilaf güçlerinin böyle bir işgal hareketine haklarının olduğunu da eklemiştir. Ahmet İzzet Paşa, daha önceki telgraflarında belirttiği İskenderun limanını ve Halep – İskenderun yolunu İngilizlerin Halep'teki ordularına yaşam malzemesi götürmek için şehirden geçiş yapmak istediklerini, işgal durumunun söz konusu olmadığını dile getirse de bu gelişmelerle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığı ortaya çıkmıştır. İngilizlerin planları konusunda ileri görüşlü olmayan Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tüm uyarılarını da dikkate almamıştır. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı makam, şan ve şöhret düşkününü biri olarak görmüş ve paşadan hiç hoşlanmamıştır.¹⁶³

Netice itibariyle böyle bir işgalin gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuş ve Ahmet İzzet Paşa, mütarekeyi tehlikeye atmamak için İskenderun'un İngilizlere teslim emrini vermiştir. Ayrıca bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa'yı İngilizlere şehirden geçmemeleri için müsaade göstermemesinden ötürü İngilizleri kızdığını bu yüzden şehrin işgal edileceğini söyleyerek tüm suçu ona yüklemiştir. Hâlbuki gerçek bir komutan nasıl davranması gerekiyorsa Mustafa Kemal Paşa'da öyle davranmıştır. Siyasetten ve diplomasiden anlamayanlar bu ateşkes antlaşmasını kurtuluş yolu olarak görmüş, İngilizlerin işgallerine çanak tutmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın dediklerine karşılık olarak İngilizlerin, İskenderun'a asker çıkarma hususunda bir komutanın yapması gerekeni yaptığını belirterek, suçlu birisi aranacak ise bunu kendilerinin izlemiş olduğu siyasette aramalarını söylemiştir. Ayrıca imzalanan mütarekenin Osmanlı Devleti'nin geleceği için başarılı bir antlaşma olmadığını belirtmiştir. İngilizlerin, İskenderun ve dolaylarını işgal etmekle yetinmeyeceklerini Kilikya ve daha sonra da Toros tünelleri olmak üzere Konya'ya kadar olan sahada işgallerin devam edeceğini de eklemiştir.¹⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet İzzet Paşa arasındaki bu yazışmaların sıklığı 3 Kasım 1918 tarihinden şehrin İtilaf güçlerine teslim edileceği gün olan 8-9 Kasım'a kadar sürmüştür.¹⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın İskenderun ve dolaylarının düşmanlara teslim edilmemesi ve mütareke maddelerinin açıklığa kavuşturulmasını istemesindeki çabaları Erkan- Harbiye Reisi olan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı

¹⁶³ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (Habl.: Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), (Ed.: Zeynep Berktaş), C. I, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

¹⁶⁴ Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 103-104.

¹⁶⁵ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, (Ed.: Murat Sukan), Pozitif Yayınları, İstanbul 2021, s. 69-86.

rahatsız ettiği ortadaydı. Bu sebeple 7 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndaki görevine son vererek Harbiye Nezareti bünyesine almış ve İstanbul'a çağırmıştır. Ayrıca Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 7.Orduyu dağıtarak 2. Orduyu başka bir kumandanın emrine vermiştir.¹⁶⁶

Ancak Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta yola çıkmadan önce şehri İngilizlere ve Fransızlara teslim etmesi gerektiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'da İskenderun'un teslim edilmesindeki süreci şöyle izah etmiştir:

“...İngilizler arzu ettikleri tarzda İskenderun'u işgal edeceklerdir. Fırkanız (41. Fırka) Payas ve Payas'ın şimalinde yerleşecek Dörtyol mevkiini geçmeyecek ve Sarıseki'de küçük bir müfreze terk edecek surette hareket edecektir. İskenderun'da terk edilmiş olan müfreze takarrür ettirdiğiniz müddet zarfında Sarıseki'ye celb edilecek ve Antakya'daki bölük dahi Reyhaniye üzerinden 24. Fırkaya iltihak edecektir. Fırkanızın en son kademesinin şimdiye kadar nerede olduğunu hemen bildiriniz. Mülkiye kaymakamı ve tekmil memurini mülkiye ve adliye ve liman reisi yerlerinde kalsınlar ve orada terk edilmiş mühimmat ve eşyayı askeriye'nin neden ibaret olduğu Grupa bildirilecektir. İskenderun'la telgraf irtibatı idame edilecektir.”¹⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un teslimi konusunda böyle bir yol izlerken Ahmet İzzet Paşa'da Sultan Vahdettin tarafından görevden el çektirilmiş ve yerine Tevfik Paşa görevlendirilmiştir.¹⁶⁸

İskenderun bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emir doğrultusunda şehrin teslim edilmesi için İtilaf güçleriyle bir müzakere ayarlamıştır. Müzakere 9 Kasım 1918 tarihinde Cautelas isimli savaş gemisinde İskenderun Mevki Kumandanı Yarbay Ali ile İtilaf Devletleri İskenderun Deniz Kuvvetleri Amiri Korvet Kaptanı Davit Beauregard arasında yapılmıştır. Müzakere sonucunda bir uzlaşma anlaşması imzalanmıştır. Şehir bu anlaşma doğrultusunda

¹⁶⁶ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Kasım 1918 (7 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazı, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 756 numaralı vesika; Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 9 Kasım 1918 (9 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli yazı, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 757 numaralı vesika.

¹⁶⁷ Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın 41.Fırka Kumandanlığına gönderdiği 9 Kasım 1918 (9 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli emri, HTVD, Sayı: 29, Eylül 1959, 753 numaralı vesika.

¹⁶⁸ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın 41. Fırka Kumandanlığına gönderdiği 9 Kasım 1918 (9 Teşrin-i Sani 1334) tarihli telgraf, “Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 171-173; Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros...”, s. 385-386.

Osmanlı birliklerinin çekilmesiyle adım adım İtilaf devletlerine teslim edilmiştir.¹⁶⁹

Anlaşma şu şekildedir:

“1- İskenderun muhiti 9/11/1918 zevalinde (Avrupayı Şarki) Orduy-u Osmani tarafından tamamen tahliye edilecektir.

2- Aynı günde Arsuz muntikasından öğleden sonra gelecek münferit küçük müfrezeler Payas yoluna geçmek için şehir civarından geçebilirler.

3- Gecedan evvel bütün müfrezeler Sarıseki şimaline geçmiş olmalıdır.

4- 10 Teşrin-i Sani saat 8’de (Avrupayı Şarki) şarkan ve cenuben Amanos dağlarının hattı balalarıyla ve garben ve şimalen İskenderun körfeziyle tahdit edilen muntika Payas’a kadar Orduy-u Osmani tarafından tamamen tahliye edilecektir. Bu saatten itibaren bu muntikada tesadüf edilen her asker esir-i harp (harp esiri) olacaktır. Gerek mütelifin kuvvetlerine, gerekse ahaliye karşı herhangi bir suretle harekâtı hasmanede bulunacak her asker derhal kurşuna dizilecektir.

5- İskenderun ve tahliye olunacak muntikada henüz bulunmakta olan malzemei askeriye yerlerinde bırakılacaktır. Vaziyet bilahare yapılacak anlaşmalarla tanzim edilecektir.

6- Memurini mülkiye, polis ve liman memurini İskenderun’da kalacak ve tahliyeye iştirak etmiyecektir.”¹⁷⁰

Anlaşma metninde 10 Kasım 1918 tarihinden itibaren söz konusu bölgede hiçbir Osmanlı askeri birliğin bulunmaması gerektiği belirtilmiştir. Civar kazalardaki Osmanlı kuvvetlerinin sınır hattı olarak kabul edilen Payas’ın kuzeyine çekilebilmeleri için İskenderun’dan geçiş izni verilmiştir. 9 Kasım günü dâhil gece de Osmanlı askerlerinin geri çekilmeleri için müsaade gösterilmiştir. Ta ki 10 Kasım günü sabah saat 8’e kadar gösterilen müsaade sonrası kalan Osmanlı askerleri esir kabul edilmiştir. İtilaf güçlerine zorluk çıkaran Osmanlı askerleri ise kurşuna dizilecektir şeklinde uyarılmışlardır. Osmanlı kuvvetleri geri çekilme esnasında hiçbir askeri malzemeyi beraberinde götürmemeleri, özellikle mühimmatları yerlerinde bırakmaları hususunda da ikaz edilmişlerdir. Bunların dışında işgal esnasında Osmanlı idari ve mali kurumlarında çalışanların yerlerinde kalmaları istenmiş, memurlar tahliyeye tabi tutulmamışlardır. Anlaşma yapıldıktan sonra İskenderun bölge komutanı Hüseyin Hüsnü, emrindeki 41. Fırkayı alarak, Belen taraflarından yola çıkmış ve Payas’ın kuzeyine ulaşmıştır. İskenderun ve dolaylarındaki diğer fırkalar ve kolordular çekilirken yanlarında götürebildikleri kadar askeri mühimmat ve teçhizatları almışlardır. Ancak olayların bu kadar hızlı bir

¹⁶⁹ İskenderun Şehrinin Teslimi Hususunda İskenderun Mevki Kumandanı ile İtilaf Devletleri İskenderun Deniz Kuvvetleri Amiri arasında imza edilen protokolün Fransızca nüshası, 9 Kasım 1918 (9 Teşrin-i Sani 1334), HTVD, Sayı: 30, Aralık 1959, 762 numaralı vesika.

¹⁷⁰ İskenderun Mevki Kumandanı Yarbay ve Kaymakam Ali ile David Beauregard arasında yapılan protokolün Türkçe nüshası, 9 Kasım 1918 (9 Teşrin-i Sani 1334), HTVD, Sayı: 30, Aralık 1959, 762/a numaralı vesika; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 31; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 203-204.

şekilde şehrin boşaltılmasına kadar gitmesi üzerine hazırlıksız yakalanarak birçok gerekli yaşam malzemesi ile askeri teçhizatı geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı askeri kuvvetlerinin tamamıyla çekilmesinin ardından Fransız ve İngiliz kuvvetleri 10 Kasım 1918 günü şehre çıkarak işgali gerçekleştirmişlerdir. İskenderun ile birlikte Belen ve Antakya kazaları da Adana vilayetine bağlıydı. Fakat İtilaf güçleri bu Belen ve Antakya'nın da Suriye'ye dâhil olduğunu öne sürerek bu bölgeleri de Osmanlı kuvvetlerinden temizlenmesini istemişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, şu an için işgal edilmemiş olan bu bölgelerin Osmanlı ile irtibatını sağlamak adına 50 askerden oluşan küçük bir birlik bırakmıştır. Bununla birlikte Antakya ve dolaylarındaki idari ve mali memurlar ile jandarmanın görevine devam etmesi sağlanmıştır. Böylece Adana valisinin buyruğu doğrultusunda İskenderun ile birlikte Belen ve Antakya kazalarındaki mülkiye ve idari memurların kalması uygun görülmüştür. Akabinde söz konusu bölgede bunlar olurken Mustafa Kemal Paşa'da Harbiye Nezareti emrine verilmesinden dolayı Yıldırım Ordular Grup Komutanlığını, Nihat (Anılmış) Paşa'ya 10 Kasım 1918 günü teslim ederek İstanbul'a doğru trenle yola çıkmıştır. Netice itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında bulunan kuvvetler Nihat Paşa'nın komutasına verilmiştir. Yirminci kolordunun kumandanlığını ise Ali Fuat Paşa'nın idare etmesi sağlanmıştır. Nihat (Anılmış) Paşa'da emir komutayı aldıktan sonra bölgede önemli noktalarda kalan tüm askeri malzemeyi Mondros Mütarekesi'nde yer alan Toros tünellerinin kuzeyine sevk etmek için uğraşmıştır.¹⁷¹

¹⁷¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 10 Kasım 1918 (10 Teşrin-i Sani 1334) tarihli rapor, *HTVD*, Sayı: 29, Eylül 1959, 758 numaralı vesika; Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın İkinci Ordu Kumandanı Mirliva Nihat Paşa'ya gönderdiği 10 Kasım 1918 (10 Teşrin-i Sani 1334) tarihli emri, *HTVD*, Sayı: 29, Eylül 1959, 759 numaralı vesika; Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 10/11 Kasım 1918 (10/11 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazı, *HTVD*, Sayı: 29, Eylül 1959, 760 numaralı vesika; Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 96-98; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız Mandası*, Alter Yayınları, Ankara 2010, s. 25; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 174-175; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 87-88; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 35-37.

II. BÖLÜM

İSKENDERUN VE LİMANININ İŞGAL EDİLMESİNDEN HATAY DEVLETİ'NE

İşgal Sonrası İskenderun ve Limanının Durumu

İskenderun ve çevresi 9 Kasım 1918 tarihinde yapılan anlaşma neticesinde İtilaf güçlerine teslim edilmiştir. 10 Kasım gününe kadar Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesine müsaade gösteren İtilaf güçleri hiç vakit kaybetmeden şehre İngiliz ve Fransız askeri birliklerini çıkarmaya başlamışlardır. Böylece şehirdeki Osmanlı kuvvetlerinin tamamı uzaklaştırılmıştır. Şehirde sadece yerli halk ve Osmanlı idare memurları kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, şehir ile olan bir bağlantının açık kalmasını istediği için idare memurların görevlerinde bırakılmasını sağlamıştır. Başlarda İngiliz ve Fransız yetkililer memurların görevlerinde kalmasını uygun görmüş olsalar da ilerleyen günlerde şehirdeki idareyi tamamen ele geçirmişlerdir.¹⁷² İskenderun'da bunlar olurken Hicaz Emiri Şerif Hüseyin taraftarları da bölgeden Osmanlı kuvvetlerinin ayrılmış olmasını fırsat bilerek Reyhaniye dolaylarını işgal etmişlerdir. Reyhaniye'deki idareyi ele geçiren Şerif Hüseyin taraftarları kendi bayraklarını buraya dikerek bölgedeki diğer kazaları zapt etmişlerdir.¹⁷³

İngiliz ve Fransızlar mütareke sonrası gerçekleştirilen işgallerde beraber hareket etmişlerdir. Kendi aralarında yapmış oldukları görev paylaşımında askeri idare İngilizlere, mülki idare Fransızlara ait olmuştur. 11 Kasım'da Fransız Komutan David Beauregard, yapmış olduğu bir duyuruda Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesini destekler nitelikte bölgedeki Osmanlı memurlarının görevlerinde kalmasını uygun gördüğünü dile getirmiştir. Ancak şehrin işgali 12-14 Kasım günlerinde tamamlanmış ve Fransız yetkililer artık şehrin mülki idaresini ele almayı hedeflemişlerdir. Şehrin İtilaf güçleri tarafından işgal edilmesi gayrimüslim tebaa arasında sevinç ile karşılanmış, eğlenceler düzenlemişlerdir. Nitekim Fransızlar, şehir işgal edildikten sonra mahalli halkı aç bırakarak tansiyonun yükselmesine neden olmuşlardır. Tam da bu eğlencelerin yapıldığı sırada bir tahıl deposunun önünde arbeye çıkmış ve depodaki malzemeleri halk yağmalamıştır. Böylece

¹⁷² Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 25-26; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 94; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 37.

¹⁷³ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 33.

eğlencelerin dozu kaçmış ve yerini kargaşaya bırakmıştır.¹⁷⁴ Bu durumu kendi lehlerine kullanan Fransız yetkililer şehirdeki asayişî sağlayamadıkları gerekçesiyle Kaymakam Şevket Bey'i ve Liman Reisi İsmail Hakkı Bey'i diğer Osmanlı memurları ile birlikte 14 Kasım günü İskenderun'dan göndermişlerdir.¹⁷⁵

Akabinde de şehirdeki Fransızlar bölgenin İstanbul ile olan iletişim bağlantısını kesmek için telgraf direklerini tahrip etmişlerdir. Ayas¹⁷⁶ - İskenderun telgraf direklerinin tahrip edilmesiyle İskenderun'un Adana ile olan bağlantısı kesilmiştir. Doğal olarak Antakya'nın da İstanbul ile olan bağlantısı İskenderun üzerinden sağlandığından Antakya'da işgal faaliyetlerine karşı savunmasız kalmıştır. Bu şekilde İskenderun ve limanını Osmanlı topraklarından tecrit etmeye çalışan İtilaf güçleri işgal etmiş oldukları sahayı daha da genişletme yolunda ilerlemişlerdir.¹⁷⁷

İskenderun Kaymakamı Şevket Bey ve Liman Reisi İsmail Hakkı Bey, bölgedeki görevlerinde kalmaları konusunda kesin talimat olmasına rağmen şehirden zorla sürülmüşlerdir. Ayas'a gelen Kaymakam Şevket Bey ve Liman Reisi İsmail Hakkı Bey, bölgedeki Osmanlı yetkilileri tarafından uyarılmışlardır. İskenderun'da kalmaları konusunda kesin talimat olduğunu, şehri asla terk etmemeleri gerektiğini belirten yetkililer, kaymakam ve liman reisini işgal bölgesine geri göndermişlerdir.¹⁷⁸ Şehirden göndermiş olduğu Osmanlı memurlarının geri döndüğünü öğrenen Fransız Kumandan David Beauregard, Kaymakam Şevket Bey ve Liman Reisi İsmail Hakkı Bey'i tutuklatarak şehir sokaklarında gezdirmiş, darp ve aşağılamalara maruz bırakmıştır.¹⁷⁹ Daha sonra elleri ve kolları bağlı bir şekilde bir gün kadar ahırda

¹⁷⁴ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 26; Fransızların asayişsizlik bahanesi ile İskenderun'u işgal teşebbüsleri ve bu durumun protesto edilmesi hususunda 2. Ordu Komutanlığı ile Başkomutanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti arasında yapılan 14-15 Kasım 1918 (14-15 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazışma, "Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 210-212.

¹⁷⁵ Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 100-101; Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 9.

¹⁷⁶ Adana'nın Yumurtalık ilçesi. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21.01.2023.

¹⁷⁷ 2. Ordu Kumandanının İskenderun'un işgalinden sonra hükümet idaresine müdahale eden ve Ayas-İskenderun telgraf hattını kesen Fransızların hareketlerinin protesto edilmesi gerektiğini 20. Ordu Kumandanlığına bildiren 15 Kasım 1918 (15 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 773 numaralı vesika.

¹⁷⁸ *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 773 numaralı vesika.

¹⁷⁹ 2. Ordu Kumandanlığının Başkomutanlık Erkanıharbiye Riyasetine gönderdiği 16 Kasım 1918 (16 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifreli telgraf, *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 774 numaralı vesika; Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 101-102; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 34.

alıkonulan Osmanlı memurları asker gözetiminde sandallarla Payas'a gönderilmişlerdir.¹⁸⁰

İskenderun'da olan durumu öğrenen Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Nihat Paşa, İngiltere'nin Filistin Orduları Başkumandanlığına bir yazı kaleme almış ve bölgedeki Osmanlı memurlarına yapılan kötü muamele ve aşağılama olaylarını protesto ettiğini belirtmiştir. Osmanlı memurlarını hakaretlere maruz bırakan Fransız komutanın görevden alınmasını isteyen Nihat Paşa, bir netice elde edememiştir.¹⁸¹ Düşman kuvvetlerinin bu tavırları onların ne kadar güvenilmez ve saygısız olduklarını göstermiştir. Ayrıca İskenderun'un teslimi hususundaki anlaşma maddelerini yok sayarak hareket etmişlerdir. Bu olanlar şuan için sadece başlangıç olsa da ilerleyen süreç içerisinde bölgede yaşayan Türk halkına karşı yapılan işkence ve soykırım konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığı ortaya çıkacaktır.¹⁸²

İşgal kuvvetleri İskenderun'un teslimi hususunda yapılan anlaşma maddelerini çiğnemişlerdir. Osmanlı idare memurlarının görevlerinde kalması gerekirken işgal tamamlandıktan sonra yerlerine kendi memurlarını yerleştirmişlerdir. Örneğin bölge halkından Jozef Makzume, 14 Kasım 1918'de Fransız Kumandan David Beauregard, tarafından hem kaymakamlık hem de belediye başkanlığı makamlarına getirilmiştir.¹⁸³ Akabinde ise Fransızlar, İskenderun'u işgal ettikten sonra Belen, Antakya ve Reyhanlı bölgelerini de ele geçirmiş ve 27 Kasım 1918' de "İskenderun Sancağı" adını verdikleri özel bir idari yapı oluşturmuşlardır. Bu idari yapı Suriye'de bulunan Halep Vilayetinden ayrı teşkil edilmiştir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 27; İskenderun'daki hadiselerle dair Harbiye Nezaretinin Sadaret makamına yazdığı 18 Kasım 1918 (18 Teşrin-i Sani 1334) tarihli tezkere, *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 776 numaralı vesika.

¹⁸¹ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mirliya Nihat Paşa'nın İngiltere'nin Filistin Orduları Başkumandanlığına gönderdiği 17 Kasım 1918 (17 Teşrin-i Sani 1334) tarihli yazı, *HTVD*, Sayı: 31, Mart 1960, 775 numaralı vesika.

¹⁸² Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 212.

¹⁸³ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 27; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 38.

¹⁸⁴ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 41; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 11, S. 32, Temmuz 1995, s. 381; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 13, S. 50, Temmuz 2018, s. 250; Figen Atabey, "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler", *Belgi*, S. 20, 2020, s. 2581; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, S. 61, Mart 2005, s. 3; İsmet Türkmen, "The Times Gazetesi'ne Göre Hatay'ın Anavatanına Katılması (1938-1939)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C.3, S.3, Ekim 2019, s. 353; Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 3.

Nitekim daha önce Ekim ayında İngiliz ve Fransız yetkililer kendi aralarında anlaşarak Güney Mıntıkası (Filistin) İngiliz idaresi, Doğu Mıntıkası (Şam, Halep ve Havalisi) Arap idaresi, Kuzey Mıntıkası ise (Suriye sahilleri, İskenderun Körfezi) Fransız idaresi şeklinde sınırlar çizerek bölüşmüşlerdir. Bu oluşturulan idari düzenin denetimini İngilizler sağlamışlardır.¹⁸⁵ İskenderun Sancağı ile ilgilenme hususunda ise General Gouraud adında bir kişi görevlendirilmiştir. General Gouraud, Suriye Yüksek Komiseri olmakla birlikte, bu komiserlik Beyrut'ta ikamet etmektedir.¹⁸⁶ Fransızlar, İskenderun Sancağı'nı kurduktan sonra 1918 yılının Kasım ve Aralık ayları içerisinde Erzincan, Sarıseki, Dört Yol, Kırıkhan, Reyhanlı ve Antakya'nın tamamını ele geçirmişlerdir.¹⁸⁷

İskenderun ve çevresinde bunlar olurken Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın adamlarından İbrahim Henano, Arap birliklerinden oluşan kuvvetlerle Antakya'yı ele geçirmiştir. Faysal'ın birlikleri Antakya'yı işgal ettikten sonra Araplar kendi bayraklarını Antakya idare binasına asmışlardır. Bu durum üzerine bölgeye gelen Fransız birliklerinin başındaki komutan da derhal uyarıda bulunarak o bayrağı oradan kaldırmış ve Arap idaresi diye bir şeyin söz konusu dahi olamayacağını söyleyerek, bölgenin kontrolüne el koyduğunu belirtmiştir. Böylece Antakya, 7 Aralık 1918 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilerek Arapların elinden alınmıştır.¹⁸⁸

Sykes-Picot Antlaşmasıyla İngiltere'nin, Fransa'ya Kilikya ve Suriye bölgelerini vaat ettiğini daha önce belirtmiştik. Araplara, İngilizler sınırlarını kendilerinin belirleyeceği bir Arap Krallığı vaadinde bulunmuşlardı. Hicaz Emiri Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Mısır Valisi Mac-Mahon ile yapmış olduğu yazışmalarda Fransa'nın istediği bölgeleri talep etmiştir. Ancak Şerif Hüseyin'in bu isteği reddedilmiştir. Fakat netice itibarıyla İngiltere, her iki tarafa bir takım vaatlerde bulunmuştur. İşte böyle bir durumdan dolayı Araplar, Fransız ve İngilizlerin daha bölgeyi işgal etmek için ayak basmadıkları bir zamanda çeteler kurarak Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Ancak ne yazık ki Fransızlar tarafından

¹⁸⁵ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 193.

¹⁸⁶ Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Sancak'ta Fransız "Mandat" Yönetimi ve Türkiye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 60, Kasım 2004, s. 691.

¹⁸⁷ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 41-44; Dört Yol'un 400 kadar Ermeni askeri ile işgal edildiğine dair 14 Kasım 1918 (14 Teşrin-i Sani 1334) tarihli rapor, *HTVD*, Sayı: 33, Eylül 1960, 823 numaralı vesika; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 381; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 250.

¹⁸⁸ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 36- 42.

Antakya'dan çıkarılmışlardır.¹⁸⁹ Hatta ilerleyen süreçte İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Edmund Henry Allenby bölgedeki komutanlıklarına 1919 yılının Ocak ayında talimatta bulunarak tüm Arapların İskenderun ve Antakya çevresinden çıkarılmasını söylemiştir. Kısacası Araplar işgal sahasından sürülmüşlerdir. Böylece İngiltere ve Fransa işgalleri daha kısa sürede gerçekleştirmek için tıpkı Ermenileri kullandığı gibi Arapları da kullanarak bir kenara fırlatmışlardır.¹⁹⁰

Ancak İngiltere ve Fransa bölgede mutlak güç olmaya çalışırken Fransızların askeri birlik sayısı yetersiz kalmıştır. Bu sebeple asker açığını gidermek için Fransa, sömürgesi altında bulunan Kuzey Afrika'dan getirdiği Müslümanları eğiterek asker olarak kullanmaya çalışmıştır.¹⁹¹ Bunların dışında Fransa, Ermenileri de ordusuna dâhil etmiş, Ermeni Lejyonu adını verdiği bir bölük oluşturmuştur. Bu Ermeni askerler Fransız askerleri gibi giyinmekle birlikte çeşitli bölgelerden getirilmişlerdir. Nitekim Ermeniler, Fransızlar adına hareket etmekten çok kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁹² Fransız ordusuna dâhil edilen Ermenilerin tek amacı Kilikya ve Çukurova'yı işgal ederek kendi devletlerini kurmaktır.¹⁹³ Bu sebeple tüm saldırganlıklarıyla sadece Türkleri hedef alan Ermeniler, İskenderun çevresinde bulunan Türklerin yaşadığı çiftlikleri ve evleri yağmalamışlardır. Ermeniler ayrıca Türklerin ziynet eşyalarını ve paralarını da çalarak eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hatta bununla da kalmayarak Türk halkına eziyet ve işkence uygulamışlardır. Türk kadınlarına tecavüz ederek birçok kimseyi de katletmişlerdir.¹⁹⁴

Osmanlının sevk ve iskân kanunu ile tehcir ettiği Ermenileri, Fransızların bölgeye geri getirmesi ile bu olaylar yaşanmıştır. Türklere yapılan saldırıları sadece Ermeni askerler değil Türklerle birlikte kasabalarda iç içe yaşayan yerli Ermenilerde desteklemişlerdir. Bu durum karşısında kendilerini müdafaa etmek zorunda kalan Türkler, Ermenilere karşı savaşmak için milis güçler halinde örgütlenerek karşılık

¹⁸⁹ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 18-19.

¹⁹⁰ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 43.

¹⁹¹ Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız Ermeni İşbirliği (1918-1921)", *Belleten Dergisi*, C. 66, S. 247, Aralık 2002, s. 947-948.

¹⁹² Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 28-29; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s. 28; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 47

¹⁹³ Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız Ermeni...", s. 961-963; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s. 21; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 44-45.

¹⁹⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919)*, C. II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2002, s. 7-18; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s. 33-39; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf...*, s. 186 – 210.

vermeye başlamışlardır. 19 Aralık 1918 tarihinde Ermeniler, Dörtöl'da bulunun Karakese köyüne saldırımları üzerine Türkler ateş açarak karşılık vermiş ve böylece Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşunu burada atılmıştır.¹⁹⁵

Ermenilerin bu şekilde yağma, yıkma, eşkıyalık ve adam öldürme gibi saldırganlıkları karşısında işgal bölgesindeki mahalli halk bezmiştir. Bıkkınlıklarını İngiliz yetkililerine her ne kadar bildirseler de hiçbir netice vermemesi üzerine Türkler, kendi aralarında örgütlenerek çeteler halinde mücadeleye başlamışlardır. İlerleyen süreç içerisinde Fransız asker giysisi giymiş olan Ermeniler, Fransız ordusundaki Müslüman birliklere karşı saldırmaya başlayınca İngiliz Suriye Komutanlığı bu duruma bir son vermek için bölgedeki Ermeni askerleri alarak yerlerine İngiliz kuvvetlerini yerleştirmiştir.¹⁹⁶ Fakat Fransızlar, bölgede ortaya çıkarmış oldukları disiplinsizlik ve huzursuzluğa rağmen, Ermenileri desteklemeye devam etmişlerdir.¹⁹⁷ İlerleyen süreç içerisinde Fransızlar, İskenderun, Belen ve Antakya'dan oluşan işgal sahasını genişletmek için Aralık 1918'de Adana¹⁹⁸ ve Mersin vilayetlerini de ele geçirmişlerdir.¹⁹⁹ Böylece Fransızlar, Kilikya adını verdikleri bölgeye hâkim olabilmek için faaliyetlerini hızlandırmaya başlamışlardır.²⁰⁰ Bu doğrultu da Fransızların, Antep, Maraş ve Kilis taraflarını da işgal ederek bir Ermeni devleti teşkil edecek olmalarına Osmanlı Devleti kesin gözüyle bakmıştır.²⁰¹

¹⁹⁵ Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtöl'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 41, Ocak 1998, s. 482- 483; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 45-46; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 382; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 250; Süleyman Hatipoğlu, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, s. 32; Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet...*, s. 3; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 97-98; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 39.

¹⁹⁶ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 32.

¹⁹⁷ Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie*, Paris, 1920, s. 184-186.

¹⁹⁸ Adana'nın işgali ve burada bırakılacak kuvvetlere dair Adana Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29-30 Kasım 1918 (29-30 Teşrin-i Sani 1334) tarihli rapor, "Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 338-339; Fransızların Adana'yı işgal edeceklerine dair 2.Ordu Komutanlığı tarafından Harbiye Nezaretine 14 Aralık 1918 (14 Kanun-ı Evvel 1334) tarihli rapor, "Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepheleri", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 142, Nisan 2018, s. 360-361.

¹⁹⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 47; Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 10-14.

²⁰⁰ Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de İlk...", s. 480-481; Fransızların, İskenderun'a çıkardıkları Ermeni kuvvetleriyle Beylan (Belen) kasabasını da işgal ettiklerini ve işgallerini daha da genişletmek istemelerine karşı halen bulunulan hattın ateşle korunacağını İngiliz memurlarına tebliğ edildiğini Harbiye Nezaretine bildiren 27 Kasım 1918 (27 Teşrin-i Sani 1334) tarihli şifre, HTVD, Sayı: 32, Haziran 1960, 795 numaralı vesika; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf...*, s. 154.

²⁰¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919)*, C. II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2002, s. 13.

Wilson İlkeleri Çerçevesinde Sömürgeciliğin Meşrulaştırılması: Manda ve Himaye

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşı kaybetmiş olan İttifak devletleri ile İtilaf devletleri dünya barışını yeniden tesis etmek adına Ocak 1919'da toplanmışlardır. Paris Barış Konferansı adı verilen bu toplantıya savaşı kazanan devletleri temsilen İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve Japonya katılmıştır. Savaşı kaybeden devletler ise Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan olmuştur.²⁰² Konferansın yapılma amacı harbi kaybetmiş olan devletlerle barış antlaşmaları imzalamaktır. Özellikle Almanya ile yapılacak antlaşmada Avrupa ve Osmanlı topraklarındaki Alman nüfuzu kırılmak istenmiştir.²⁰³ Ancak İngiltere ve Fransa'ya göre yapılacak olan bu antlaşmalar tabi ki de kendi çıkarlarına uygun olmalıdır. Bu doğrultuda savaşın başladığı yıllarda yapılan Sykes-Picot, Mac-Mahon ve Londra antlaşmaları göz önüne alınmıştır. Bu gizli antlaşmalara daha sonra Rusya ile İtalya da dâhil edilmiştir.

Fakat kaderin bir cilvesi olacak ki savaşın ortalarına gelindiğinde Rusya'da bir hükümet değişikliği yaşanmıştır. Savaşın ağır yükünden kurtulmak isteyen Rusya halkı özellikle aşağı tabakaya mensup işçi sınıfını oluşturan kitle Ekim 1917'de ayaklanmışlardır. Çarlık hükümetini devirerek, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) kuran Bolşevikler, yeni Rusya hükümetini oluşturduktan sonra artık savaş istemediklerini, yalansız ve dürüst bir dünya siyaseti izlemeyi amaçladıklarını söyleyerek Çarlık Rusya'sının İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu tüm gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamışlardır.²⁰⁴

Bolşevik İhtilalinden tamda bir yıl sonra 1918 yılının Ocak ayında Amerika Başkanı Thomas Woodrow Wilson, dünya barışını teşkil etmek ve dünya düzenini yeniden barışçıl yollarla kurmak adına on dört ilke yayınlamıştır. Bu ilkelere göre dünya savaşını kaybetmiş olan devletlerin toprakları hiçbir şekilde savaşı kazanan

²⁰² Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile ilgili Tartışmalar", *Turkish Journal Of History*, S. 71, Ağustos 2020, s. 446.

²⁰³ Haneî Yazıcı, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, Haziran 2020, s. 1040.

²⁰⁴ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız Mandası(1920-1936)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 11; Serhan Ada, *Türk- Fransız İlişkilerinde...*, s. 20; Ömer Osman Umar ve Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde...", s. 45; Mustafa Yahya Metintaş, "Sykes-Picot Antlaşmasından...", s. 46; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden...", s. 140.

devletlerce işgal edilmeyecektir. Bu sebeple İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci planları ilk etapta suya düşmüş gibi görünmüştür.²⁰⁵

Amerika Başkanı Wilson'un böyle bir karar almasında elbette Rusya'da Sovyet hükümetini kuran Bolşeviklerin gizli antlaşmaları açığa çıkarmaları etkili olmuştur. Wilson ilkelerindeki 1. maddede *“Barış görüşmeleri kamuoyuna açık olarak yapılmalı ve görüşmeler sonunda varılacak antlaşmanın hükümleri de yine açık olmalıdır.”* şeklinde gizli antlaşma yapılmaması konusunda uyarıda bulunulmuştur. 2. maddede devletlerarası ortak olan sulardan geçiş konusunda izlenmesi gereken yollardan bahsedilmiş, 3. madde de ise devletlerarasındaki ekonomik anlamdaki bağa değinilmiştir. 4. maddede tüm devletlerin dünya barışı için silahsızlanmaları konusunda vurgu yapılmıştır. 5. madde ise *“Tüm sömürgecilik savları, ilgili halkların çıkarlarını ve egemenlik istemlerini dikkate alacak biçimde eşitlikçi ve hakkaniyete uygun düzenlemelere tabi tutulmalıdır.”*denilmektedir. Burada İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletlerin bu faaliyetlerine karşı çıkılmakla birlikte, Wilson her milletin kendi toplumunu idare etme hakkına sahip olduğu konusunda düşüncelerini belirtmiştir. 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 13. maddelerde savaşı kaybeden ya da kazanan devletlere karşı nasıl bir barışçıl yol izlenmesi üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur.²⁰⁶ 12. madde ise İskenderun'da kurulacak olan Sancak idaresinin ilerleyen süreç içerisinde Türkiye'ye bağlanması hususunda önemlilik arz etmektedir. 12. madde:

*“Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir.”*²⁰⁷

12. madde İskenderun ve çevresinin Türkiye'ye katılmasında hayati öneme sahiptir. Fakat bu madde Türklerin yaşadığı topraklarda çoğunluğu oluşturan milletlerin devlet teşkil etmelerinin önünü de açmaktadır. Örneğin Ermenilere vaat edilmiş olan bölgede bir Ermeni Devleti kurma düşüncesi bu maddeyi destekler niteliktedir. Son olarak 14. madde ise Avrupalı devletlerin yüzyıllardır sürdürmüş oldukları sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırabilmeleri için bir fırsat olmuştur. *“Özel antlaşmalarla, küçük, büyük tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak*

²⁰⁵ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 19.

²⁰⁶ Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, 2014, s. 164-169.

²⁰⁷ Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk...”, s. 169.

bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına alacak bir uluslar birliği kurulmalıdır.” ibaresi ile kendini yönetecek güçte olmayan herhangi bir devletin, kendi gelişimini tamamlamış güçlü bir devletin hâkimiyeti altında gelişimini tamamlaması şeklinde yorumlanabilir. Böylece başta Wilson ilkelerindeki maddelerden çekinen İngiltere ve Fransa manda²⁰⁸ ve himaye adı altında Osmanlı topraklarını sömürgeleştirme politikalarına 14. madde ile uygun kılıfı bulmuşlardır.²⁰⁹ Bu doğrultuda Başkan Wilson, savaşı kaybeden devletlere ait topraklar üzerinde kurulacak olan manda idarelerinin denetlenmesi için 10 Ocak 1920’de Milletler Cemiyeti’ni oluşturmuştur. Wilson, sömürgecilik hareketlerine son vererek, savaşı kaybetmiş olan güçsüz devletlere destek çıkmanın bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir.²¹⁰

Milletler Cemiyeti kurulduktan sonra İtilaf Devletleri Nisan 1920’de bir toplantı düzenleyerek, manda bölgelerini A, B ve C grupları şeklinde belirlemişlerdir. Buna göre A grubu mandalar Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacak olan toprakları, B ve C grubundaki mandalar Almanya’nın Afrika ve Uzak Doğu’daki sömürge kolonilerine uygulanacak düzenlemeyi içermektedir. A grubu manda bölgeleri düzenlemesine göre İngiltere; Irak, Musul, Ürdün ve Filistin’i, Fransa’da Suriye ve Lübnan’ı almıştır.²¹¹

İngiliz ile Fransızlar bölgenin işgalini birlikte tamamladıktan sonra Fransızlar, İngilizlerin kendi mıntıkalarına gitmelerini ve İngiliz kuvvetlerini kendi işgal sahasından almasını istemiştir. Böylece İngilizler, Fransızların isteği üzerine 1919 yılının sonlarına doğru, Çukurova (Adana) ve İskenderun dolaylarından çekilmişlerdir. Fakat İngilizler her ne kadar İskenderun ve limanını Fransızlara

²⁰⁸Fransızca bir terim olan manda kelimesi yetki ve görev anlamlarına gelmektedir. Esas itibarıyla manda yönetim biçiminde bir devletin kendisini askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda yönetecek düzeye gelebilmesi için bir başka devletin, vekâleten yönetimi üstlenmesidir. İspanya ve Portekizlilerin başlatmış olduğu geleneksel sömürgecilik hareketini zaman içerisinde İngiltere ve Fransa devralmıştır. Geleneksel sömürgeciliğin meşrulaştırılması anlamına gelse de mandacılık uygulamada geleneksel sömürgeciliğin devamı niteliğinde kalmıştır. Bkz: Lütfi Arslan, “Milli Mücadele Döneminde “Manda ve Himaye” Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Mart 2019, s. 2-4.

²⁰⁹ Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri’nin Türk...”, s. 169.

²¹⁰ Doğan Şafak Polat, “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 76, Ekim 2020, s. 1951-1954; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı’nda Fransız...*, s. 21.

²¹¹*İskenderun Sancağı’nda Fransız...*, s.23-27; Nasır Yüceer, “San Remo Konferansı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-4; Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 163.

bırakmış gibi görünseler de limanı istedikleri gibi kullanma haklarını her daim ellerinde tutmuşlardır.²¹²

Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki hâkimiyetini kesinleştirdikten sonra bölge üzerinde 4 idari yapı oluşturmuştur. Bunlar; Büyük Lübnan Devleti, Suriye Devleti, Cebel-i Druz Devleti ve Aleviler Devleti'dir. Cebel-i Druz Devleti ve Alevi Devleti, Fransız Yüksek Komiseri Gouraud'un talimatıyla 1920 yılında oluşturulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde Halep Devleti teşkil edilmiştir. Halep Devleti'nden ayrı olarak, Şam Devleti ve İskenderun Sancağı şeklinde iki idari bölge daha oluşturulmuştur. Ancak 1924 yılında Suriye Devleti oluşturularak, 1925 yılının başlarında da Halep, Şam ve İskenderun çevresi buraya dâhil edilmiştir. İskenderun Sancağı'nın, Suriye'ye dâhil edilmiş olması bölgede yaşayan Türklerin ve Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Eylül 1924'de Büyük Lübnan Devleti kurulmuş, böylece Fransızlar kendi idari düzenlemelerini tamamlamışlardır.²¹³ Sonuç itibariyle Fransızlar, Ortadoğu topraklarını kendilerine göre mıntikalara ayırarak parçalamışlardır. Bölgede yaşayan çeşitli mezheplere mensup toplulukları (Dürziler, Maruniler²¹⁴, Şiiler, Kürtler, Aleviler gb.) birbirlerine düşürerek böl-parçala-yönet taktiği ile nüfuz alanlarını genişletmeye çalışmışlardır.²¹⁵

Uluslararası sahada bunlar olurken Mustafa Kemal Paşa'da 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele hareketini başlatmıştır. Anadolu'nun her bir yanında Türkler, emperyalistlerin işgallerine karşı çeteler halinde silahlanarak karşılık vermeye çalışmışlardır. İtilaf devletleri, Türklere, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması adı altında teslimiyetçi bir anlaşma daha dayatmışlardır. Dönemin İstanbul hükümeti bu antlaşmayı imzalayarak Ankara'yı zor duruma düşürmüştür. Ancak İstanbul yönetiminin Türk milleti adına karar verme konusunda hiçbir yükümlülüğü ve hakkı olmadığını söyleyerek Türk halkı, bu antlaşmayı yok saymış, bağımsızlık mücadelesine sonuna kadar devam etmiştir.²¹⁶

²¹² Naim Ürkmez, *Doğu Akdeniz'de Bir...*, s. 111; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 58; Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 88-89; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf...*, s. 124 – 135.

²¹³ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM Yay., Ankara 2004, s. 456-461; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Sancak'ta Fransız "Mandat"...", s. 693; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 354.

²¹⁴ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız...*, s. 456-457.

²¹⁵ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 225.

²¹⁶ Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *DİA*, C. 37, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 1-5; Yaşar Özüçetin, "Millî Mücadele İçerisinde "19 Mayıs 1919", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, 2004, s. 66-72.

Fransız Mandası Altında İskenderun ve Limanı

İskenderun Sancağı'nın İdari Durumu

İskenderun Sancağı²¹⁷, 27 Kasım 1918 tarihinde kurulduktan sonra bölgedeki diğer idari yapılardan farklı olarak ayrı bir statüde teşkil edilmiştir. Ancak 1920 yılına gelindiğinde bölgeden İngilizlerin çekilmesi ile birlikte Fransızlar farklı bir idari düzen oluşturulmasına karar vermişlerdir. Bölgeden sorumlu olan General Gouraud, bu idari düzenlemeyi gerçekleştirerek, Lübnan ve Suriye mıntıklarında devletçikler oluşturmuştur. Bu yapıların oluşturmasındaki amaç ise bölgenin daha kolay yönetilmesini sağlamaktır. Netice itibariyle İskenderun Sancağı, Eylül 1920'de, Suriye Devleti'ne dâhil edilmiş, idari anlamda Halep'e bağlanmış ve Sancak'ta kurulacak hükümetin başına da Beşir Tabbare²¹⁸ adında Arap kökenli bir kişi getirilmiştir.²¹⁹ İskenderun Sancağı'nda oluşturulan bu düzen ancak bir ay kadar sürmüştür. Ekim ayında Sancak idaresinin Halep ile olan bağlantısına son verilmiştir. Böylece Sancak tamamen ayrı bir idari yapı şeklinde yönetilmeye başlanmıştır. Sancağa bir devlet statüsü verilmesinin ardından bir de meclis meydana getirilmiştir. Meclise “Sancak İdare Meclisi” adı verilmiştir.²²⁰ Sancak yönetiminde meclisin yanı sıra kaymakam ve köy muhtarları da yer almıştır. Sivil yönetici yani mutasarrıf²²¹ karşı kaymakam sorumluyken köy muhtarları da kaymakama karşı sorumlu tutulmuştur.²²²

Fransa, Ağustos 1921'de İskenderun Sancağı'nı, Suriye toprakları içerisinde özerk bir idari yapı haline getirmiştir. Bu özerk idaredeki meclis on iki azadan oluşmuştur. Ayrıca Sancağı yönetecek valinin, Halep Devleti'ndeki vali ile eşit statüde tutulması sağlanmıştır. Böylece Sancak'taki vali bir devlet yöneticisinin

²¹⁷ Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında beylere veya hükümdar çocuklarına verilen bölgelere denmiştir. “Sancak” tabiri kaza ve vilayet arasında olan idari birime verilen isimdir. Fransızlarda bu tabiri kullanmış, bölgede İskenderun'u merkez alarak Antakya ve Belen'i de İskenderun'a bağlayarak Sancak idaresini kurmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 119-121.

²¹⁸ Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Sancak'ta Fransız “Mandat”...”, s. 694; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında...”, s. 5.

²¹⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 79.

²²⁰ Mahmut Bolat, “İşgalden Ankara Antlaşması'na Kadar Fransızların Hatay'da Uyguladıkları Politikalar”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s. 988-989.

²²¹ Sancak adı verilen idari birimlerin başındaki memurun unvan olarak kullandığı bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 536.

²²² Volkan Payaşı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)*, ATAM Yay., Ankara 2017, s. 19.

haklarına sahip olmuştur. Bunların dışında Sancak'ta Arapça dili ile birlikte, Türkçe de resmi dil olarak kabul edilmiştir. 1920 yılında Fransa, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu alanları sancaktan ayırmıştır. Bu durumun nedeni ise Fransa'nın 1921 Ankara Antlaşması öncesi Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirebilmek istemesidir. Görüldüğü üzere Fransa, manda idaresi boyunca Türkiye ile olan ilişkilerine paralel olarak Sancak sınırlarını kendi menfaatlerine göre değiştirmiştir.²²³

Fransızlar, İskenderun'a Antakya ve Belen'i bağlayarak bir sömürge idaresi kurmuşlardı. Sancağa daha sonra Kırıkhan da dâhil edilmiştir. Sancak topraklarının genişliği 4700 km² ya da 4805 km²'dir. Bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Zira Fransa, Sancak sınırlarını yukarıda da belirtildiği üzere çıkar politikaları doğrultusunda sürekli değiştirmiştir. Bu sebeple kesin bir rakam elde etmek güç olmuştur. Sancak idaresinde İskenderun'a bağlı sadece bir köy olmakla birlikte o da *Arsuz*'dur. Antakya ise *Süveydiye*, *Cebel-i Musa*, *Harbiye*, *Kesep*, *Ordu*, *Kuseyr*, *Karamurt* köylerinden oluşmaktadır. Kırıkhan'a da *Beylan (Belen)*, *Reyhaniye (Reyhanlı)*, *Hacılar* bölgeleri köy olarak bağlanmıştır. Belen daha önce İskenderun'da bir kaza idaresiyken 1935 yılında Kırıkhan'a dâhil edilmiştir.²²⁴

İskenderun Sancağı'nın Nüfus Yapısı

Fransa, Suriye ve Lübnan'ı idari mıntikalara ayırarak, bölgeyi daha rahat ve kolay yönetebileceğini düşünmüştür. Ayrıca Fransa, bölgede yaşayan sivillerin manda yönetimine karşı kitlesel bir ayaklanma veya isyan hareketinde bulunmamaları için aralarındaki mezhepsel çatışmaları körükleyerek bu durumun önüne geçmeyi de bilmiştir. Sancak idaresinde Fransa özellikle 1921 Ankara Anlaşması'ndan sonra bölgedeki Türk nüfusunu az göstermek için Türklerin çoğunlukta yaşadıkları *Bayır-Bucak* ve *Basit*'i Suriye'ye bağlamıştır. Fransa, sadece bununla kalmayıp bölgedeki Türkleri çeşitli baskılar ve zulümlerle göç etmeye de mecbur bırakmıştır. Fransız manda yönetimi Sancak'taki Türklerin sayısını az göstermek için nüfus kayıtlarına birçok Türk'ü kaydetmemiştir. Bu sebeple Türkiye'nin Sancak nüfusunu inceleme çalışmaları ile Suriye ve Fransa'nın

²²³ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 58-59; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 83.

²²⁴ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s.225-227; Ayrıca Sancak'taki kazalara bağlı mahalle idareleri için bkz. Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s.228.

incelemeleri sonucu ortaya konulan sayı hiçbir zaman tutarlılık göstermemiştir. Suriye ve Fransızlara göre bölgedeki nüfus 220 bindir. Bu sayı içerisindeki Türk nüfusu ise 86 bin olarak kabul edilmiştir. Aleviler ve Çerkezler ise Türk nüfusuna dâhil edilmemişlerdir. Türkiye ise Sancak nüfusunu 300 bin olarak kabul etmiş ve bu sayı içerisindeki Türk nüfusunun 240 bin olduğunu belirtmiştir. Türkiye bu sayıya bölgedeki Alevi, Çerkez ve Türkmen grupları da dâhil etmiştir.²²⁵

Fransa Sancak'taki Türk nüfusunu azınlık gruplar içinde eritmeye çalışmıştır. Zira Fransa, Türk nüfusunu kontrol altında tutmaz ise Sancak'taki egemenliğinin tehlikeye gireceğini düşünmüştür. Ayrıca Fransa'da çok iyi biliyordu ki Sancak nüfusunun çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı. Ancak Fransa, hiçbir zaman durumu kabullenmeyerek Türklerin sayısını sürekli bölgede çevirdiği entrikalarla az göstermeye çalışmıştır. Hatta Fransa, Türkiye'den Sancağa gelerek yerleşmek isteyen hiçbir Türk'e müsaade göstermemiştir. Sancak'taki Türk nüfusunun diğer milletlere oranla baskın olması Fransız Sancak idaresi için tehlike arz etmekteydi. Durumun Milletler Cemiyeti tarafından tespit edilmesi halinde Sancağa Türkler adına bağımsızlık verilmesi muhtemeldir. Bu nedenle Fransa, Milletler Cemiyeti ile Sancak konusunda muhatap olmak istememiştir.²²⁶

Yıllara göre Sancak'taki toplam nüfus oranlarına baktığımızda, 1924 yılında 127.886 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun içindeki Türk sayısı 47.445 olarak ortaya konmuştur. Ancak bu yıldaki nüfus sayımını Fransa kendisi yaptığı için pek tabii güven vermemekle birlikte sayımda bölgedeki Ermenilerin tam sayısı da belirtilmemiştir. 1930 yılına baktığımızda 153.798 olarak tespit edilen nüfus oranı 1931 yılına gelindiğinde üç bin kadar artarak 156.125 olarak ortaya çıkmıştır. 1932 yılında ise 186.000 olarak belirlenmiştir. Böylece nüfus 30 bin kadar artmıştır. Ancak 1933 yılında çok bir artış göstermeyerek 197.548 olarak tespit edilmiştir. 1934 yılında 198.788 sayısı belirtilmiş, 1935 yılında da 205.237 sayısı verilmiştir. 1936 senesinde ise Hatay Sorunun iki ülke arasında ortaya çıktığı yıllar da Sancak'taki nüfus 240.000 olarak belirtilmiştir. 1937 yılına gelindiğinde ise nüfus

²²⁵ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 226-227; Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939), *Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S. 22, 1998, s. 240-241.

²²⁶ *Son Posta*, 7 Ocak 1938, s.1.

219.080 olarak ifade edilirken bu nüfusun içindeki Türk oranı 85.242'dir. ²²⁷ Bu rakamlar net sayı olmamakla birlikte birçok kaynakta farklılıklar görülmektedir. Çünkü Fransa'nın bölgede izlemiş olduğu bölücü politikaları nedeniyle Sancak'ta hiçbir zaman kesin ve net verilere dayalı bir nüfus sayımı yapılamamıştır.

İskenderun Sancağı'nda Eğitim ve Sosyal Yaşam

Fransa, Sancak'taki eğitim faaliyetlerine 1850'li yıllarda başlamış, bölgede oluşturmuş olduğu Fransızca eğitim veren misyoner okullar sayesinde de nüfuz sahibi olmuştur.²²⁸ Bölgedeki okullara özellikle 1926'dan itibaren Arapça dili ile eğitim öğretim yapılması konusunda Fransız manda yönetimi baskılar uygulamıştır. 1926 yılından sonra baskı ve şiddetin artmasının nedeni ise Türkiye'nin 1921 Ankara Antlaşması'nda Sancak konusundaki tavrını belli etmiş olması etkili olmuştur. 1921 Antlaşması sonrası Sancağın ayrı, Suriye'den tamamen bağımsız bir idari birim olması konusunda özellikle Türkiye'nin ve Sancak Türklerinin diretiyor olması Fransa'yı Türklere karşı daha da acımasız hale getirmiştir. 1926'dan önce Türkler 1921 Antlaşması'nın vermiş olduğu haklar ile Sancak'ta kısmen de olsa rahat bir yaşam sürerek dillerini özgürce konuşmuş, Türkçe dilinde eğitim alabilmişlerdir. Ancak bağımsızlık isteğini Türklerin dile getirmiş olması baskı ve kötü muameleyi de beraberinde getirmiştir. Sancak'ta eğitim veren sadece Fransız misyoner okulları değildir. İngiliz, İtalyan, Alman ve Ermenilerinde oluşturmuş olduğu okullarda vardır. Sancak'ta Arapça dili kadar Fransız'ca da baskın tutulmuştur. Nitekim Fransız manda yönetimi, kusursuz ve akıcı bir şekilde Fransızca konuşamayan hiç kimsenin lise veya lise üstü eğitim almasına müsaade göstermemiştir. Hal böyle olunca bazı kesimler kültürlerini ve dillerini kendi aralarında korumak için okullara çocuklarını göndermemişlerdir. Bu sebeple İskenderun Sancağı'nda eğitim faaliyetleri gelişmemiş ve süreklilik gösterememiştir. Sancağın eğitim durumu yüzde 34'lerde olduğu bilinmektedir. ²²⁹ Sancak'taki yabancı okullar haricinde eğitim kurumlarının sayısı şu şekildedir:

²²⁷ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 226-227; Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet' Hatay...*, s. 122-129; Yusuf Sarıncay, "Hatay Sorunu ve Çözümü", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-2; Tan, 1 Ocak 1937, s. 11.

²²⁸ Yaşar Demir, "Antakya'da Misyon ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, 2012, s. 1-13; Mikail Kolutek, *Fransa'nın Doğu Akdeniz...*, s. 55-61.

²²⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 230-233.

“1933’te bütün Sancak da 56 resmi erkek okulu, 9 da kız okulu olmak üzere toplam 65 okul vardı. Öğrenci toplamı 4.945, öğretmen toplamı ise 102’dir. Türk okulu sayısı 28, öğrenci sayısı 2.177’dir. Alevi Arap okulu sayısı 18, Sünni Arap okulu sayısı 2, Rum okulu sayısı 4 ve Ermeni kız okulu sayısı 4’tür. Türkçe konuşan Türkler için nüfus 70.843, okul 34, öğrenci sayısı 2.593 ’tür. Kürtçe ve Çerkesce okutan resmi veya özel okul yoktur. Ermenilerin 2.763 öğrencisi olan özel 35 okulu ve 481 öğrencilik resmi 5 okulu vardır. Bu hesaplara mahalle mektepleri dâhil değildir. 1935 yılının istatistiğine göre; 6-13 yaşları arasında bütün Sancak’ta 39.656 çocuk vardır. Bunun 19.417’si kızdır. Sünni Türk ve Arap arasında yalnız 11.783 kişi okur-yazar, 45.610 çocuk ümmi yani okur- yazar değildir. Ermeniler de 12.560 öğrenci okur-yazar, 9.696’sı okur-yazar değildir.”²³⁰

Sancak’taki sosyal yaşam ise kısmen Osmanlı dönemindeki atmosferi barındırmıştır. Kadınlar çoğunlukla Osmanlı tarzı giyim kuşama sahipken erkelerde fes kullanmışlardır. Eğlence mekânları İskenderun’da deniz kıyısında bulunan alanlarda kurulmuş olmakla birlikte Antakya’da da Saray Caddesi adı verilen sokakta toplanmıştır. Sancak’taki toplum yapısı mezhepsel ve ırksal çeşitliliğe sahiptir. Sancak’ta Rum, Ermeni, Süryani, Türk, Arap, Çerkes, Alevi gibi birçok Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dinine mensup insan grubu vardır. Bu insan grupları birbirlerinin her daim gelenek, görenek, örf ve adetlerine saygı duyarak yaşamışlardır. Ancak Fransız manda dönemi idaresinde Fransız bölge yönetimi nüfuz sahibi olabilmek için halkı dinsel ve ırksal açıdan sürekli ayırtırmaya çalışmıştır.²³¹

İskenderun Sancağı’nda Güvenlik ve Sağlık Hizmetleri

Sancak’ta, asayiş ve düzenin sağlanması için Fransız idaresi altı polis şefi ve otuz yedi polis memuru görevlendirmiştir. Bununla birlikte hapishanelerle ilgilenen Suriyeli iki yüz asker ve bunların başında da dört subay vardır. Ayrıca Fransız yönetimi Sancak’taki dağlık kesimlerin emniyetini sağlamak için “Milisler” adını verdiği kolluk güçlerini kullanmıştır. Sancak’taki milis güçlerin dağılımı kazalara göre şöyledir:

“Antakya’da 3 bölük, tabur ve liva karargâhı; Kırıkhan’da 2 hafif süvari bölüğü yine Kırıkhan ve Reyhaniye’de 2 Şark (Doğu) hafif süvari bölüğü. Bu milis kütalarının askerleri çoğunlukla Alevi, pek azı Arap ve Ermeni’dir.”Ayrıca bölgedeki Fransız yönetimi Sancağın Türkiye’ye bakan sınırına Alevi, Arap ve Ermeni kökenli birlikler yerleştirmiştir. Sancak’ta “1931’deki bir resmi istatistiğe göre polisin %55’i, milisin %28’i, jandarmanın %62’si Türk’tür.”²³²

²³⁰ Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi...”, s. 244.

²³¹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 253-254.

²³² Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 229; Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi...”, s. 240.

Sancak'taki sağlık hizmetlerine baktığımızda Fransız yönetiminin bu konuya fazlaca önem vermediği görölmüştür. Bölgedeki bataklıklardan dolayı halk çeşitli hastalıklara yakalanmaktaydı. Bataklıkların çok fazla olması sivrisineklerinde sayısına etki ettiğinden bölge halkı çoğunlukla sıtma hastalığına yakalanarak ölmekteydi. Sıtma dışında bölgede görölen diğerk hastalıklar humma, trahom ve verem gibi rahatsızlıklardır. Sancak'ta manda döneminde tam donanımlı hastane bulunmamakla birlikte sadece kazalarda ayakta hastaya bakarak hizmet veren sağlık ocakları oluşturulmuştur. Ufak çaplı hastalıklara bakan bu sağlık ocakları yeterli gelmediğinde halk Halep'te bulunan sağlık kuruluşlarına gitmek zorunda kalmıştır.

233

İskenderun Sancağı'nda Ekonomik Faaliyetler

Sancak halkı geçimini tarım faaliyetleri ile sağlamıştır. Tarım faaliyetleri daha çok bağ-bahçe yani meyve-sebze odaklı yapılmıştır. Üzüm, incir, armut, şeftali, dut, elma gibi meyvelerin yanı sıra Sancak bölgesinde narenciye de yetiştirilmiştir. Portakal, limon, mandalina ve turunç gibi meyvelerin anavatanı Sancak toprakları olmuştur. Dut meyvesinin yetiştirilmesi sonucu bu bölgede ipek böceği üretimi de yapılmış ve bu duruma paralel olarak zanaat kollarından biri olan ipekçilik gelişmiştir. Bunların dışında Sancak'ta yüzyıllardan beri halk zeytin üretimi de yaparak geçimini sağlamıştır. Ayrıca zeytin üretiminden halk zeytinyağı üreterek gelir elde etmiştir. Bölgede ipekçilik gibi sabun üretimi de yüzyıllardan beri gelen bir meslek olmuştur. Antakya kazasında birçok sabun fabrikası olmakla birlikte bu fabrikalar ait oldukları kişilerin isimleri ile bilinmişlerdir. Sancak'ta üretilen çeşitli baklagiller; mercimek, nohut, yulaf, arpa, buğday ve mısır olmuştur. Sancak'ta pamuk üretimi de yapılmıştır. Sancak toprakları 4700 km² olmakla birlikte bu toprakların 80 km² si ormanlık arazileri oluşturmaktadır. Sancak'ta tarıma elverişli alüvyon araziler dışında sarp kayalıklardan oluşank dağlık kesimlerde vardır. Burada hayvancılık faaliyetlerini yürüten yerli Sancak halkı keçi, koyun, at, eşek, deve ve tavuk gibi hayvanlar beslemişlerdir. Hayvancılıkta Sancak nüfusunun yüzde on beşini oluşturan bu kesim bölgenin et, süt ve yumurta gereksinimini de gidermiştir.

²³³ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 233; Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi...", s. 241.

“1933 yılında yapılan bir istatistiğe göre Sancak'ta 4.500 at, 550 katır, 7.500 eşek, 282 deve, 40.000 öküz, 43.641 inek ve 87.996 keçi vardır.”²³⁴

Sancak'ta tarım üretiminin yanı sıra bu üretilen meyve sebzeleri işleyecek tam donanımlı bir sanayi tesisi bulunmamaktadır. Yani Sancak'ta sanayi sektörü gelişmemiştir. Bölgede meyankökü, zeytinyağı, un, tütün, ipek ve tereyağı gibi besin hammaddelerini işleyen fabrika ve küçük işletmeler mevcuttur. Sanayi hammaddeleri olan sabun, tuğla ve mermer gibi ürünleri işleyen işletmelerde vardır. Bunların dışında özellikle Antakya'da küçük esnaf işletmeleri olan dikiş-nakış, bakırcılık, kalaycılık, dokumacılık, marangozluk ve ipekçilik gibi birçok meslek grubu da mevcuttur.²³⁵

Sancak halkı tarım, hayvancılık ve zanaatkârlık faaliyetleri dışında İskenderun kıyılarında balıkçılık da yapmışlardır. Yapılan balıkçılık faaliyetleri sonucu elde edilen mahsul her sene Suriye'deki şehirlere ve Avrupa'daki ülkelere ihraç edilmiştir.²³⁶ İskenderun limanı aracılığıyla yapılan ihracata sadece balık sektörüne değil tarım sektörüne de yer verilmiştir. Meyankökü İskenderun yöresinde çokça görülen bir bitki türü olmakla birlikte Amerika'ya ihracı yapılan hammaddeler arasında olmuştur.²³⁷

Fransız Manda Döneminde İskenderun Limanı

Almanlar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nden almış oldukları ihaleler ile İskenderun'da yeni bir liman ve bu limana bağlı bir demiryolu inşa edeceklerinin garantisini vermişlerdi. Ancak dünya savaşının ortaya çıkması sonucu liman tamamlanamamış ve inşa edilen demiryolu da İngiliz ve Fransızların savaş gemilerinden attıkları bombalar sonucu tahrip olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde Fransızlar İskenderun'u İngilizlerle birlikte ilhak etmişlerdir. Lakin Fransa İskenderun'u ele geçirmiş olsa da savaş sonrası yıkık dökük bir kent teslim almıştır. Nitekim işgal sonrası İskenderun'da tüccarlar gemilerdeki yükleme ve boşaltmaları sahile tam yanaşamadan gerçekleştirmek zorunda kalmaktaydı. Hal

²³⁴ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 246-249; Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi...”, s. 242; Olcay Özkaya Duman, *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 12.

²³⁵ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 247-252; Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi...”, s. 243.

²³⁶ Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi...”, s. 242.

²³⁷ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 248.

böyle olunca Fransa, sahilde modern bir liman inşa etmek için hazırlıklara başlamıştır. İskele görüntüsüne sahip olan liman, genişletilerek rıhtım ve deniz feneri inşa edilmiştir. 1921 ve 1922 yıllarında liman da yapılan bu iyileştirme çalışmaları sonrası birçok bölgeye Sancak'tan hammadde ihracı yapılmıştır. *“1927 yılında Fransızlar tarafından küçük iç liman inşa edilmiş, 1928’de İskenderun Liman Şirketi adıyla liman bu kurum tarafından işletilmeye başlatılmıştır. Liman’a 4000 metre küplük petrol deposu yaptırılarak gemilerin petrol ihtiyacı karşılanmıştır.”*²³⁸

Fransızların yenileştirme çalışmaları sonrası İskenderun Limanı, 1921-1927 yılları arasında başarılı faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bunların dışında Fransa'nın Sancak sınırlarını sürekli değiştiriyor olması bölge ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle bölgeye ticaret yapmak için gelen tüccar ve gemiciler, gereksiz yere gümrük ve vergi işleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Fransız politikaları sonucu Türk çiftçiye konulan ağır aşar vergileri tarımsal faaliyetleri de baltalamıştır. Zira Sancak'taki birçok tarım arazisi Türk çiftçilere aittir. Sancak'taki Fransız yönetimi Türk çiftçilere ağır vergiler koyarak hükümete karşı borçlandırmış ve bu borçlar ödenmeyince de Türk köylülerin topraklarına el koymuşlardır. Örneğin Sancak'taki ipekçilik üretimi, dut üretimine koyulan ağır vergiler nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Birçok varlıklı Türk aşiret reisleri bile vergilerini ödeyemeyince fakirleşmiştir. Sancak'ta ciddi anlamda varlıklı pek çok ailede bu durumdan nasibini alarak mal ve mülklerini kaybetmişlerdir. Böylece Sancak ekonomisi zayıflamaya başlayınca halkın çoğunluğu başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Kısacası Sancak'ta uygulanan baskıcı yönetim, ekonominin her alanında domino etkisi yaratarak düşüşü tetiklemiştir. 1929 yılında Amerika merkezli dünya ekonomik krizinin de çıkmış olması İskenderun Limanı'ndan elde edilen geliri tamamen düşürmüştür. Bu gibi sebeplerle 1927-1939 yılları arasında Sancak'ta tarımsal üretimdeki düşüşe paralel olarak ekonomi de hızla zayıflamaya başlamıştır.²³⁹

Fransız manda döneminde İskenderun Limanı'nın ithalat ve ihracat oranlarına baktığımızda, 1925 yılında 79.000 ton ithalat yapılırken 17.000 ton ihracat yapılmıştır. 1926 yılında ise 60.000 ton ithalat yapılırken 14.000 ton da ihracat yapılmıştır. 1925 ile 1926 yılları arasındaki ithalat ve ihracat oranlarında bir düşüş yaşanmıştır. 1927 yılına baktığımızda İskenderun limanından yapılan ithalat oranı

²³⁸ Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet' Hatay...*, s. 147-148.

²³⁹ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 160-164; *Ulus*, 9 Ocak 1937, s.4.

76.000 ton'dur. İhracat oranı ise 20.000 ton olarak belirlenmiştir. 1928 yılında da 67.000 ton ithalat yapılırken 18.000 ton ihracat yapılmıştır. 1926 ile 1928 yılları arasındaki ithalat ve ihracat oranlarını karşılaştırdığımızda ise 1926 oranlarındaki düşüş yerini 1927 oranlarında yükselmeye bırakmıştır. Ancak 1928 yılının oranlarında artış gözlemlenmemiştir. 1929' da 83.000 ton, 1930'da 84.000 ton, 1931 yılında da 82.000 ton ithalat yapılmıştır. 1929 ile 1931 yılları arasındaki ithalat oranlarında çok az bir değişim yaşanmıştır. 1929 ile 1931 yılları arasındaki ihracat oranlarına baktığımızda ise 1929'da 28.000 ton, 1930'da 48.000 ton ve 1931 yılında da 45.000 ton'dur. Bu üç yıldaki oranlarda da ufak çaplı iniş çıkışlar gözlemlenmektedir. 1934 yılındaki ithalat oranı 74.000 ton iken ihracat oranı 37.500 ton'dur. 1935 yılında ise 77.500 ton ithalat yapılmıştır. 37.000 ton da ihracat oranı gözlemlenmiştir. 1934 ile 1935 yıllarını karşılaştırdığımızda 3500 ton ithalat artış yaşanırken ihracat oranı düşmüştür. 1936 -1938 yılları arasındaki ithalat oranları ise şekildedir. 1936'da 69.500 ton, 1937'de 65.500 ton ve 1938'de 55.500 ton'dur. İhracat oranları ise 1936'da 77.000 ton, 1937'de 42.000 ton, 1938'de ise 36.000 ton'dur. 1939 yılına da ithalat oranı 15.500 ton, ihracat oranı da 15.000 ton'dur.²⁴⁰ Yıllara göre ithalat oranı fazlayken ihracat oranı düşüktür. Yani İskenderun'dan dış pazara hammadde sevkiyatı azalırken, dış pazarlardan liman aracılığı ile Sancağa gelen yabancı ürün sayısında artış vardır. 1939 yılına gelindiğinde ise ithalat ve ihracat oranı büyük oranda eşitlenmiştir. Bunun nedeni Fransız manda yönetiminin dış pazardan aldığı ürünlerin sevkiyatını İskenderun Limanı'ndan yapmamasıdır. Söz konusu bölgede Sancak idaresi yerine Hatay Devleti'nin kurulmuş olması da bu durumun temel nedenini teşkil etmiştir. Türkiye bölgede etkin olmaya başlayınca Fransa'da mal sevkiyatını Lübnan'daki limanlarına pek tabi kaydırmış olması mümkündür. Böylece mal sevkiyatı için Fransızların tercihi Beyrut ve Trablus limanları olmuştur.²⁴¹

1921 Ankara Antlaşması ve Sonuçları

Fransa, Güney Cephesinde Türklere karşı vermiş olduğu mücadeleden yorulmuştur. Türklerin milis güçler halinde teşkilatlanarak Fransız kuvvetlerine karşı

²⁴⁰ Musa Coşkun, *İskenderun Limanı Etüdü*, (Tez No: 05203), Beşeri ve İktisadi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, 1968, s. 23. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/05203.pdf>

²⁴¹ Musa Coşkun, *İskenderun Limanı Etüdü*, s. 23.

düzenlemiş oldukları savunma hareketleri nihayetinde Fransızları yıpratmıştır. Ayrıca Fransa'nın mandası altında bulunan sahaya yapmış olduğu giderler günden güne artmış ve bu durum Fransız ekonomisini zorlamıştır. Fransız kamuoyu da artık savaştan bıktığı ve barış istediği için hükümet de dış politikasını barış odaklı izlemeye karar vermiştir. Netice itibarıyla Fransa, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirme yolunda adımlar atmaya başlamıştır.²⁴²

Bunun en büyük dayanak noktası ise Bekir Sami- Briand Anlaşması olmuştur. Anlaşma Ankara hükümeti tarafından bir heyet ile Londra'ya toplantı için gönderilen Dış İşleri Bakanı Bekir Sami tarafından yapılmıştır. 27 Şubat - 12 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansında Bekir Sami Bey'in görevi İtilaf Devletlerine Misak-ı Milli²⁴³ hakkında bilgi vererek, Ankara hükümetinin hiçbir surette Sevr Antlaşmasını kabul etmeyeceğini belirtmekti. Fakat Bekir Sami Bey, böyle bir yetkisi olmadığı halde Misak-ı Milli'yi yok sayarak Sevr Antlaşması konusunda İtilaf Devletleri ile münakaşaya girmiştir.²⁴⁴

Bekir Sami Bey'in Fransa ile yapmış olduğu anlaşma şu şekildeydi:

“Bekir Sami Bey’le Aristide Briand, yaptıkları gizli görüşmeler sonunda 11 Mart 1921’de bir antlaşma imzalıyorlardı. Antlaşmanın başlıca koşulları şunlardı: Fransız ordusu Kilikya’yı boşaltacak; savaş tutsakları değiş-tokus edilecek; yerli halk silahtan arındırılacak; Fransız subaylarının komutasında bir polis örgütü kurulacak; siyasi tutsaklar için genel af ilan edilecek; bir çok Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde karma jandarma ve yönetim kurulacak; Türkiye ile Suriye arasında gümrük rejimi kurulacak; İskenderun Suriye’de kalacak ama, orda çok sayıda Türk yaşadığından, özel bir rejimle yönetilecek; Türkler, ülkelerindeki Fransız okul ve kuruluşlarını tanıyarak Kilikya ve öteki Türk bölgelerinde Fransızlarla ekonomik işbirliği yapacaklar; maden işletmeciliği ve diğer ayrıcalık hakları, Osmanlı yasalarına göre ve yüzde elli oranında Osmanlı yatırımlarıyla işletilecek; Sevr Antlaşmasında saptanan Türkiye-Suriye sınırında bir çok değişiklikler yapılacak; Bağdat demiryolunun büyük bir kısmı Türk sınırları içinde kalacak; Fransa’nın askerî taşıtlar için bu demiryolundan yararlanmaya hakkı olacak ve demiryolunun bu kısmı bir Fransız grubuna devredilecek”²⁴⁵

Ancak Bekir Sami Bey'in amacı, kendince bir yol izleyerek İngiltere, İtalya ve Fransa ittifakını birtakım anlaşmalar yaparak bozmaktır. Şöyle ki Fransa ve İtalya, Anadolu'daki savaşı Yunanlıların kesin galibiyet ile sonuçlandıramayacağını düşünüyorlardı. Olur da kesin zaferi Yunanlılar kazanır ise Sevr Antlaşması koşulsuz

²⁴² Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 95; Mehmet Akçimen, *Mustafa Kemal Paşa...*, s. 160; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 343.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 15-16.

²⁴⁴ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 42; Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, Mart 1992, s. 276; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 59.

²⁴⁵ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 61-62.

şartsız zaten uygulanacaktı. Bu sebeple Fransa ve İtalya bir bakıma uyanıklık yaparak kendi çıkarları için Bekir Sami Bey ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu anlaşmalar ile Fransa ve İtalya hem Sevr Antlaşmasından tamamen vazgeçmemiş, aksine Türkiye ile barış elde edebilme imkânı bulmuşlardır. Mart 1921’de yapılan bu anlaşmalar Büyük Millet Meclisinde hoş karşılanmamış ve sert tepkilere neden olmuştur. Bekir Sami’nin de meclisteki görevine son verilmiş ve bu anlaşmaları Büyük Millet Meclisi yok sayarak kabul etmemiştir.²⁴⁶ Bekir Sami Bey’in Fransa ile yapmış olduğu anlaşma Fransızlar için büyük bir öneme sahiptir. Meclis anlaşmayı kabul etmemiş olsa da ilerleyen süreçte gerçek bir barışın yapılması için umut ışığı olmuştur. Meclisin anlaşmayı kabul etmemesindeki neden ise Misak-ı Milli’ye aykırı olarak Fransa’ya Anadolu’da çeşitli ekonomik imtiyaz alanları sunuyor olmasıdır. Bu kabul edilemez bir durum olduğundan meclis tarafından onaylanmamış ve tepkilere neden olmuştur.²⁴⁷

Fransa’da Bekir Sami- Briand Anlaşmasına dayanarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmayı düşünse de bu anlaşmaları Ankara hükümeti tanımamıştı. Bu sebeple gerçek bir antlaşma yapılabilmesi için Fransa, politikacı ve diplomat olan Franklin Bouillon’u Ankara’ya yollamıştır. Franklin Bouillon, geldikten sonra yapılan toplantı ve müzakerelerde Sevr Antlaşması konusunda direktmiş bu sebeple uzlaşma sağlanamamıştır. Böylece Bouillon antlaşma yapamadan Fransa’ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Fransa antlaşma konusunda acele etmemeye karar vererek ortamı gözlemlemeye başlamıştır. Fransa’nın gözlemlemeye başlamasındaki neden ise yapılacak olan Türk-Yunan savaşının nasıl sonuçlanacağını merak ediyor olmasıdır. 1921 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Ankara hükümetinin, işgalci Yunan kuvvetleri ile yapmış olduğu Sakarya Meydan Muharebesini kazanmaları üzerine Fransa, apar topar Türk temsilciler ile iletişime geçerek antlaşmanın yapılması için bir toplantı ayarlamışlardır.²⁴⁸

²⁴⁶ Yuluğ Tekin Kurat, “Mustafa Kemal’in Londra’da Bekir Sami’ye Talimatı (İngilizler Tarafından Ele Geçirilen ve Çözülen Şifreli Telgraf)-Londra Konferansı’nın Bu Bilgilerin Işığında Yeniden Değerlendirilmesi (21 Şubat – 12 Mart 1921) ve İvedi Sonuçları” (Özet), *Belleten Dergisi*, Nisan 1984, s. 89-93; Bülent Kara, “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, 2009, s. 163-168; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 60.

²⁴⁷ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı’nda Fransız...*, s. 39.

²⁴⁸ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 96-98; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 48-49.

Yapılan uzun müzakereler sonucu 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşması Fransa ve Ankara Hükümeti arasında imzalanmıştır.²⁴⁹Antlaşma maddeleri Bekir Sami Bey Anlaşmasındaki içeriğe sahip olmakla birlikte²⁵⁰ aşağıda verilmiştir:

“Madde 1: Akit taraflar işbu anlaşmanın imzasından itibaren aralarındaki savaş durumunun sona ereceğini açıklarlar. Ordular, mülkiye memurları ve halk durumdan derhal haberdar edilecektir.

Madde 2: İşbu anlaşmanın imzasından itibaren taraflar savaş esirleri ile tutuklu ya da hapistelerde bulunan Türk ya da Fransız tüm kişiler serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile gösterilecek en yakın kente götürüleceklerdir. İşbu madde hükmü tutuklama, hapis veya esirliğin gün ve yeni ne olursa olsun, tarafların tüm tutuklularını ve esirlerini kapsamaktadır.

Madde3: İşbu anlaşmanın imzasından itibaren ençok iki aylık süre içinde, Fransız kuvvetleri sekizinci maddede belirlenen çizginin güneyine ve Türk kuvvetleri ise bu çizginin kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4: Üçüncü maddede zikredilen süre içinde uygulanacak boşaltma ve işgal, tarafların komutanlarınca atanan bir karma komisyon tarafından tesbit olunacak düzenlemelere göre yapılacaktır.

Madde 5: Akit taraflar, tahliye edilen arazide, söz konusu arazinin işgalinden sonra, tam bir genel af ilân edeceklerdir.

Madde 6: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak- ı Milli’de açıkça tanınan azınlık haklarının, bu konuda müttefik devletler ile onların hasımları ve bazı müttefikleri arasında imzalanmış sözleşmelerdeki ilkelere uygun olarak, kendisince de doğrulanacağını beyan eyler.

Madde 7: İskenderun mıntıkası için özel bir idari rejim kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan olan halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.

Madde 8: Üçüncü maddede sözü geçen çizgi aşağıdaki biçimde tesbit ve tasrih edilmiştir. Sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde, Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan- ı Ekbez’e doğru gidecektir. (Demiryolu istasyonu ve bu mevki Suriye’de kalacaktır); sınır çizgisi oradan Marsuva mevkiini Suriye’ye ve Karnaba mevki ile Kilis şehrini Türkiye’ye bırakmak üzere güney- doğuya doğru kayacaktır. Oradan Çobanbey İstasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat Demiryolunu izleyecek ve Demiryolunun platformu Nusaybin’e kadar Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan, Nusaybin ile Cezire- i İbn- i Ömer arasındaki eski yolu izleyerek Cezire- i İbn- i Ömer’de Dicle’ye varacaktır. Nusaybin ve Cezire- i İbn- i Ömer mevkileri ile yol Türkiye’ye kalacaktır. Bu yoldan yararlanma konusunda her iki ülke aynı haklara sahip olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları demiryolu platformunun parçalarından sayılarak, Türkiye’ye kalacaktır.

²⁴⁹ Resul Yavuz, “20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşması’nın Müttefikler (İngiliz ve Fransız Hükümetleri) Arasında Sebep Olduğu Anlaşmazlıklar”, *Karadeniz 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 23-25 Ağustos 2019-Rize, (Edl.: Gültekin Gürçay ve Khorram Manafidizaji), Ubak Yayınevi, Rize 2019, s. 473-474; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Sancak’ta Fransız Mandat...”, s. 695; Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet...*, s.6; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 64.

²⁵⁰ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 43; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 51-52; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 48.

İşbu anlaşmanın imzasından sonra bir ay içinde, sözkonusu sınır çizgisini çizmek üzere tarafların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon aynı süre içinde çalışmalara başlayacaktır.

Madde 9: Osmanlı Hanedanının kurucusu Sultan Osman'ın büyük babası Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve " Türk Mezarı " adı ile tanınan kabri, eklentileriyle birlikte, Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada muhafızlar bulundurup Türk bayrağı çekebilecektir.

Madde 10: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat Demiryolu parçası imtiyazının ve Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin, imtiyazı ile beraber imtiyazlara bağlı ve özellikle işletmeye ve taşıma ticaretine ilişkin tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte, Fransız Hükümetinin göstereceği bir Fransız gurubuna devredilmesini kabul eder. Türkiye Meydan- ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye arazisinden demiryolu ile askeri nakliyatını yapmak hakkına sahip bulunacaktır. Suriye dahi Çobanbey'den Nusaybin'e kadar Türk arazisi üzerinde demiryoluyla askeri nakliyatını yapma hakkına sahip olacaktırlar. İşbu parça ve şubeleri üzerinde esas itibarıyla ayırım gözetin hiçbir tarife uygulanamaz. Gerekirse bu ilkeye aykırı hareket edilebilmesi konusunu iki Hükümet birlikte incelemek hakkını saklı tutarlar. Anlaşmanın mümkün olmaması halinde taraflardan her biri tekrar hareket serbestisine sahip olacaktır.

Madde 11: İşbu anlaşmanın onaylanmasından sonra, Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük sözleşmesi yapılması için bir karma komisyon kurulacaktır. Bu sözleşmenin şartları ve yürürlük süresi bu komisyon tarafından belirlenecektir. İşbu sözleşmenin yapılmasına kadar taraflar hareket serbestilerini koruyacaklardır.

Madde 12: Kuveik suyu, Halep şehri ile kuzeyde Türk kalan mıntika arasında, her iki tarafı adaletli bir şekilde tatmin edecek tarzda paylaştırılacaktır. Halep şehri, bölgenin ihtiyacında kullanılmak üzere, kendi masrafiyle, Türk toprağında Fırat'tan da su alabilecektir.

Madde 13: Yerleşmiş ya da yarı göçebe halktan sekizinci maddede belirlenen sınır çizgisinin öte ya da beri yanında bulunan mer'alarda yararlanma veya mülkiyet hakkına sahip olanlar, haklarını eskiden olduğu gibi kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya mer'a resmi, ne de başkaca hiçbir vergi vermeksizin, adı geçen sınır çizgisinin bir yanından, öteki yanına, yavrularıyla birlikte hayvanlarını, araç ve takımlarını, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve yükümlülükleri ikamet ettikleri ülkede ödemeye mecbur oldukları kararlaştırılmıştır.”²⁵¹

Antlaşma maddelerinde yer almayan fakat Türkiye'ye de Fransa tarafından verilmiş sözler vardır. Bu sözler iki taraf arasındaki temsilciler aracılığıyla yapılmış birtakım belgelere dayanmaktadır. Bu belgelerde iktisadi anlamda karşılıklı ayrıcalıkların sunulmasına ve eğitim konusu üzerine değinilmiştir. Bunların dışında Sancak için en önemli konular antlaşmadaki 7. madde uyarınca alınan kararlardır. 7. madde de Sancak için özel bir statü oluşturulması ön görülmüştür. Madde içeriğine göre, Sancak'ta Türkçenin serbest bir dil olarak kullanılması ve söz konusu bölgede Türklerin gelenek ve adetlerini yerine getirmelerine müsaade edileceği ifade

²⁵¹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 109-111; Mustafa Yahya Metintaş, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Tartışılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, 2019, s. 18-19; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında...*, s. 203-212; <http://diad.mfa.gov.tr/1921ankara-anlasmasi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 02.09.2022. (1921 Ankara Antlaşması'nın Fransızca nüshası ve içerdiği belgeler için bkz.); İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 50-52; Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi...*, s. 141-142.

edilmiştir. Bu madde ye istinaden belgelerde Türklerin sayıca fazla olduğu alanlarda Türk kökenli idari memurların görev almasına da karar verilmiştir. Ayrıca Sancak'ta Türk geleneklerinin geleceğe aktarılması için eğitim kurumlarının açılmasına da müsaade gösterilmiştir. Bunların dışında Sancağın ayrı bir statüde bulunuyor olması Türklerin bir bayrağı olması gerektiğini gösterdiği için Fransız yetkililerden konu ile ilgilenmeleri istenmiştir. Fransız yetkililerde bayrak meselesine olumlu yaklaşmışlardır. İskenderun Limanı konusunda da Türkiye, kendisine belli bir ücret karşılığında limanda bir yer verilmesini istemiştir. Fransa bu isteği kabul etmiş ve konu ile ilgili her türlü yardımın yapılacağını da eklemiştir. Türkiye, Türk gemilerinin rahatlıkla bölgede ticaret yapabilmeleri için talepte bulunmuştur. Ayrıca limanı kullanma karşılığında alınacak ücretler hususunda da yardımcı olunmasını istemiştir.²⁵²

Bu antlaşmanın Türkiye açısından doğurduğu sonuçlar ise pek tabii olumlu olmuştur. Kurtuluş Savaşı gereğince hem Batı cephesinde Yunanlılara karşı mücadele verilmiş hem de Doğu cephesinde Fransızlara karşı mücadele verilmiştir. Bu durum kazanılması gereken bir savaşın gücünü ikiye bölmek demektir. Bu sebeple Fransa ile yapılan antlaşma neticesinde her iki taraf arasında barış tesis edilmiş ve böylece Güney cephesi kapanmıştır. Güney cephesinin kapanmasıyla birlikte Fransız mandası altında bulunan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır çizgisi de büyük ölçüde belirlenmiştir. Dörtyol, Payas ve Hassa kazaları Türkiye'ye bırakılmıştır. Fakat Antakya, Samandağ (Süveydiye), Kırıkhan, Belen (Beylan) ve İskenderun hala Fransız mandası altında esir tutulmuştur.²⁵³

Fransa bu antlaşmayla Kilikya adını verdiği Doğu Akdeniz'de bulunan illerden de vazgeçmiştir. Böylece Adana (Çukurova), Mersin, Antep, Maraş, Urfa ve

²⁵² Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 111-114; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 51; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız...*, s. 45-46; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Sancak'ta Fransız Mandat...", s. 695; Furkan Kaya, "Türkiye Diplomasisinde Hatay'ın Önemi", *Avrasya Dosyası*, C. 12, S.1, Haziran 2021, s. 7; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız...*, s. 61; Çiğdem Duman, *Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2008, s. 9; Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet...*, s.6; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 53-60; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 344-346.

²⁵³ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 219; Mustafa Yahya Metintaş, "Ankara Antlaşması'nın Türkiye...", s. 17; Turgay Murat, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-8; Müjdat Karagülmez, "Macar Elçilik Raporları Işığında Türkiye'nin Hatay (Sancak) Politikası ve Türkiye-Fransa İlişkileri (1930-1939)", *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s.1338; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 63.

Kilis'ten Fransız işgal kuvvetleri çekilmişlerdir.²⁵⁴ Fransa'nın bu yörelerden çekilmesinin nedeni üç yıllık işgal süresince Türk halkını istediği esaretin altına alamamasıdır. Şöyle ki Fransa bu yöreleri tamamen hâkimiyeti altına alarak Türk halkını göç etmeye zorlamıştır. Ancak Türk halkının silahlanarak savunmaya geçmesi Fransızların beklediği bir hareket olmamıştır. Bu sebeple Fransa, Türk halkı üzerinde ne kadar baskı kurmaya çalıştıysa bu durum ters tepmiş ve Fransa'nın daha çok askeri önlemler almasını gerektirmiştir. Hal böyle olunca ekonomik yükümlülükler beraberinde gelmiştir. Sonuç itibarıyla Fransa, Kilikya'yı elinde tutma konusunda başarısız olmuş ve geri çekilmiştir. Geri çekilirken de birçok askeri teçhizat ve malzemeyi Batı cephesinde kullanmak üzere Türkiye'ye bırakmıştır.²⁵⁵ Antlaşmanın en önemli sonuçlarından birisi ise bir itilaf devletinin yeni kurulmuş olan Türkiye'yi tanımış olmasıdır.²⁵⁶

Ancak Ankara Antlaşması yanındaki ek belgeler ile birlikte Türkiye için her ne kadar olumlu içeriğe sahip olsa da Sancağın Türk toprakları içerisine dâhil edilmemesi olumsuz bir durumu teşkil etmiştir.²⁵⁷ Sancak, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmiş, ancak dönemin şartları gereği bu sorun ile tam anlamıyla ilgilenilememiştir. Sancak'ta yaşayan Türkler, Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya yapmış olduğu bir ziyaret sırasında yanına gelerek Sancağın Türkiye'ye katılmasını istediklerini belirtmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa: “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz, zamanı gelince sizde kurtulacaksınız*” demiştir.²⁵⁸ Hatta Mustafa Kemal Paşa, 1921 Ankara Anlaşması görüşmelerinde Franklin Bouillon'a Sancak konusunda ne kadar kararlı olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir. “... *İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Bunu parçalayamayız. Esas*

²⁵⁴ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız...*, s. 45; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız...*, s. 60; Ergünöz Akçora, “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...”, s. 387.

²⁵⁵ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 107; Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılması Süreci (1921- 1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S.1, 2018, s. 141.

²⁵⁶ Sait Dinç, “Atatürk Döneminde (1920-1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış: İkili ve Çok Uluslu İlişkiler”, *Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü*, s. 12; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 61; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 66-67.

²⁵⁷ İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, C. 49, S. 193, Nisan 1985, s. 80; Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri...”, s. 2581.

²⁵⁸ Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay...*, s. 19; Ergünöz Akçora, “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...”, s. 389; Müjdat Karagülmez, “Macar Elçilik Raporları...”, s. 1340; Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet...*, s.7; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 63-64; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 49-74; Bkz.: Ek 3.

davamız bundan ibarettir... Orada müstakil bir Türk Hükümeti teşekkül etmelidir... Hukukumuz mahfuzdur." demiştir.²⁵⁹ Yani burada Mustafa Kemal Paşa, Sancak davasının 1921 Antlaşması ile son bulmayacağını Türk topraklarına ait bir bütün olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye ile Fransa arasında yapılan bu antlaşmayı, İngiltere büyük bir hoşnutsuzluk ile karşılamış ve Fransa'ya karşı sert bir tavır takınmıştır. Zira İngiltere'ye göre Fransa kendi kafasına göre iş çevirmiş ve Sykes-Picot Antlaşması maddelerindeki hükümleri de yok saymıştır. Üstüne üstelik Fransa'nın Türkiye'den ekonomik ve ticari ayrıcalıklar elde etmiş olması İngiltere'yi delirtmeye yetmiştir. Bu sebeple İngiliz medyası bu antlaşmayı lanetlemiştir. Bir bakıma İngiltere kendince bu konudaki haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Fransa ile bu yola beraber çıkmışlar, ancak Fransa kendi çıkarları doğrultusunda İngiltere'yi düşünmeden hareket etmiştir. Yapılan Türk-Yunan savaşına müdahil olunmaması gerekirken Fransa, Türk askerlerine eğitim vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca Fransa'nın Doğu Akdeniz'den çekilmiş olması Ermenileri de büyük bir düş kırıklığına uğratmıştır. Ermeniler, bir devlet kuracaklarına o kadar inanmışlardı ki Fransa'dan böyle bir hamle beklememişlerdir. Bu sebeple Fransızların bölgedeki emelleri için maşa olarak kullandıklarını düşünen Ermeniler büyük bir yıkıma uğramışlardır. Nitekim İngiltere'de Fransa'nın bu antlaşmayı imzalaması ile birlikte Kilikya'da bulunan azınlıkların Türklere karşı savunmasız kaldığını düşünmektedir. Sonuç itibarıyla Ankara Antlaşması Ermeniler için hüsrana olmuştur. Sovyet Rusya ise İngilizler gibi anlaşmanın yapılmasını doğru bulmamıştır. Birtakım sebepleri öne sürerek Türkiye'ye karşı tavır almıştır. Fransa gelen bu eleştiri ve tepkilere karşı kendini korumaya almak amacıyla antlaşmadaki ekli belgeleri tam anlamıyla ortaya çıkarmayarak gizleme kararı almıştır.²⁶⁰

Fransa halkı ise Türkiye ile barışın sağlanmasını memnuniyet ile karşılamış, Fransız hükümetini desteklemişlerdir.²⁶¹ Fransız meclisinde bazı kesimler antlaşmanın yapılmış olmasını pek tabii doğru bulurken bazı muhalif kesimlerde hükümeti yoğun eleştirilere tutmuşlardır. Özellikle Fransız manda bölgesinde bulunan yetkililerden General Gouraud, antlaşmanın yapılmasını doğru bulmayarak

²⁵⁹ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 51.

²⁶⁰ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 118-121; Resul Yavuz, "20 Ekim 1921...", s. 474-478; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 53

²⁶¹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası 1 (1936-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, S. 34, Mart 1996, s. 6.

Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum içerisinde olmuştur. Ancak hükümet uluslararası alanda ve devlet içinde yapılan bu eleştirilere karşı gerekli açıklamaları yaparak bertaraf etmesini bilmiştir.²⁶²

Ankara Antlaşması Sonrası Fransızların İskenderun Sancağı'nda Türklere Karşı Uygulamış Olduğu Politikalar

Ankara Antlaşması'nın iki ülke arasında imzalanması bazı kesimlerde tepkilere neden olsa da genel anlamda memnuniyetle karşılanmıştır. 1918 yılında şehrin işgal edilmesinden 1921 yılına kadar geçen sürede Sancak'ta pek çok olay yaşanmış, özellikle Türklere karşı çeşitli baskılar uygulanmıştır. Ancak 1921 Antlaşması ile Türkiye, Sancağın ayrı bir idari yapı olduğunu kısmen kabul etmek zorunda kalmıştır. Güney cephesinin kapanması ve tüm gücün Batı cephesine kaydırılması bu antlaşmaya bağlıdır. Bu sebeple Türkiye, geleceğinin söz konusu olduğu dönemde Sancağa ağırlık verememiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara Antlaşması'nı Tayfur Sökmen ile yapmış olduğu bir görüşme esnasında şöyle değerlendirmiştir:

“Memleketimizin içinde didiştigi davaları biliyorsunuz, dünya bizimle muhasama halinde... böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin Limanı'nı bize iade edecekler. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarfettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışsınız”²⁶³

Görüldüğü üzere dönemin şartlarının el vermemesinden kaynaklı olarak Sancak konusu ile Türkiye, pek fazla ilgilenememiştir. Ülkenin o dönemde birçok sorunu olmakla birlikte bir itilaf devleti tarafından işgal edilmiş bölgenin askerî harekât veya diplomasi yoluyla alınması pek mümkün değildir. Hal böyle olunca Türkiye'de bazı gerekçelerden ötürü bu antlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır.²⁶⁴

Nitekim Türkiye, Sancak için birtakım haklar elde etmeyi bilmiştir. Böylece Türkiye, Sancağı anavatana dâhil edememiş olsa da bölge halkının Fransız baskısından kurtarılması için elinden geleni yapmıştır. Türkiye'nin 24 Temmuz 1923

²⁶² Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 46-50.

²⁶³ Esin Dayı, “Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 2002, s. 332; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 65.

²⁶⁴ Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 65.

tarihinde yaptığı Lozan Barış Antlaşması²⁶⁵ ile düşman işgalinden tamamen kurtulmasının ardından tüm dikkatini Sancağa yönlendirdiği görülmüştür. Fakat Sancağın Türkiye'ye katılması için verilen diplomatik mücadele süresince Sancak Türkleri, Fransız yönetiminin ve Ermeni askerlerin baskılarına maruz kalmışlardır. Ankara Antlaşması sadece geçici bir süre huzur ortama sağlamıştır. 1921-1936 yılları arası Türkiye ve Fransa arasında ilişkiler inişli çıkışlı bir yol izlemiştir. 1936-1938 yılları arasında iki ülke ilişkileri iyice gerginleşmiş ve Sancak sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgede yaşayan Türklere uygulanan baskı ve şiddet daha da artmıştır.

1921 Ankara Antlaşması sonrası bölgedeki Türk nüfusunu az göstermek için Fransa, Sancak sınırlarını sürekli değiştirdiğini daha önce belirtmiştik. Sancak sınırına yakın Arap nüfusun yoğunlukta olduğu alanları Sancağa dâhil etmiştir. Böylece Fransa, Sancağa Ermenileri de yerleştirerek Araplarla birlikte Türk nüfusunu eritmeye çalışmıştır.²⁶⁶ Fransa'nın Türklere karşı uyguladığı politikalarda baskılar sadece nüfus oranının az gösterilmesi ile kalmamıştır. Türklere ekonomik yaptırımlarda uygulayan Fransa, koymuş olduğu ağır vergi yükleri ile Türklerin fakirleşmesini sağlamaya çalışmıştır. Özellikle geçimlerini büyük oranda tarımla sağlayan Sancak Türkleri ağır aşar vergileri nedeniyle tarlalarını satmak zorunda kalmışlardır. Hal böyle olunca Sancak'taki en zengin Türk aileler bile yoksullaşmıştır. Maddi durumu zayıflayan birçok Türk aile göç etmek durumunda dahi kalmışlardır.²⁶⁷ Türklere uygulanan kötü muamele sadece ekonomik baskılarla değil, eğitim ve kültür özgürlüğü kısıtlanan Türkler psikolojik ve fiziksel şiddete de maruz bırakılmışlardır. Türkler, istedikleri gibi Türkçe konuşamamış, özellikle eğitimde Arapça ve Fransızca dilleri dayatılmıştır. Kültür konusunda ise Arap kültürünü Türklerin benimsemesi için baskılar uygulanmıştır.²⁶⁸ Nitekim Fransa'nın yanı sıra Suriyeli Arap milliyetçilerde boş durmayarak birtakım dernekler

²⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, s. 75 -147; Şerafettin Turan, "Lozan Barış Antlaşması", *DİA*, C. 27, TDV Yay. , Ankara 2003, s. 214-217.

²⁶⁶ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 66-67; Yaşar Demir, "Keseb Nahiyesinin Toplumsal Yapısı ve Fransız Manda İdaresince Antakya'dan Koparılması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 31, 2015, s. 261; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 252.

²⁶⁷ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 162; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 388; *Kurun*, 20 Aralık 1936, s.1-2.

²⁶⁸ Haktan Birsal ve Olcay Özkaya Duman, "Fransa'nın Suriye Mandater Yönetimi Müfettişlerinden Pierre Bazantay Gözüyle Yakındoğu'da Bir Milliyetçi Çatışma Alanı: İskenderun Sancağı (1934-1939)", *Turkish Studies*, C. 8, S. 9, 2013, s. 803; *Haber*, 15 Kasım 1936, s.1; *Ulusal Birlik (İzmir) Gazetesi*, 17 Ekim 1936, s.2; *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1936, s.1; *Haber*, 18 Kasım 1936, s.1; *Akşam*, 3 Ekim 1936, s.4.

oluşturmuşlardır. Bu dernekler aracılığıyla toplanarak Türklere karşı gerçekleştirdikleri eylem faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Türkler ise “Halkevleri” adı altında birleşerek canlarını, mallarını ve namuslarını kendi topraklarında korumaya çalışmışlardır.²⁶⁹

Sancak Türkleri, kendi aralarında teşkilatlanarak Fransız yönetimine karşı özgürlükleri için yayın yapmaya da başlamışlardır. Kanlı hadiselerden Türkiye’nin direktifleri doğrultusunda uzak duran Sancak Türkleri, gazete yayınlayarak kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır. Hatay’ın kurtuluş mücadelesinin önemli simalarından olan Abdurrahman Melek²⁷⁰, “Yeni Mecmua”²⁷¹ gazetesini çıkarabilmek için başından geçenleri şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mecmuanın ruhsatını almağa muvaffak olamıyorduk. Ancak yazı heyeti olarak bizlerle beraber, içinde bir Ermeni, bir resmî memur ve bir de hoca bulunan bir heyet göstermek hem Türkçe hem Fransızca neşriyat yapmak şartıyla izin alabildik. “Yeni Mecmua ” namıyla çıkan mecmuanın ilk nüshalarında maksadımızı maske ederek içtimâî, ilmî makalelerle işe başladık. Yavaş yavaş siyasî mevzulara girdik. Sancağın istiklâlî lehinde, Şam’ın nüfuzu ve Suriye’nin vahdeti aleyhinde yazılar yazdık, Suriye gazetelerine çattık. Sancak’taki idareyi ve memurları tenkit ettik. Yazılarımız muhit hakkında çok alâka uyandırdı. Yazı yazan gençlerin adedi arttı. Yeni Mecmua nin etrafında sanki bir Türk birliği teessüs etmiş oldu. Mesai tarzımız biraz daha intizam kesbetti. Adana’da millî emniyet, Halep’te Türk konsolosluğu ile muhaberelerimiz başladı. İskenderun, Kırıkhan ve Reyhanlı ile bazı köylerde teşkilâtımız ve mutemedlerimiz oldu. Her şeyden vaktinde haberdar olmak, kuvvetli propaganda ile istediğimiz meseleye istediğimiz istikameti vermek mümkün oluyordu. Tüccar, doktor, avukat gibi kıymetli elemanlardan başka, mecmua ve benzeri vasıtalarla, her sınıf halk ve hattâ köylülerle daimî temas halinde idik. Yazı ve sözlerimizden dolayı ikide bir resmî makamların tazyiklerine maruz kalmak yahut bunlar tarafından izrar edilmek bizler için bir âdet hükmüne girmişti. Hiç aldırış etmiyorduk.”²⁷²

Görüldüğü üzere Sancak yönetimi bir gazete çıkarmak için bile Türk olmayan memurlara ve Fransızca dilini kullanmaya mecbur bırakmışlardır. Yeni Mecmua gazetesinde başta bilimsel makaleler yayınlandığını ifade eden Abdurrahman Melek daha sonra siyasi konulara girerek haklarını savunmaya başladıklarını dile getirmiştir. Böylece yayın aracılığıyla daha fazla Türk’e ulaşılmış ve Türk’ün sesi geniş bir alana yayılma imkânı bulmuştur. Halkın her kesiminden Türkler toplanmaya başlayarak Fransız manda yönetimine karşı başkaldırmaya başlamışlardır.

²⁶⁹ Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının...”, s. 388.

²⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Hatipoğlu, “Abdurrahman Melek”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-4; Mustafa Abdullah Kündeyi, “ Dr. Abdurrahman Melek’in Hatay Devleti Başkanlığı Dönemi İcraatları”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C. 4, S. 3, Eylül 2020, s. 454; Özkan Demir, “Bir Devlet Adamı Olarak Abdurrahman Melek ve Siyasi Çalışmaları”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s. 1658-1659.

²⁷¹ Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının...”, s. 390.

²⁷² Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 15.

Türkiye ile sürekli temas halinde olan Sancak Türkleri Ankara'ya çeşitli mektup, telgraf ve yazılar göndererek tüm gönüllerin istediği şeyin anavatana katılmak olduğunu ifade etmişlerdir. Tek arzularının bir an önce Fransız ve Ermeni baskısından kurtulmak olduğunu belirten Sancak Türkleri, özgürlükleri için her türlü mücadeleye hazır olduklarını da belirtmişlerdir. Ankara Antlaşması nedeniyle Türkiye toprakları dışında kalmış olmalarına tepki gösteren Sancak Türkleri, bir gün anavatana katılacak olmanın umudunu içlerinde yaşattıklarını dile getirmişlerdir.²⁷³ Ayrıca Sancak Türkleri, Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet İnönü'nün ve önde gelen bazı Türk askeri yetkililerinin poster ve afişlerini Sancak'taki birçok noktaya asarak Türkiye'nin desteklerini beklediklerini ifade etmeye çalışmışlardır.²⁷⁴

Hatay'ın anavatana katılması için verilen mücadeleye yön veren Abdurrahman Melek gibi birçok kimse vardı. Onlardan bazılarının isimleri "*Tayfur Sökmen*²⁷⁵, *İnayet Mursaloğlu*, *Abdurrahman Mursaloğlu*, *Rasim Yurtman*, *Cemil Yurtman*, *Ahmet Türkmen*, *Gani Türkmen*, *Yüzbaşı Asım*, *Mehmet Tecirli*, *Samih Azmi*, *Nuri Aydın Konuralp*, *İzzettin Çavuş*, *Nuri Genç*, *Niyazi Ramazanoğlu*, *Kemal Akyüz*, *Hüsnü Halef*"²⁷⁶ gibi toplumun her kesiminden kimselerdi. Sadece Sancak'taki yayın hayatına yön vermemişlerdir. Fransızlardan istihbarat toplayarak bunu Ankara'ya da bildirmek için çabalamışlardır. Kemal Akyüz, istihbarat çalışmasından bir kesiti şu sözlerle ifade etmiştir:

"1935'te Halep kançılarlığında tebamızdan Memduh Alkaya ile Hatay'da teşrik-i mesai ederek kardeşleri vasıtasıyla Fransız ordusunun konuş ve kuruluşlarıyla seferberlik planlarını 8 dosya halinde ve bilabedel elde ederek bunları bana getirdiklerinde mafevkim olan İdris Sabih'a teslim ederek Genelkurmayımıza gönderilmesini temin ettik. Yine o sıralarda Hatay mücadelesi başlamadan Halep'le Hatay arasında mekik dokuyarak yine Memduh Alkaya ile Fransızların Hatay'da kurmakta oldukları tuzakları suya düşürmek, oradaki Türklüğü canlandırmak ve faaliyete getirmek için mütemadiyen çalıştık. Hatay mücadelesi başladığında da Antakya Kançılarlığına tayinim üzerine yine mumaileyhle bir araya gelerek 1938 senesine ait Fransızların şifre anahtarını ve memleketimizde çalışan bazı casusların hüviyetlerini ve bazı vesaiki elde ederek Başkonsolos Karasapan'a (Celal Karasapan) teslim ettik. Hatay mücadelesi esnasında yine Memduh Alkaya ile orada yaşayan Alevilerin rüesa ve mensuplarını Fransız kucağından bize iltihaklarını ve beraber çalışmalarını temin ettik ve böylelikle Fransızların Alevilerle gayrimüslimleri birleştirip Türklere karşı kahir bir ekseriyet teşkil etmek planını baltaladık."²⁷⁷

²⁷³ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 99-156.

²⁷⁴ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, s. 14.

²⁷⁵ Yusuf Kodaz, "Tayfur Sökmen", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-5.

²⁷⁶ Mesut Çapa, "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, 2018, s. 29.

²⁷⁷ Mesut Çapa, "Hatay Mücadelesine Katılanların...", s. 34-35.

Sancak Türkleri kurtuluş için her türlü mücadeleyi verirken Türkiye'deki gelişmeleri de yakından takip etmeyi ihmal etmemişlerdir. Türkiye'de yaşanan Şapka İnkılâbı ve Latin harflerinin kabul edilmesi üzerine, Sancak Türkleri şapka giymeye ve Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Fransız manda yönetimi ise Sancak Türklerinin, Türkiye'deki yenilikçi ve modernleşme hareketlerini takip etmemeleri için elinden geleni yapmakla birlikte memurlara şapka kullanımını yasaklamıştır.²⁷⁸

Sancak'ta özellikle 1936-1939 yılları arası dönemde tansiyon daha da yükselmiştir. Arap milliyetçiler, Ermeniler ve Hristiyan tebaadan kimseler ve Türkler arasında kanlı hadiseler meydana gelmiştir.²⁷⁹ 1938 yılının Haziran ayında bir Türk'ün nedensizce boğazı kesilerek öldürülmüş olması Türklerin görmüş olduğu muameleye örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Arap milliyetçiler ve Türkler arasında sürekli taşlı, sopalı bazen de silahlı çatışmalarda yaşanmıştır. Sancak'taki ortamı Hatay Nasıl Kurtuldu eserinde şu sözlerle ifade eden Abdurrahman Melek, yaşananları kendi hatıralarıyla yansıtmaya çalışmıştır:

“Antakya Belediyesinin, dükkânlara ve mağazalara, isim ve sanat gösteren levhalar asılmasına dair kararı üzerine, Türkler kırmızı zemin üzerine beyaz yazılı, Araplar yeşil, Hristiyanlar ve Ermeniler de siyah levhalar koydular. Çarşı ve dükkânlarda Türk bayrağı, Türk büyüklerinin resimleri görüldüğü gibi, Arap ve Hristiyan mahallelerin de de Suriye ve Arap işaretleri göze çarpmağa, lisede Türk ve Arap talebeleri arasında kavgalar çıkmaya başladı. Türklerin asabiyetini, hissiyatını tahrik eden vakalar çoğaldı. Vakti gelmeden Türkler tarafından bir harekete kalkışılması, bunu şiddetle bastırarak Türk maneviyatını kırma plânı takip edilmekte olduğu hatıra geliyordu.”²⁸⁰

İşte böyle bir ortamda Türkler, dillerini, kültürlerini, can ve namuslarını korumaya çalışmışlardır. Sancak Türkleri, Fransızların ayrılıkçı politikalarına boyun eğmeyerek son ana kadar gerek diplomatik gerekse mücadelecî davranarak Hatay'ın anavatana katılmasında rol oynamışlardır. Hatay'ın Türk olduğunu her fırsatta dile getiren Sancak Türkleri, Türkiye'ye kavuşmanın hasreti ile davalarının arkasında her daim durmuşlardır.²⁸¹

²⁷⁸ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, s. 19-21; Meral Balcı, “Hatay Devleti Millet...”, s. 251; *Haber*, 10 Aralık 1936, s.6; *Kurun*, 18 Ocak 1937, s.1.

²⁷⁹ Yaşar Demir, “Hatay'da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye'nin Politikası (1936-1938)”, *History Studies*, 2012, s. 54.

²⁸⁰ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, s. 28-52.

²⁸¹ *Kurun*, 1 Şubat 1937, s.1; Şevket Bilgin, “Sancak Türk'tür, Türk kalacaktır...”, *Yeni Asır Gazetesi*, 3 Ekim 1936, S. 9962, ss.1-2; *Ulus*, 19 Aralık 1936, s.1-2; *Son Posta*, 4 Ocak 1937, s.7; *Son Posta*, 2 Ocak 1937, s.6; *Kurun*, 10 Mayıs 1936, s.6.

1921-1936 Yılları Arası Türk-Fransız İlişkileri ve Sancak'taki Gelişmeler

Fransa ve Türkiye arasında Ankara Antlaşması imzalanırken, Suriye ve Türkiye sınırı da büyük ölçüde belirlenmiştir. Antlaşmadaki 8. madde uyarınca da sınır Payas'ın güneyinden başlatılmış ve Kilis Türkiye'ye bırakılmıştır. Bölgedeki demiryolları üzerinde ise hem Fransa'nın hem de Türkiye'nin ortak kullanımına karar verilmiştir.²⁸² Sonuç itibarıyla Fransa ve Türkiye, Bekir Sami Anlaşması üzerinde birtakım düzenlemeler yaparak Ankara Antlaşması adı altında kabul etmişlerdir.²⁸³ Türkiye'nin İskenderun Sancağı'nı Türk toprakları dışında bırakan bu antlaşmayı kabul etmesindeki neden, Güney cephesini kapatarak tüm gücü Batı cephesine aktarmak istemesidir. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın seyri değiştirilerek yeni Türk devletinin geleceği güvence altına alınmıştır. Sancak'ta yaşayan Türklerin haklarını gözetken birtakım maddelerin antlaşmaya eklenmesini sağlayarak Türkiye, bulunduğu dönemin şartlarına göre kârlı bir antlaşma yapmıştır. Dolayısıyla dönemin Ankara hükümeti yeni Türk devletini tam anlamıyla teşkil ettikten sonra Sancak konusunun tekrar gündeme geleceğini bildikleri için antlaşmayı onaylamışlardır.²⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar ile yapılan her görüşmede İskenderun Sancağı'nın Türkiye için önemine hep değinmiştir.²⁸⁵ Tayfur Sökmen Bey'e İskenderun Sancağı'nın Misak-ı Milli sınırları içersin de yer aldığını ve muhakkak bir gün Türkiye'ye kavuşacakları konusunda söz vermiştir.²⁸⁶ 1922 yılına gelindiğinde Türkiye, Yunanlılar ile yapmış olduğu Büyük Taarruz Meydan Muharebesini kazanarak İtilaf devletleri ile barış yapma sürecine girmiştir. Bu süreç başarılı bir şekilde sonuçlanarak 1923 yılında Lozan Barış Antlaşmasının²⁸⁷ yapılması sağlamıştır. Bu antlaşma ile Avrupalı devletler Anadolu'daki Türk hâkimiyetini kabullenerek, uluslararası alanda da Türkiye'yi tanımak zorunda kalmışlardır. Antlaşma 5 bölüm ve 143 maddeden oluşmakla birlikte, yeni kurulan Türk devletinin tapu senedi niteliğindedir. Antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bazı hususlarda tepkilere neden olmuş olsa da 24 Temmuz 1923

²⁸² Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 145.

²⁸³ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye -Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, C. 82, S. 295, Aralık 2018, s. 1155.

²⁸⁴ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 145-146.

²⁸⁵ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 105.

²⁸⁶ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 146-147; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya...*, s. 59-61.

²⁸⁷ <http://diad.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> , Erişim Tarihi: 02.09.2022. (Lozan Barış Antlaşmasının Fransızca nüshası için bkz.); <http://diad.mfa.gov.tr/default.tr.mfa#> , Erişim Tarihi: 02.09.2022. (Lozan Antlaşmasının Osmanlıca nüshası için bkz.).

tarhinde onaylanmıştır.²⁸⁸ Mecliste antlaşmanın onaylanmasının ardından aynı yıl içerisinde İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanmıştır.²⁸⁹ Antlaşma da Musul sorunu, azınlık sorunu, Boğazlar ve kapitülasyonlar ile borçlar sorunu tartışılmıştır. Irak ve Suriye sınırı konusunda da uzlaşı sağlanmaya çalışılmıştır. Netice itibariyle Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılmaya çalışılan Sevr Antlaşması ile yeni Türk devletinin yapmış olduğu Lozan Barış Antlaşmasını kıyasladığımızda Lozan Antlaşmasının bir başarı niteliğinde olduğu şüphesizdir.²⁹⁰

Lozan Barış Antlaşması için yapılan görüşmelerde Türkiye, Suriye ile sınır sorununu özümeye kavuşturan Ankara Antlaşması'nın da Lozan'a maddeler halinde eklenmesini istemiştir. Bu durum üzerine Fransa, karşı çıkarak böyle bir şeye lüzum olmadığını belirtmiş, iki ülkeyi ilgilendiren bir meselenin uluslararası bir antlaşmada yer almasını doğru olmadığını söylemiştir. Netice itibariyle Ankara Antlaşması'ndaki Suriye hududu ile ilgili maddeler Lozan'a eklenmiştir. Diğer maddeler iki ülkeyi ilgilendirdiğinden Lozan'a eklenmemiştir.²⁹¹ Fransa'nın böyle bir tavır takınmasındaki neden ise Sancak sorununu diğer devletlerden özellikle Milletler Cemiyetinden uzak tutmak istemesidir.²⁹² Nitekim Fransa, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak adına İskenderun Sancağı'na belli başlı haklar tanıımıştı. Eğer Sancak'taki Türk nüfusunun çokluğu Milletler Cemiyeti tarafından tespit edilir ise tamamen Türkiye tarafından ilhak edilebilirdi. Fransa bu durumdan çekindiği için Ankara Antlaşması'nın tamamının Lozan'a eklenmesini istememiştir. Hatta bu sebeple Fransa, Ankara Antlaşması'na ekli olan belgeleri gizlemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Fransa, Ankara Antlaşması'nın ayrıntılı içeriğini Milletler Cemiyeti'nden de gizlemiştir.²⁹³ Türkiye ise bu kuruluşa 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur.²⁹⁴ Ayrıca Türkiye, Ankara Antlaşması'nda Sancağa verilen hakları akıllıca kullanarak ve

²⁸⁸ Hasan Acar, "Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi" , *Barış Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi*, C. 9, S. 2, 2021, s. 342; Tahir Kodal, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 22, S. 64, Kasım 2006, s. 220-240.

²⁸⁹ Bülent şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 147.

²⁹⁰ Hasan Acar, "Lozan Barışı'nın Modern...", s. 342-348; Hasan Demirci, " 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşmasının Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi", *ANASAY Dergisi*, S. 2, 2017, s. 255-256.

²⁹¹ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde...", s. 1156.

²⁹² Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı'nda Fransız...*, s. 76.

²⁹³ Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde...*, s. 53

²⁹⁴ Sait Din, "Atatürk Döneminde (1920-1938)...", s. 9; Özgür şahin, "Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938)", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 2020, s. 6-7; Mehmet Gönlübol ve Ömer Küröğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, Mart 1985, s. 459; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 406- 408.

konunun ilerleyen süreçlerde Milletler Cemiyeti'ne taşınmasını sağlayarak İskenderun Sancağı'nın, Türkiye'ye katılmasının önünü açmıştır. Ankara Antlaşması'nın Fransa ile yapılan uzun müzakereler sonucu teşkil edilmesindeki en büyük neden sınır konusunda bir türlü iki ülkenin anlaşamaması olmuştur. Her ne kadar antlaşma Türkiye için olumlu şartlar içerse de Sancak sınırı konusunda tam anlamıyla uzlaşa sağlanamamıştır.²⁹⁵ Antlaşmanın imzalanması Türkiye'nin o dönemde içinde bulunmuş olduğu zorunluluktan meydana gelmiştir.²⁹⁶

Ankara Antlaşması'ndan sonra antlaşma maddelerinin Sancak'ta yürürlüğe girmesi çok büyük sıkıntılara neden olmamıştır. Ancak iki ülkenin Suriye sınırı konusunda ortak karara varamıyor olmaları ilişkileri gerginleştirmeye yetmiştir. Özellikle Suriye sınırının belirlenmesi için kurulan komisyonda uzlaşma konusunda bir netice elde edemeyince iki ülke kendi aralarında bir anlaşma yaparak ilişkileri daha fazla gerginleştirmeme kararı almışlardır.²⁹⁷ Bu sebeple Türkiye ve Fransa 30 Mayıs 1926 tarihinde "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesini" imzalamışlardır. Sözleşmenin içeriğine baktığımızda on beş maddeden oluşmakla birlikte 5 yıl yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır. Sözleşme de ayrıca Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, Fransa Büyükelçisi Albert Sarraut'a yazmış olduğu bir adet mektupta yer almaktadır. Sözleşme için yapılan görüşmelerde 1921 Ankara Antlaşmasının 8. maddesinde bahsedilen sınır çizgisi konusunda iki ülke yetkilileri derinlemesine bir tahlil yaparak ortak bir çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. Sonuç itibariyle bu sözleşme sadece sorunların bir kaçına ışık tutabilmiş, genel anlamda bir uzlaşma sağlanamamıştır.²⁹⁸ Ayrıca sözleşme ile iki ülke birbirlerine karşı müttefiklik sözü vererek "bir devletin taraflardan birine saldırması durumunda diğer devlet dâhil olmayacak" ifadesi belirtilmiştir.²⁹⁹

Genel anlamda iki ülke ilişkileri 1921 Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra inişli çıkışlı bir yol izlemiştir. Bazen barışçı yollarla sınır konusunun çözülebileceği düşünülmüş ancak bazı durumlarda yapılan görüşmeler ve toplantılarda ortak bir çözüm bulunamayınca yapılan müzakerelerin tıkanıp görülmüştür. 1922'den 1936'ya kadar geçen süre içinde iki ülke arasındaki ilişkiler

²⁹⁵ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 52-53.

²⁹⁶ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 105.

²⁹⁷ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 148-149.

²⁹⁸ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde...", s. 1159; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 289 - 311.

²⁹⁹ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 149.

sadece görüşmelerden ibaret olmamıştır. Sancak ile Suriye sınırına asker yerleştirerek, askeri önlem alma konusunda birbirlerini eleştirmişlerdir. Fakat Türkiye sınırda askeri önlem alırken, herhangi bir provokatif faaliyette bulunmamıştır. Saldırı içerikli tahrik edici birtakım hareketlerden uzak durmuştur. Fakat Fransa'nın Suriye'deki askeri kuvvetleri sınıra zırhlı araçlarla gelerek Türk askeri kuvvetlerine karşı tahrik edici tavırlar sergilemekten geri durmamışlardır.³⁰⁰ Ayrıca Fransa bu süreçte sınır konusunda kendi isteklerini Türkiye'ye dayatabilmek için Türkiye'yi zor durumda bırakmaya çalışmıştır. Fransa, Türkiye topraklarındaki Ermeni ve Kürtlerin terör faaliyetlerini desteklemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu süreci tamamen barışçıl yollarla çözmek adına Türk yetkililerle birlikte çok uğraş vermiştir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa, 1928 ve 1929 yıllarında Ali Fethi Okyar'ın³⁰¹ iki kere Fransız yetkililer ile sınır konusunda görüşmesini sağlamış ancak bir netice elde edilememiştir. Yine dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, 1928 yılı içerisinde Fransızlarla çeşitli görüşmeler yapmış, sınır çizgisi konusunda yeni tekliflerinde bulunmuştur. Ancak yine net bir sonuç elde edilememiştir. Zira Fransa her seferinde işi yokuşa sürerek Türkiye'yi oyalamaya çalışmıştır. 1930 yılında Fransa ile Türkiye var olan sorunları çözmek için "Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması" adı altında bir antlaşma daha yapmışlardır. Yine aynı şekilde iki ülke aralarındaki soğuk ve gergin havaya son vererek olumlu ilişkiler kurmak ve sorunları barış çerçevesinde çözmek için teşkil etmişlerdir. Fakat antlaşma Türkiye meclisin de üç dört ay içinde onaylanırken, Fransa tarafının antlaşmayı onaylaması neredeyse üç sene sürmüştür.³⁰²

Türkiye ve Fransa arasında bunlar olurken Suriye'de çıkan iç karışıklıklar artmaya başlamıştır. Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerinde hâkimiyet sağlaması 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin Manda Yasasını onaylaması ile ancak mümkün olmuştur.³⁰³ O yıllardan bu yana Arap milliyetçiler Fransız mandasını hiçbir zaman kabul etmeyerek bağımsızlık için mücadele vermişlerdir. 1930 senesine gelindiğinde Suriye'deki Arap milliyetçileri Fransa'nın bölgedeki varlığını iyice tehdit etmeye

³⁰⁰ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 153.

³⁰¹ Ali Fethi Okyar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Başbakanlık yapmış Türk devlet adamıdır. Ayrıca diplomat, siyasetçi ve askerdir. Bkz: Muammer Göçmen, "Ali Fethi Okyar", *DİA*, C.33, TDV Yay., İstanbul 2007, ss. 342-343.

³⁰² Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde ...", s. 1160-1163.

³⁰³ Yusuf Duran, *İskenderun Sancağında Fransız...*, s. 70; Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa -Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, Mayıs 2016, s. 215; İsmet Türkmen, "The Times Gazetesi'ne...", s. 355.

başlamıştır. Almanya ve İtalya'nın 1936 yılına doğru Avrupa'daki saldırgan ve işgalci tutumunu devam ettirmesi üzerine Fransa, 1936 senesinde Suriyeli yetkililerle Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yaparak Suriye'ye 3 yıl içinde bağımsızlık vereceğine söz vermiştir. Böylece Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vermesi durumunda bölgede bulunan bütün hak ve yetkilerinden de otomatik olarak vazgeçmiş oluyordu. Türkiye, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık sözü verdiğini öğrendikten sonra İskenderun Sancağı'nın da tam bağımsızlığa kavuşacağını düşünmüşlerdir. Ancak daha sonra Türkiye, durumun böyle olmayacağını Fransa'nın Sancağı Suriye topraklarına dâhil etmese bile Sancak üzerindeki tüm hak ve yetkilerini Suriye'ye bırakarak çekileceğini öğrenmiştir. Fransa'nın tüm yetkileri Suriye'ye bırakıyor olması Türkiye ve Sancak Türkleri açısından son derece kötü bir durumdur. Zira Suriye, her ne olursa olsun Sancak bölgesinde hâkimiyetini kurduğu an Türkiye'ye büyük sıkıntılar çıkaracağı kuşkusuz bir gerçektir. Hal böyle olunca Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkiler yeniden gergin ve soğuk bir havaya bürünmüştür.³⁰⁴

Suriye Dostluk Antlaşması ile Fransa, Suriye'nin bağımsızlığını verdikten sonra ülkenin Milletler Cemiyetine dâhil olacağını sözünü vermiştir. Antlaşma yirmi beş yıl geçerli olmak üzere imzalanmıştır. Fransa, Suriye'nin kara kuvvetlerini teşkil etmesinde fayda sağlayacağını belirtmiştir. Böylece Fransa, bağımsızlık sonrası Suriye topraklarında kalabilmek için birtakım ayrıcalıklar elde etmeyi bilmiştir. İskenderun Sancağı'nın ise Suriye'ye bağımsızlık verilene kadar özerk bir şekilde varlığını sürdürmesi sağlanmıştır.³⁰⁵ Sancağın akıbeti konusunda antlaşmada belirli bir içerik yoktur. Sadece anlaşmanın üçüncü ibaresinde Sancağı ilgilendiren bir noktaya değinilmiştir. *“Yüksek Âkit taraflar manda rejimi sona erdiği gün, Fransa hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak ya da bu memleket adına imzalanan bütün antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaktır.”*

³⁰⁴ Müzehher Yamaç, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 35, S. 1, 2019, s. 217-218; Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye İçin...”, s. 221; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında...”, s. 6-7; Coşkun Topal, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S.2, Aralık 2009, s. 3; Müjdat Karagülmez, “Macar Elçilik Raporları...”, s. 1342; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla Hatay Sorunu (1936-1939)*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 28-29.

³⁰⁵ İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve...”, s. 82; Yusuf Kodaz, “Bağımsız Suriye İçin...”, s. 221-222; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 29-30.

Böylece Fransa, Suriye adına yapmış olduğu tüm antlaşma, sözleşme ve protokollerin hak ve yetkilerini Suriye'ye vermiştir.³⁰⁶

Türkiye ise Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme kararını destekleyerek aynı şeyi Sancak içinde talep etmiştir.³⁰⁷ Bu konuda müzakere yapılması gerektiğini belirten Türkiye, 1921 Ankara Antlaşması uyarınca Sancak ile ilgili meselelerde bölgede yaşayan Türklerin haklarını gözetmek zorundaydı. Kaldı ki Fransa, 1921 Ankara Antlaşması ile de Sancak'taki Türklerin varlığını kabul etmişti. Ancak Fransa, işi yine yokuşa sürerek Türkiye'ye Sancak ile ilgili meseleler hakkında tek başına karar alamayacağını Suriye'nin de bu sürece dâhil olacağını belirtmiştir.³⁰⁸

Böylece Sancak meselesi konusunda Fransa'nın konuyu çıkmaza sürüklemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin 1936-1939 yılları arasında sıkıntılı gelişmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ise Sancak konusunu yakından takip etmeye karar vererek birtakım çalışmalar yürütmüştür. Bölgeye yakın yerlere Türk yetkililer görevlendirilerek Sancak ile temasın yakından sağlanması hedeflenmiştir. "Hatay Egemenlik Cemiyeti" adı altında bir kurum teşkil edilerek Sancak Türklerine destek verilmiştir. Ayrıca kurumun faaliyet alanını genişletmek adına Sancağa yakın yerlerde de kurulması sağlanmıştır.³⁰⁹ Bunlarla birlikte Mustafa Kemal Atatürk, İskenderun Sancağı'na "Hatay" ismini koyduğunu Tayfur Sökmen Bey'e iletmiştir.³¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk Sancak konusundaki kararlılığını mecliste şöyle dile getirmiştir:

"... Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun - Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa

³⁰⁶ Bülent Şener," Atatürk Dönemi Türk...", s. 152; Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 10.

³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1936, s.1.

³⁰⁸ Bülent Şener," Atatürk Dönemi Türk...", s. 153; Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 11.

³⁰⁹ Volkan Payaslı ve Olcay Özkaya, *Anılar, Tefrikalar ve Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay (Gündelik Hayat-Siyasi Olaylar)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020, s. 15; Furkan Kaya, "Türk Diplomasisinde Hatay...", s. 11; Yaşar Demir, "Hatay'da Siyasi Çekişmeler...", s. 53; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 252; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında...", s. 10; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 92-93.

³¹⁰ Furkan Kaya, "Türk Diplomasisinde Hatay...", s. 11; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 393; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 252; Figen Atabey, "Türk-İngiliz Belgeleri...", s. 2582; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında...", s. 10; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 92.

ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”³¹¹

Türkiye’nin vermiş olduğu bu uyarıya karşı Fransa, Türkiye’nin Sancak için bağımsızlık taleplerini olumsuz karşılayarak, Suriye’nin toprak bütünlüğünü bölmeye Milletler Cemiyeti nezdinde yetkisi bulunmadığını ifade etmiştir. Hal böyle olunca iki ülke sürekli birbirlerine uyarılarda bulunmayı sürdürmüşlerdir. Türkiye ve Fransa arasında bunlar olurken Avrupa’da işler karışmaya başlamıştır. Almanya ve İtalya’nın siyasi birliklerini tamamlayarak yayılmacı ve saldırgan bir dış politika izliyor olmaları Fransa’yı korkutmuştur. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin hissedildiği bir dönemde Fransa, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istese de Sancağın zenginliklerinden ve İskenderun limanından vazgeçmek istememiştir. Bu konuda çıkmaza giren Fransa, Milletler Cemiyetini bu meseleye her ne kadar dâhil etmek istemese de Türkiye’nin tepkilerine karşı sorunu Milletler Cemiyeti’ne taşımak zorunda kalmıştır. Böylece Fransa’nın önerisini kabul eden Türkiye aralarındaki Sancak sorununu Milletler Cemiyeti’ne taşımışlardır.³¹²

Hatay Devleti ve Anavatana Katılış Süreci (1936-1939)

İki ülke arasındaki meselenin Milletler Cemiyeti’ne taşınmasının ardından Fransa, Sancak’ta Türkler üzerinde kurmuş olduğu baskıyı arttırmıştır. Nitekim Fransa Suriye’ye verdiği bağımsızlık sözü çerçevesinde seçim yapmıştır. Bu seçimler Sancak’ta da yapılacağı için herkes oy kullanmak zorundadır. Ancak Sancak Türkleri kendi bağımsızlıklarını istedikleri için Türkiye’nin direktiflerine uyararak bu seçimlerde oy kullanmamışlardır. 1936 yılında Sancak’ta Fransızlar tarafından yapılan seçimlere katılmak istemeyen Türkler çeşitli işkence, aşağılama ve zorbalığa uğramışlardır. Birçok Türk’ün evi basılmış, silah zoruyla alıkonulmuş ve yaka paça oy kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Seçimlere katılmak istemeyen Türkler ise hapishanelere atılmışlardır. Fransızların baskısına uğrayan Türkler

³¹¹ Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk...”, s.153- 154; Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası...”, s. 12-14; Müjdat Karagülmez, “Macar Elçilik Raporları...”, s. 1348.

³¹² Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası...”, s. 12; İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve...”, s. 81; Müzehher Yamaç “Fransız Arşiv Belgelerinde ...”, s. 218; Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk...”, s.154; Yusuf Duran, *İskenderun Sancağı’nda Fransız...*, s. 113-114; Burhan Şahin, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 16, S.2, Ekim 2008, s. 609; Yüksel Kaştan, “TBMM Tutanak Defterlerine Göre İskenderun Sancak Meselesi, Hatay Cumhuriyeti ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılma Süreci (1936-1940)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 67, 2019, s. 347-348; Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri...”, s. 2582-2583; İsmet Türkmen, “The Times Gazetesi’ne...”, s. 356; *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1937, s.8; Yunus Nadi, “Hatay davası Milletler Cemiyetine intikal etmiştir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Kasım 1936, S.4507, ss.1-8.

Sancak yönetimini protesto etmişlerdir. Sancak'ta olan bu durumu Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak acilen müzakere edilmesini talep etmiştir. Zira Sancak'ta çıkan ayaklanmalar ve protestolar nedeniyle bölgedeki hiçbir Türk'ün can, mal ve namus güvenliği kalmamıştır.³¹³

1936 yılının sonlarında Sancak'ta yaşanan bu vahim olaylar üzerine Mustafa Kemal Atatürk:

*"... Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümid ederim ki Cenevre'de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu takdirde, ne olacağını da bilemem."*³¹⁴

Burada aslında Mustafa Kemal Atatürk, Sancak'taki Türklerin huzur ve güvenliklerini düşündüğünü belirtmiştir. Amacın hiçbir zaman Sancak topraklarını ele geçirmek olmadığını ifade eden Atatürk, meselenin namus meselesi olduğunu bölgedeki Türklerin yaşam mücadelesi vererek eziyet görmelerine Türkiye'nin hiçbir zaman asla müsaade etmeyeceğini aktarmıştır.

Sancak Türkleri sadece Fransa'nın baskısına uğramamışlardır. Bölgedeki Suriyeli Arap milliyetçilerin hedefinde olan Türkler onlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Fransa, Suriye ve Lübnan'a ayrı ayrı bağımsızlık vererek bölgeden çekilmeyi hedeflemiştir. Lübnan'a bağımsızlık verilirken Beyrut ve Trablus limanları da verilmiştir. Hal böyle olunca Suriye'nin bölgeden alabileceği bir liman kalmamıştır. Bu sebeple Suriye, limanı bile olmayan bir çöl konumuna düşmüştür. Sadece çölden meydana gelmek istemeyen Suriyeli Arap milliyetçiler İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını almasına daima karşı çıkmışlardır. Bu sebeple Fransa, kendi çıkarları için Suriyeli Arap milliyetçileri kışkırtırken, hedef daima İskenderun ve limanı olmuştur.³¹⁵

Türkiye ise Sancak Türklerine daima destek çıkararak davalarında omuz omuza mücadele vermişlerdir. Sancak Türkleri, Türkiye gibi her zaman İskenderun

³¹³ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.155; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 84.; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 16.

³¹⁴ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.156; Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 13.

³¹⁵ Haktan Birsal ve Olcay Özkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, 2012, s. 364; *Ulus*, 8 Şubat 1937, s.4.

Sancağı'nın Türklere ait olduğunu, bölgedeki Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu uluslararası kamuoyunda ve Fransa ile yapılan müzakerelerde sık sık dile getirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Sancak'taki genel nüfus durumu 220 bin civarındadır. Ancak çoğunluğu daima Türkler oluşturduğu halde Fransa, bu gerçeği bir türlü kabullenmemiştir.³¹⁶

Sancak Türklerinin isteği Fransızların İskenderun ve Antakya çevresinden çekilerek bölgeyi Türkiye'ye bırakmasıydı. Ancak Türkiye'nin hem Fransa'dan hem de Milletler Cemiyeti'nden beklentisi İskenderun Sancağı'na bağımsızlık verilmesi yönünde olmuştur. Nitekim Türkiye, Atatürk'ün önderliğinde izlemiş olduğu politika çerçevesinde bu meseleyi doğru yerde doğru hamle yaparak çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu sebeple Sancak Türkleri teyakkuz halinde bekletilerek, Türkiye'den habersiz hiçbir şey yapmamaları konusunda uyarılmışlardır. 1936 yılının Kasım ve Aralık aylarında Antakya ve çevresinde yaşanan kargaşa da Sancak Türkleri kötü muameleye maruz bırakılmışlardır. Fransa'nın yaptığı seçimlerde oy kullanmak istemeyen Türklere karşı kanlı olaylar düzenlenmiştir. Hal böyle olunca Sancak'taki birçok Türk, çareyi bölge sınırından Türkiye'ye kaçmakta bulmuşlardır. Böyle bir ortamda hiçbir şekilde yaşam hakkı bulunmayan Türkler direnmeye çalışarak Sancak'ta Türk inkılâplarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Türkiye'de kılık kıyafet kanunu çerçevesinde çıkan Şapka İnkılâbı doğrultusunda birçok Sancak Türkü şapka kullanmaya başlamıştır.³¹⁷

Sancak'ta yaşanan seçim olaylarını tetkik etmek isteyen Beyrut Büyük Elçisi Feridun Cemal Erkin, Fransız Yüksek Komiseri M. Durrieux³¹⁸ ile bir konuşma yapmıştır. Yapılan konuşma da M. Durrieux, Sancak'ta ortaya çıkan kargaşanın Tayfur Sökmen Bey'in faaliyetlerinden dolayı ortaya çıktığını söylemiştir. Tetkiklerini yapmaya devam eden Cemal Erkin, Sancak Türklerinin bölgede nasıl bir baskı altında tutulduğunu ve sindirilmeye çalışıldıklarını kaleme almış olduğu bir yazı ile Ankara'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Atatürk ise sadece bölgedeki Türkler için bağımsızlık talep etmelerine rağmen hala Fransa nezdinde bir ilerleme

³¹⁶ Haktan Birsell ve Olcay Özkaya Duman, "Fransa'nın Suriye Mandater...", s. 801.

³¹⁷ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 15-16; ; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında...", s. 13; *Son Posta*, 15 Kasım 1936, s.1; *Ulus*, 18 Kasım 1936, s.1-2.

³¹⁸ Haktan Birsell ve Olcay Özkaya Duman, "Fransa'nın Suriye Mandater ...", s. 807.

kaydedilmemesi üzerine İskenderun Sancağı'nı bu gidişle zapt etme zorunluluğu doğacağını belirtmiştir.³¹⁹

İki ülke arasındaki Sancak sorunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasının ardından konu tetkik edilmiştir. Milletler Cemiyeti Senatosu, Aralık 1936'da sorunun yerinde incelenmesi için İsveç uyruklu bir delege olan Rickard Sandler'i ve 3 temsilciden oluşan heyeti İskenderun Sancağı'na gönderme kararı almıştır. Milletler Cemiyeti Senatosu incelemelere devam ederken Fransa ve Türkiye'nin de müzakerelere devam etmeleri gerektiğini söyleyerek fikir alışverişi yapmaları gerektiğini belirtmiştir. Türkiye, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vererek bölgede bir devlet tesis edilmesi konusunda Fransa'ya karşı diretirken, Fransa ise Türkiye'nin tezine karşı çıkarak daha farklı bir arayış içerisine girmiştir. Ne var ki Fransa aradığını bularak “*ayrı varlık*” adı altında Sancağın statüsünü değiştirmeye karar vermiştir.³²⁰ Türkiye ise bu süreçte Fransa'ya karşı sert bir tavır takınmayarak ılımlı yaklaşılmaya çalışmıştır. “*Ayrı bir varlık*” yani Fransızca tabiriyle *entite distincte* fikriyle Fransa, Türkiye'ye Suriye'nin bağımsızlığını teşkil ettikten sonra, İskenderun Sancağı'nın yine mandater düşünce çerçevesinde bir Fransız vali tarafından Suriye'den kısmen bağımsız yönetilebileceğini söylemiştir. Bu durum üzerine Türkiye ayrı varlık düşüncesinin bağımsızlık kavramı ile uzaktan yakından alakası olmadığını belirterek olumsuz yanıt vermiştir.³²¹

İki ülke arasındaki müzakereler devam ederken Ocak 1937'de Mustafa Kemal Atatürk, Fransa'ya bir gözdağı vermek amacıyla bir geziye çıkmıştır. Önce İstanbul'dan hareket ederek Eskişehir'e gelen Atatürk, burada dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Kara Kuvvetleri Kumandanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve bazı önemli şahıslarla olağanüstü bir

³¹⁹ Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası...”, s. 17; Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk...”, s.155.

³²⁰ İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve...”, s. 86-87; Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası...”, s. 18; Burhan Şahin, “Türk Dış Politikasında...”, s. 609; Ergünöz Akçora, “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...”, s. 393; Haydar Çakmak, “Atatürk Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 2; Meral Balcı, “Hatay Devleti Millet...”, s. 252-253; Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri...”, s. 2583; ; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında...”, s.16; Coşkun Topal, “Sancak (Hatay) Sorunu...”, s. 3-4; Recep Büyüktolu, “Hatay Anayasası ve Anayasa'nın Hatay Bölgesi'nin Siyasi Teşkilatlanmasındaki Rolü”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Ayтуğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s. 1691-1692; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 99; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 541-544.

³²¹ Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası...”, s. 19; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve...*, s. 506; Yaşar Demir, “Hatay'da Siyasi Çekişmeler...”, s. 56; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 541-544.

toplantı gerçekleştirilmiştir. Akabinde Konya'ya gelerek ziyarette bulunmuş ve daha sonra Ankara'ya hareket etmiştir. Bu gezi esnasında Atatürk, bölgedeki kışla ve garnizonlara havadis göndererek hazır bulunmaları gerektiği konusunda talimatta bulunduğu dönemin gazetelerinde yer almıştır. Hatta Yunus Nadi isminde bir gazeteci Türkiye istese İskenderun Sancağı'nı iki günde ele geçirir şeklinde Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifi doğrultusunda bir yazı kaleme almıştır.³²²

O yazı şu şekildedir:

“...Yeni Türkiye'yi Avrupa'da bilmiyorlar, bizi en ziyade bilmesi lazım gelen Fransa'da hala Türkiye için iki de bir La République Ottomane (Osmanlı Cumhuriyeti) tabirinin kullanıldığını görüp durmuyor muyuz? Yeni Türkiye'yi hala Osmanlı Devleti'nin yeni bir şekli farz eden Fransa bizim vaziyetimizi böyle bilişinde belki pek mazur değildir...”

Yunus Nadi, Fransa'nın Türkiye'yi gerçek anlamda tanımadığını ve tanımaya da çalışmadığını dile getirmiştir.

“...Yeni Türkiye'yi Suriye'deki Fransız müstemleke memurlarından öğrenen bugünkü Fransa Türkiye'nin askeri kudretini o zavallı ve balapervaz memurlarından aldığı malumatla ölçüp biçmekte olacak. Suriye'deki Fransız müstemleke memurları nereden bilsinler ki yeni Türkiye, başka cephelerdeki kuvvetlerini asla ve kat'a zerre kadar halel gelmemek üzere İskenderun –Antakya havalisini yalnız yirmi dört veya kırk sekiz saatte ekstra milli kuvvetleriyle işgal edebilir? Ve onlar nasıl takdir eylesinler ki aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdud bir zaman meselesidir? Amma denilecek ki bu Fransa ile bir harbdır, bunu Türkiye ister mi? Açık söyleyeyim ki istemez? Fakat mecbur olduğu zaman işte bunu böyle yapabileceğinden emindir, ve bu hesaba icab ederse bütün dünyaya karşı koymağa hazırdır...”

Yazının devamında Yunus Nadi, Fransa'yı kibar ve sert bir dille uyarmıştır. Türkiye'nin Hatay davası konusunda bitmek bilmeyen müzakerelerden ve sonuçsuz kalan toplantılardan bunaldığını dile getirmiştir. Türkiye'nin artık kesin ve net bir sonuç istediğini belirten Yunus Nadi, eğer Fransa olurda Sancak konusunda hala kendi tezinde ısrar etmeye devam ederse Türkiye Sancak Türklerinin geleceği için Fransa ile savaşmaktan asla geri durmayacağını yazısında yer vermiştir. Ayrıca meseleye Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ni kendisinin dâhil ettiğini olurda Milletler Cemiyeti, Türkiye aleyhinde karar verir ise yine Sancak konusunda Türkiye'nin Sancak Türklerinin haklarını savunacağını belirtmiştir.³²³

³²² Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk...”, s.158; Yusuf Sarıay, “Atatürk'ün Hatay Politikası...”, s. 18; Cumhuriyet, 6 Ocak 1937, s. 1; Kurun, 7 Ocak 1937, s.1; Kurun, 8 Ocak 1937, s.1; Kurun, 9 Ocak 1937, s.1; Yusuf Kodaz, Türk Basınına Yansımalarıyla..., s. 116-120; Son Posta, 7 Ocak 1937, s.1.

³²³ Yunus Nadi, “Fransız Dostluğuna Hâlâ Kıymet Veriyoruz!”, Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ocak 1937, S. 4544, s. 1-3; Ulusal Birlik (İzmir) Gazetesi, 11 Ocak 1937, s.1; Yahya Yılmaz, Hatay Devleti Cumhurbaşkanı..., s. 103.

Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, Fransa hükümetine ve Fransız kamuoyuna Türkiye'nin Sancak konusundaki hassasiyetini tam anlamıyla yansıtmak adına Kurun gazetesinde, Mehmet Asım Us'un³²⁴ mahlasıyla yazılar kaleme alarak yayınlattır. Bu yazılar 1937 yılının Ocak ayında sadece beş günlüğüne gazetenin ilk sayfasında yayımlanmıştır. 22 Ocak Cuma günü yayınlanan gazetede "Fransa'nın dostlarına hitap ediyoruz!", 23 Ocak Cumartesi günü "Zavallı Fransa", 24 Ocak Pazar günü "Türkiye Cumhuriyeti", 25 Ocak Pazartesi günü "Hükümete hitabediyoruz", 26 Ocak Salı günü "Hâlâ intizar" başlıklarıyla Mustafa Kemal Atatürk, Fransa'ya Türkiye'nin Sancak davasındaki haklılığını anlatmaya çalışmıştır.³²⁵

Mustafa Kemal Atatürk, bu geziyi Fransa'nın Türkiye'nin ciddiyetini anlaması için gerçekleştirdiğini, bu konunun kendisi için bir namus ve şeref meselesi olduğunu ve Sancak Türkleri adına asla bu davadan vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir. Türkiye'yi yeniden bir harbin içine dâhil etmek istemediğini gerekirse tüm yetkilerini bırakarak her bir Türk ferdi için Sancak'ta kanının son damlasına kadar mücadele edebileceğini söylemiştir.³²⁶ Türkiye ve Fransa arasında bunlar olurken Avrupa'daki siyasi ortam kızılmaya başlamıştır. Almanya'da Adolf Hitler, İtalya'da da Benito Mussolini gibi iki diktatörün hükümetlerin başına geçmesi devletlerin dikkatini çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Wilson ilkeleri ile dünya barışını tesisi etmek için verilen mücadeleler bu iki devletin saldırgan ve yayılmacı tutumları ile tehlikeye girmeye başlamıştır.³²⁷

Böyle bir siyasi ortamda pek tabi Türkiye'nin stratejik konumundan ötürü önemi anlaşılmış ve İngiltere devreye girmeye karar vermiştir. Yeniden bir dünya savaşı çıkması durumunda Akdeniz'deki güvenliği sağlamak için İngiltere'nin pek tabi Türkiye'nin dostluğuna ihtiyacı vardı. Olurda Doğu Akdeniz'de küçücük bir toprak parçası için Türkiye ve Fransa arasında savaş çıkarsa bu durum İngiltere'nin

³²⁴ Mehmet Asım Us, Türk siyasetçi, gazeteci ve köşe yazarıdır. Bkz.: Volkan Payaşı, "Mehmet Asım Us (1884-1967)", Atatürk Ansiklopedisi, ss. 1-4.

³²⁵ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.159; Salim Gökçen, "Atatürk'ün Kurun Gazetesi'ndeki 'Hatay' Yazıları", *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s. 1854-1861; Ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Us, "Fransa'nın Dostlarına Hitap Ediyoruz!", *Kurun Gazetesi*, 22 Ocak 1937, S. 6838, s.1; Asım Us, "Zavallı Fransa", *Kurun Gazetesi*, 23 Ocak 1937, S. 6839, s.1; Asım Us, "Türkiye Cumhuriyeti", *Kurun Gazetesi*, 24 Ocak 1937, S. 6840, s. 1; Asım Us, "Hükümete Hitabediyoruz", *Kurun Gazetesi*, 25 Ocak 1937, S. 6841, s.1; Asım Us, "Hâlâ İntizar", *Kurun Gazetesi*, 26 Ocak 1937, S. 6842, s.1.

³²⁶ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 17.

³²⁷ Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başladığı Gün Avrupa'daki Durum: Ülkelerin Savaşa Hazırlık Durumları ve Bunun Savaşa Yansıması", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 13, S. 25, 2019, s. 240-241; Müzehher Yamaç, "Fransız Arşiv Belgelerinde...", s. 218.

işine yaramazdı. Bu sebeple İngiltere, Türkiye ve Fransa arasında arabuluculuk yaparak iki ülkenin uzlaşmasını sağlamıştır. Şöyle ki Ocak 1937’de Fransa, İngiltere’nin direktifleri doğrultusunda, Milletler Cemiyeti’nin önereceği tüm kesin çözüm yollarını uygulayacağını belirtmiştir. Bu durum üzerine İsveçli Sandler’in hazırlamış olduğu gözlem yazısı Sandler Raporu adı altında taraflarca onaylamıştır. Rapordaki içeriğe baktığımızda Fransa’nın ayrı varlık kavramı ele alınarak daha farklı bir idari yapı düşüncesi oluşturulmuştur. Raporda, Sancak kendi iç idaresinde tam bağımsız olurken dış idarede Suriye’ye tabi olması kararlaştırılmıştır. Bunlarla birlikte Sancağa anayasa hazırlanması verilen hükümler arasındayken dilinin de Türkçe olması istenmiştir. Milletler Cemiyeti Senatosu, İskenderun Sancağı’nı düzenli olarak gözlem altında tutarken, Fransız bir valinin de yönetimi sağlaması düşünülmüştür. Sancağın herhangi bir askeri kuvvetinin bulunmaması kararlaştırılmıştır. Ancak Sancak bölgesinde bulunan ve nüfusunun büyük bir kısmı Türklerden oluşan Bayır, Bucak ve Hazne mevkileri Suriye’ye bırakılmıştır. Yani bu mevkiler Sancak sınırları içine dâhil edilmemiştir. Ayrıca Türkiye’nin İskenderun limanından faydalanabilmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Türkiye, Hatay’da tam bağımsızlık istemiş, ancak böyle bir idari yapı modelini kabullenmek zorunda kalmıştır. Bunun nedeni ise, Suriye’ye bağımsızlık verildikten sonra İskenderun Sancağı’nın da anayasası olacağından bölgenin bağımsızlığını kazanmasının önünde engel kalmayacağının düşünülmesidir.³²⁸ Sandler Raporunun taraflarca onaylanmasının ardından Türk hükümet yetkilileri birbirlerini kutlayarak tebriklerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Atatürk’e yurdun her tarafından kutlama telgrafları çekilmiştir. Sancak Türkleri ise Türkiye hükümetinin bu başarısını çeşitli kutlamalar ve yapılan mitingler eşliğinde sevinçle karşılamışlardır.³²⁹

Sancağın anayasası ve sınırları Mayıs 1937’de yapılan müzakereler neticesinde kesinlik kazanmış ve Milletler Cemiyeti Senatosu tarafından İskenderun Sancağı’nın Suriye’den bağımsız ayrı bir varlık olduğu resmi açıdan

³²⁸ Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk...”, s.159-160; Müzehher Yamaç, “Fransız Arşiv Belgelerinde...”, s. 218; Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası...”, s. 20; Müzehher Yamaç, “Fransız Diplomatik Belgelerinde...”, s. 1164; İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve...”, s. 87-88; Yüksel Kaştan, “TBMM Tutanak Defterlerine Göre...”, s. 349; Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri...”, s. 2583; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007, s. 37-38; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 133-135; *Tan*, 12 Mayıs 1937, s.1; *Kurun*, 12 Mayıs 1937, s.4; *Ulus*, 30 Mayıs 1937, s.1-7; *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1937, s.1; *Ulus*, 28 Ocak 1937, s.1-5; *Haber*, 30 Mayıs 1937, s.1-6.

³²⁹ *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1937, s. 1-6; *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1937, s. 1.

onaylanmıştır.³³⁰ Belirlenen anayasaya göre Sancak'ta bir seçim gerçekleştirilmiş ve kırk milletvekili ortaya çıkarılmıştır. Bu milletvekilleri en az 8 Türk, 6 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni ve 1 Ortodoks mezheplerinden seçilmiştir. Sancak idaresinde meclisin yanı sıra Cumhurbaşkanı ve Başbakanda bulundurulması düşünülmüştür. Fransa yeni idareyi Sancak'ta Kasım 1937'ye kadar teşkil etmekle görevlendirilmiştir.³³¹

İskenderun Sancağı'nın yeni idare şeklini Milletler Cemiyeti'nin kabul etmesini Suriyeli Arap milliyetçiler pek tabi olumsuz karşılamışlardır. İskenderun limanını Türkiye'ye kaptırmış olmanın acısı ile bölgedeki Türklere saldırılar düzenleyen Arap milliyetçiler, çeşitli propaganda ve eylemlerde bulunmuşlardır. Fransa ise Arapların Türkiye'ye karşı olan bu provakatif eylemlerini destekleyerek Suriye'den çekilmemek için kargaşa ortamından faydalanmaya çalışmıştır. Ayrıca Fransa, Alevileri de Türkiye'ye karşı muhalif tavırlar sergilemeleri için kışkırtmıştır. Fransa, Sancak'taki Ermenilere de ayaklanmaları için askeri teçhizat vermiştir.³³²

Türkiye ve Fransa, Ocak 1937'de İskenderun Sancağı'nın geleceği hususunda İngiltere'nin arabuluculuğu sayesinde uzlaşmışlardı. Nitekim 1937 yılının sonlarına doğru gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşmiştir. Fransa, Milletler Cemiyeti Senatosunun huzurunda vermiş olduğu yeni Sancak idaresi sözünü tam anlamıyla tutmamıştır. Kasım 1937'de Sancak'ta yeni idarenin tesis edilmesi gerekirken, bölgede yapılacak seçimlerin yönergesi Türkiye'ye geç bildirilmiştir. Yönergenin bölgedeki Türklerin hakları konusunda olumsuz içeriğe sahip olması bu yönergeyi Türkiye'nin kabul etmemesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün heyecanla beklediği o gün ne yazık ki Fransızların ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi ciddiye almaması nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Fransa'nın işi ciddiye almıyor oluşu, Türkiye'nin 1930 yılında yapılan dostluk antlaşmasını tek taraflı olarak bozmasına neden olmuştur.³³³ Sonuç itibariyle Kasım 1937'de Sancak'ta kurulacak olan yeni idare Fransa ile yaşanan anlaşmazlıktan dolayı tesis edilememiş ve gecikmeye uğramıştır.

³³⁰ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 89; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 253; Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri Yedi Belge (1930-1937)", *Belleten*, C.45, Ocak 1981, s. 169; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1937, s.1-7.

³³¹ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 22; Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 610; *Anadolu*, 1 Haziran 1937, s.1.

³³² Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası...", s. 23-25; *Kurun*, 12 Ocak 1937, s.1; Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 611; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 253; *Haber*, 7 Ocak 1937, s.1; *Son Posta*, 26 Mart 1938, s.1-11.

³³³ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 91-93; Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde...", s. 1165.

1936 yılı içerisinde Almanya, Ren bölgesini işgal ederken, İtalya'da Habeşistan'ı ele geçirmiştir. Japonya'da aynı İtalya ve Almanya gibi saldırgan ve yayılmacı bir dış politika izleyerek Moğolistan'a hücum etmiştir.³³⁴ 1937 yılı içerisinde aynı tutumu sergileyen bu üç devlet yeni bir dünya savaşının temellerini atmışlardır. Hal böyle olunca Avrupa'da işler karışmış ve Fransa, özellikle Almanya'nın yayılmacı ve işgalci tavırlarından korkar hale gelmiştir. 1938 yılına gelindiğinde Fransız hükümetindeki bazı askeri yetkililer geçen iki senelik süreçte Türkiye'yi Sancak konusunda kızdırarak küstürdüklerini, bir dünya savaşı çıkması durumunda Türkiye gibi önemli bir devletin dostluğundan asla yararlanamayacaklarını dile getirmişlerdir. Ancak bu ifadelere rağmen Fransa hükümeti, Sancak konusunda diretmeye devam etmiştir. 1938 yılının ilk altı ayı iki devlet arasındaki ilişkilerin inişli çıkışlı olduğu süreçte Mustafa Kemal Atatürk, Mersin ve Adana'ya yurt gezisi düzenlemiş, Hatay bölgesi civarındaki Türk kuvvetlerine ziyaretlerde bulunmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye, Sancak sınırına otuz bin Türk askerinden oluşan birlikler yerleştirmiştir. Nitekim Türkiye, daha önce Fransa'ya karşı çeşitli uyarılarda bulunarak İskenderun Sancağı'na askeri müdahale gerçekleştirmekten asla çekinmeyeceğinin sinyallerini vermişti. Sonuç itibarıyla Fransa, Türklerle savaşmayı özellikle böyle ortamın karışık olduğu bir süreçte göze alamayarak Türkiye ile uzlaşmaya karar vermiştir. İki ülke arasındaki müzakereler 14 Haziran 1938'de başlamış ve 3 Temmuz'da bir askeri antlaşma ile sonuçlanmıştır. Askeri antlaşmayı Türkiye adına General Asım Gündüz üstlenirken, Fransa adına da General Huntziger üstlenerek imzalamışlardır.³³⁵

General Huntziger, Asım Gündüz ile görüşmesinin ardından Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile de müzakerelerde bulunmuş ve Sancak ile ilgili kesin bir ortak çözüme varmışlardır. Yapılan askeri antlaşma ve müzakereler sonucunda Türk birlikleri İskenderun Sancağı'na girerek Fransız birlikleri ile bölgenin asayişini sağlama konusunda anlaşmışlardır. Antlaşma otuz iki ibareden oluşmakla birlikte,

³³⁴ *Kurun*, 8 Mart 1936, s.1; *Kurun*, 28 Mart 1936, s.1; *Kurun*, 10 Mayıs 1936, s.1; Yusuf Kodaz, "Bağımsız Suriye İçin...", s. 219-220.

³³⁵ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 94-95; Furkan Kaya, "Türk Diplomasisinde Hatay...", s. 12; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 397; Figen Atabey, "Türk-İngiliz Belgeleri...", s. 2583; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu...*, s. 50-53; Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın...", s. 335-336; Bengül Bolat, "Hatay Bağımsızlık Mücadelesinin Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları Üzerine Etkileri ve Kutlamalar (1936-1939)", *Anavatan Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, s. 213; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 238-243; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 154-155.

Hatay'da bulunacak Türk askeri sayısı iki bin beş yüz ile sınırlandırılmıştır. Bu iki bin beş yüz askerin komutası Türk bir askeri yetkilinin sorumluluğunda olması kararlaştırılmıştır. Fransa'ya ait olan birlikler de iki bin beş yüz ile sınırlandırılmış, gerek duyulacağı durumda da asker miktarının yükseltilmesine karar verilmiştir. Sonuç olarak Türk askeri 4 Temmuz 1938 tarihinde Hatay'a Albay Şükrü Kanatlı önderliğinde giriş yapmıştır. Türkiye ile Fransa aralarındaki dostluk antlaşmasını yenileyerek iyi ilişkiler geliştirmeye karar vermişlerdir.³³⁶

Milletler Cemiyeti'nde Sandler Raporu çerçevesinde Hatay'ın anayasası büyük oranda oluşturulmuştur. Hatay'da seçimler 1938 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleştirilmiş ve kırk milletvekilinden 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum (Ortodoks) seçilmiştir. Neticede Türk milletvekili sayısı çoğunluğu oluşturmuştur. Böylece Hatay meclisinde, Hatay'ın anavatana katılması oylandığında çıkacak kararın Türkiye'nin lehine olacağı düşünülmüştür. Eylül 1938'de oluşturulan hükümetin Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen, Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiş, oda Başbakanlığa Abdurrahman Melek'i uygun görmüştür. Mecliste yapılan toplantıda bütün milletvekilleri Türkçe konuşarak Hatay için namusları ve şerefleri üzerine ant içmişlerdir.³³⁷

Sancak bölgesinde kurulan yeni idarenin adı "HATAY DEVLETİ" şeklinde isimlendirilmiştir.³³⁸ Böylece Fransız manda idaresi tarafından bölgeye verilen İskenderun Sancağı tabiri ortadan kaldırılmıştır. Hatay Devleti'nin bayrağı ise tıpkı Türkiye'nin bayrağı gibi ancak yıldızın içi boş tutulmuştur. Hatay bayrağı, Mustafa

³³⁶ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 95-96; Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 612; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 397-398; Haydar Çakmak, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 3; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 253; İsmet Türkmen, "The Times Gazetesi'ne...", s. 357; Müjdat Karagülmez, "Macar Elçilik Raporları...", s. 1364, Bengül Bolat, "Hatay Bağımsızlık Mücadelesinin...", s. 214; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 264; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 546-547; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 155-156; *Ulus*, 5 Temmuz 1938, s.1; *Kurun*, 3 Temmuz 1938, s.1; *Ulus*, 8 Temmuz 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1938, s.1; *Akşam*, 5 Temmuz 1938, s.1; *Akşam*, 3 Temmuz 1938, s.1; *Son Telgraf*, 6 Temmuz 1938, s.1; *Ulus*, 8 Temmuz 1938, s.7; *Son Posta*, 9 Temmuz 1938, s. 9; *Ulus*, 27 Temmuz 1939, s.7; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1938, s.1; *Son Telgraf*, 5 Temmuz 1938, s.1; *Kurun*, 6 Temmuz 1938, s.1; *Halkın Sesi*, 8 Temmuz 1938, s.1; *Tan*, 5 Temmuz 1938, s.1; *Akşam*, 9 Temmuz 1938, s.9; *Ulus*, 8 Temmuz 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1938, s.7; *Ulus*, 10 Temmuz 1938, s.1-7; Bkz.: Ek 2.

³³⁷ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve...", s. 97; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yıllarında...*, s. 379; Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.165; ; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve...*, s. 507; Yaşar Demir, "Hatay'da Siyasal Çekişmeler...", s. 69; Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 612; Meral Balcı, "Hatay Devleti Millet...", s. 253; İsmet Türkmen, "The Times Gazetesi'ne...", s. 358-359; Mustafa Abdullah Kündeyi, " Dr. Abdurrahman Melek'in Hatay...", s. 456; *Haber*, 29 Ağustos 1938, s.1-11; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 172-173.

³³⁸ Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 613; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 173.

Kemal Atatürk'ün tasarımı üzerine oluşturulmuştur. Devlet Erkânı ise “Başvekil, Dâhiliye Hariciye ve Müdafaa Vekili Dr. Abdurrahman Melek, Adliye Vekili Cemil Yurtman, Maliye Vekili Cemal Bakı, Nafia ve Ziraat Vekili Kemal Alpar ve Maarif, Sıhhat ve Kültür Vekili Ahmet Faik Türkmen” şeklinde dört devlet adamına birden fazla bakanlık görevi verilmiştir.³³⁹ Abdurrahman Melek, başbakanlık görevi yanı sıra içişleri ve dışişleri bakanlık görevlerini üstlenmiştir. Hukuk, iktisat, tarım ve sağlık gibi alanları diğer bakanlar arasında paylaştırmıştır. Hatay anayasası, Milletler Cemiyeti'nde hazırlanan taslak üzerinde birkaç değişiklik sonrası Eylül 1938'de mecliste oybirliği ile onaylanmış, böylece Hatay Devleti kurulmuştur.³⁴⁰

Anayasa 25 ibareden oluşmakla birlikte şu şekildeydi;

“HATAY DEVLETİ ANAYASASI (6 EYLÜL 1938)

FASIL 1

Esas Hükümler

Madde 1- Hatay, dâhili işlerinde tam bir istiklâli haiz" Türk ekseriyetine müstenit ve Cumhuriyet rejimi ile idare olunan " ayrı ve müstakil bir varlık teşkil eden bir devlettir.

Madde 2- Hatay Devleti'nin merkezi Antakya'dır.

Madde 3- Hatay'ın bütün vatandaşları kanun muvacehesinde müsavi ve ırk, dil, din farkı gözetilmeksizin aynı medeni, siyasi haklara sahip ve bilaistisna kanuna riayetle mükelleftirler.

FASIL 2

Teşrii Kuvvet

Madde 4- Teşrii Kuvvet: Hatay halkı namına Hatay Millet Meclisi tarafından kullanılır. Hatay Millet Meclisi, hazırlanacak mahsus kanuna tevfikân dört senelik bir müddet için intihap edilir. 40 azalık tek bir heyettir. Ancak Meclisin tasvibine arz edilmek şartıyla hükümet muvakkat kanun yapmak salâhiyetini haizdir.

Madde 5- Kanunlar vaz'ı için ilk teşebbüs Hatay Millet Meclisi âzâsına ve icra kuvvetine aittir. Mamefih masraflar ihtiyarını müstelzim olan yahut vergiler ihdasına, tadiline veya ilgasına müteallik bulunan kanunlar vaz'ı teşebbüsü yalnız icra kuvvetine aittir.

Madde 6- Bir kanuna müstenit olmadıkça hiçbir vergi ihdas veya tahsil olunamayacağı gibi, istikraz da akd olunamaz. İcra kuvveti her sene, gelecek sene için bir Bütçe Kanunu projesiyle bir Mali Muvazene Kanunu layihası tespit edecektir. Meclis

³³⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yıllarında...*, s. 380-386; Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının...”, s. 393-400; Meral Balcı, “Hatay Devleti Millet...”, s. 254-256; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 282-283; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 175; *Yeni Asır*, 4 Eylül 1938, s.3; *Son Posta*, 3 Eylül 1938, s.1-11; Vahid Çabuk, *İskenderun Tarihi*, s. 393.

³⁴⁰ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yıllarında...*, s. 382; Volkan Payaşı, *Sancak’tan Vilayet’e Hatay...*, s. 53; M. Mehtap Tekin, *Hatay Devleti’nin Yapısını ve İşleyişini Yansıtan Hatay Devleti Resmi Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2012, s. 16-17; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 225; Meral Balcı, “Hatay Devleti Millet...”, s. 256; Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri...”, s. 2584; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 165-180; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf...*, s. 657-658; *Son Posta*, 3 Eylül 1938, s.1-11; *Akşam*, 4 Eylül 1938, s. 1-4.

tarafından kabul ve tasdik edilmemiş olan hiç bir masraf sene içinde yapılamaz. Her sene- i maliyenin sonunda o senenin kat'i hesapları bir kanunla müteşekkil bir heyetçe tetkik edildikten sonra meclise arz olunur.

Madde 7- Kanunlar ve kararlar Adi ekseriyetle kabul ve ittihaz olunur Nisab - ı ekseriyet, meclisi teşkil eden âzânın yarısıdır.

Madde 8- Mebuslar, Hatay Millet Meclisine iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar: "Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm."

Madde 9- Hiçbir mebus, Millet Meclisi dâhildeki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihabından ve gerek sonra aleyhine cürüm isnad olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası heyet - i umum iyenin kararına bağlıdır. Cınai cürm ü meşhud bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makam -ı aidi meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir, bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sâdir olmuşcezai bir hükmün infazı, mebusluk müddetinin hitamina ta'lik olunur. Mebusluk müddeti zamanında mürur - u zaman cereyan etmez.

Madde 10- Tatil esnasında Hatay Devleti Reisi veya Millet Meclisi Reisi lüzum görürse meclisi içtimaa davet edebilir. Millet Meclisi içtimai senede dört aydan dún olamaz.

Madde 11- Meclis müzakeratı alenidir ve harfiyen neşr olunur. Fakat dâhili nizamnamede münderic şeraite tevfikan meclis hafi celseler akdedebilir. Hafi celseler müzakeratının neşri meclisin kararına bağlıdır.

FASIL 3

İcra Kuvveti

Madde 12- İcra kuvveti Hatay halkı namına Hatay Devlet Reisi ile bir icra meclisi tarafından kullanılır.

Madde 13- Hatay Devlet Reisi Millet Meclisi tarafından beş sene müddetle intihap olunur. Devlet Reisi, intihabı akabinde Meclis huzurunda şu suretle yemin eder: "Devlet Reisi sıfatıyla müstakil Hatay Devletinin kanunlarına, Cumhuriyet esaslarına riayet, bunları müdafaa, Hatay vatandaşlarının saadetine sadikane ve bütün kuvvetimle mesai sarf edeceğime ve Hatay halkının emniyetine teveccüh edecek her tehlikeyi kemal - i şiddetle men, Hatay'ın şan ve şerefini vikaye ve i'lâya ve deruhde ettiğim vazîfenin icabına nefsimi hasretmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm . "

Madde 14- Kanunen musarrrah hudut dâhilinde af hakkını istimal eder. Affı umumi ancak bir kanun ile bahsolunur.

Madde 15- Hatay Millet Meclisi'nce kabul edilen kanunların hepsi Devlet Reisi tarafından ısdar olunur ve hiç bir kanun ıstarından evvel mer'iyete geçmez. Hatay Millet Meclisi tarafından kabul olunan bir kanunun ıstarını Hatay Devlet Reisi bu kabul tarihinden itibaren bir ay zarfında ta'lik ve o kanunun arzını faydalı gördüğü mülâhazalarıyla beraber yeniden tetkik olunmasını meclisten isteyebilir. Yeniden müzakerat ancak iade tarihinden bir ay sonra vuku bulabilir. Devlet Reisi kanunu bir ikinci müzakere esnasında kabul edilecek surette aynen ısdara mecburdur.

Madde 16- Hatay Devlet Reisi İcra Meclisi'nin reyi üzerine Millet Meclisini feshedebilir. Böyle bir halde yeni intihapları bil - â imhal icra ettirmeğe mecburdur.

Madde 17- Millet Meclisi'ne karşı mes'ul bir icra meclisi teşkil olunur. Bu meclis bir reis ile seçeceği en çok dört âzâdan ibarettir. İcra Meclisi Reisi Hatay Devlet Reisi tarafından seçilir.

Madde 18- İcra kuvvetlerinin teşkil suretleri, vazife ve mes'uliyetleri ayrıca bir kanunla tespit olunur.

FASIL 4

Adli Kuvvet

Madde 19 - Adli kuvvet, kanunen müteşekkil mahkemeler tarafından Hatay halkı namına icra olunur. Azası Hatay Devlet Reisi tarafından mensup bir yüksek mahkeme bulunur. Bu âzâ muayyen ahval ve surette ancak Hatay Devlet Reisi tarafından, yüksek mahkemenin diğer hâkimlerinin reyi alındıktan sonra azlolunabilir.

Madde 20- Bu Yüksek Mahkeme: Hatay'ın bütün mahkemelerinin kararlarına karşı yeniden tetkik hak ve salâhiyetiyle kanunun kendisine tefviz eylediği diğer vazifeleri de ifa eder. İcra Meclisi, Yüksek Mahkeme ile diğer mahkemelerin karar ve ilâmlarını infaz ettirmekle mükelleftir. Adli kuvvetin kararları başka hiç bir kuvvet tarafından tetkik veya ta'dil olunamaz.

Madde 21- Yüksek Mahkeme ile diğer mahkemeler, kanunların anayasaya uygun olup olmadığının tetkikine salâhiyetli değildir.

FASIL 5

Müteferrik Hükümler

Madde 22- Hatay vatandaşlarının ecnebi memleketlere seyahati için bir Hatay Pasaportu ihdas olunacaktır.

Madde 23- Hatay'ın nizam ve asayişinin muhafazasını temin için 1500 kişiyi tecavüz etmeyecek polis ve jandarma kuvvetleri teşkil olunacaktır.

Madde 24- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

*Madde 25- Bu kanun hükümlerini icra Meclisi yerine getirir.*³⁴¹

Sancak Türklerinin kurtuluşu için uluslararası alanda Fransa ile mücadele verilirken Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı yerinde değildir. Hatay için Fransa ile yapılan müzakerelere rahatsız olduğu halde katılmıştır. Atatürk'ün davasına ne kadar önem verdiği buradan anlaşılmaktadır. Hatay Devleti kurulduktan sonra 10 Kasım 1938 günü Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı kötüye gitmiş ve gözlerini bu dünyaya kapamıştır. Atatürk'ün vefatı üzerine tüm yurttan yas ilan edilmiş, Türk milleti atasız kalarak gözyaşları sel olup akmıştır.³⁴²

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından Türk hükümet yetkilileri ve milletvekilleri Hatay'ın bağımsızlığını almasından sonra da her anlamda yanında olarak destek çıkmışlardır. Örneğin Türkiye, Hatay Devleti'nin kurulduğunun

³⁴¹ Volkan Payaslı ve Olcay Özkaya, *Anılar, Tefrikalar ve Arşiv...*, s. 63-66, Osmanlıca aslı için bkz. s. 67-68; Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları...*, s. 382-385; *Kurun*, 8 Eylül 1938, s. 1-10; Recep Büyüktolu, "Hatay Anayasası ve Anayasa'nın...", s. 1703-1712; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu...*, s. 66-68; Çiğdem Duman, *Hatay Millet Meclisi...*, s. 53-55; *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1938, s.1-9; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı...*, s. 175-176.

³⁴² *Son Posta*, 9 Kasım 1938, s.1; *Son Posta*, 10 Kasım 1938, s.1; *Son Posta*, 11 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1938, s.1; *Türk Dili*, 10 Kasım 1938, s.1; *Türk Dili*, 11 Kasım 1938, s.1; *Anadolu*, 11 Kasım 1938, s.1; *Anadolu*, 12 Kasım 1938, s.1; *Anadolu*, 20 Kasım 1938, s.1; *Son Telgraf*, 12 Kasım 1938, s.1; *Son Telgraf*, 16 Kasım 1938, s.1; *Son Telgraf*, 17 Kasım 1938, s.1; *Haber*, 12 Kasım 1938, s.1; *Haber*, 15 Kasım 1938, s.1; *Haber*, 17 Kasım 1938, s.1; *Kurun*, 11 Kasım 1938, s.1; Recep Büyüktolu, "Hatay Anayasası ve Anayasa'nın...", s. 1716-1717; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu...*, s. 72; *Kurun*, 10 Kasım 1938, s.1.

duyurulmasının ardından devletin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için 50.000 Türk lirasını hibe etmiştir.³⁴³

Hatay Devleti, bölgede varlığını göstermiş olduğu on aylık gibi kısa bir süre içerisinde Fransa ve Suriye tarafından çeşitli ekonomik baskılara maruz kalmıştır. Bilindiği üzere Hatay bölgesinin Suriye, Türkiye ve Akdeniz'e sınırı vardır. Bu sebeple ticari anlamda etkileşim içine gireceği pek fazla seçenek yoktur. Hatay Devleti, ithal olarak aldığı ürünlerin neredeyse tamamını Fransız mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Hatay piyasasının büyük bir kısmı ithal ürünlerden meydana gelmiştir. Bu durumun nedeni ise Hatay Devleti'nin, toprak bakımından küçük bir bölgede bulunmasından kaynaklanmıştır. Bölge sadece tarım ve hayvancılık faaliyetlerine elverişlidir. Sanayisi gelişmemiş küçük bir devlet olan Hatay, sadece belli başlı tarım ürünlerini üreterek Fransa'ya ihraç edebilmiştir. Çok fazla gelir elde edemeyen Hatay Devleti, Türkiye'nin yaptığı yardımlara pek tabi ihtiyacı vardır. Suriye'nin Hatay sınırındaki kapıları kapatarak bölge ticaretini durdurması ve Hatay'a girmesi gereken tahıl ürünlerinin sevkiyatının yapılmaması üzerine Hatay halkı endişelenmeye başlamıştır. Açlık ve kıtlık çekeklerini düşünen Hatay halkının yardımına Türkiye yetişmiş ve bölgeye tren vasıtasıyla tahıl ürünleri gönderilmiştir. Böylece Suriye'nin Hatay Devleti ekonomisini baltalama planları suya düşmüştür.³⁴⁴

Hatay Devleti döneminde İskenderun Limanı'nın durumu ise pek parlak değildir. Fransa'nın bölgeden çekilmesinin akabinde İskenderun Limanı'ndan Suriye'ye yapılacak olan mal sevkiyatına verilen izinlerin tamamını kaldırmıştır. Ayrıca Fransa, Suriye ve Lübnan'da üretilen malların İskenderun Limanı aracılığıyla dış pazarlara yapılacak olan sevkiyatına da kısıtlamalar koymuştur. Fransa, Trablusşam ve Lazkiye limanlarını iyileştirerek Suriye ve Lübnan ihracatının bu limanlardan yapılmasını sağlamıştır. Bu durumda pek tabi İskenderun Limanı'nın gelirlerini düşürerek Hatay ekonomisinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Türkiye ise bu soruna bir çözüm bulmak adına Doğu Anadolu bölgesindeki şehirlere

³⁴³ Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.166; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 286; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 176.

³⁴⁴ Hamit Pehlivanlı, "Türkiye Cumhuriyeti İle Hatay Devleti'nin İktisadi İlişkileri (2 Eylül 1938- 29 Haziran 1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 38, S. 105, Mayıs 2022, s. 144- 148; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu...*, s. 75-76; *Anadolu*, 27 Ekim 1938, s.1-3.

mal sevkiyatı için İskenderun Limanı'nın kullanılabileceğini gündeme getirmiş ve İran'ında bu sevkiyattan faydalanabilmesi için temaslarda bulunulmuştur.³⁴⁵

Bunların dışında Türkiye, Hatay Devleti ile olan ilişkilerine birtakım düzenlemeler getirmiştir. Hatay Devleti'nin Türkiye ile yapacağı tüm ticari faaliyetlerde Türk lirasını kullanması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi Hatay'da da Türk lirası basılması için bir merkez bankası teşkil edilmesi hususunda yürütülen faaliyetler olmuştur. Hatay'a Türkiye para yardımıyla bulunmuştur. En son gönderilen üç yüz bin Türk lirası kullanıma hazırlanırken kuruş para eksikliğinde kullanılamayınca, Şubat 1939'da Türkiye, "...1 kuruşluk 50.000 adet, 5 kuruşluk 40.000, 10 kuruşluk 4.000, 25 kuruşluk 40.000, 50 kuruşluk 20.000, 1 liralık 15.000, 5 liralık 10.000, 10 liralık 5.000, 50 liralık 300, 100 liralık 300 adet olmak üzere toplam 186.500 Türk lirasına acil ihtiyaç..." hâsıl olduğundan hemen göndermiştir. Mart 1939'da ise Hatay Devleti'nde yürürlüğe konulan bir tasarıyla Türk Lirası devletin resmi parası olarak kabul edilmiştir. Ekonomik ilişkiler yanı sıra Türkiye, Hatay Devleti ile olan ulaşımda pasaport veya vize gibi işlemleri ortadan kaldırarak sadece nüfus cüzdanları ile vatandaşlara yolculuk yapma hakkı tanımıştır. Ayrıca Türkiye, Hatay Devleti sınırları içerisinde bulunan İskenderun Limanı'nda Hatay bayrağını kullanmayan yabancı gemilere karşı da sert tedbirler alınması konusunda Hatay'a direktiflerde bulunmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye, her konuda Hatay'ın yanında yer alarak bölgenin huzur ve güvenliği için çabalamıştır.³⁴⁶

Hatay Devleti'nin idari yapılanmasına baktığımızda başkenti anayasada da belirtildiği üzere Antakya olarak kabul edilmiştir. Devlet içerisinde 6 kaza ve 11 nahiye olmakla birlikte şu şekildedir. Antakya'ya dâhil edilen nahiyeler Karamut, Aşağı Kuseyri, Orta Kuseyri ve Bityas'dır. İskenderun'a dâhil edilenler ise Belen ve Arsuz iken, Ordu kazası sınırlarına da Bezge ve Kesep verilmiştir. Kırkhan'a da Aktepe verilirken Reyhaniye'de verilmiş ancak Reyhaniye daha sonra kaza olarak teşkil edilmiştir. Süveydiye ve Harbiye'ye ise nahiye verilmemiştir.³⁴⁷ Hatay

³⁴⁵ Hamit Pehlivanlı, "Türkiye Cumhuriyeti İle...", 148-149; *Ulus*, 27 Ekim 1938, s.1-3; *Son Posta*, 27 Ekim 1938, s.1-11; *Kurun*, 27 Ekim 1938, s.1-4.

³⁴⁶ Hamit Pehlivanlı, "Türkiye Cumhuriyeti İle...", 151-166; Nergis Savcı, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu...*, s. 76-79.

³⁴⁷ Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay...*, s. 54; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı...*, s. 226.

Devleti'nin nüfusu 280.000 olmakla birlikte ülke topraklarının genişliği 4700 km² dir.³⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın artık çıkmasına çok az bir zaman kaldığının farkında olan İngiltere, Akdeniz'in güvenliği için Türkiye ile dostane ilişkiler kurmaya karar vermiştir. Fransa'da bu durumun farkında olarak Türkiye ve İngiltere'nin arasındaki dostluk antlaşmasına dâhil olmak istemiştir. Ancak Türkiye, Hatay'ın tam anlamıyla Türkiye'ye bağlanmasından yana olduğu için Fransa'da zorluk çıkarmayarak Hatay bölgesini Türkiye'ye vermek durumunda kalmıştır. Netice itibariyle Türkiye ve Fransız temsilcileri arasında 23 Haziran 1939'da yapılan antlaşma ile Suriye sınır meselesi net bir sonuca varmıştır. Buna göre Fransa, Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılmasına ses çıkarmamış, Türkiye ise karşılık olarak Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır. Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılması hususunda Fransa ve Türkiye'nin aralarında yapmış oldukları anlaşmaya göre, Temmuz 1939'a kadar Fransız birliklerinin bölgeden tamamen çekilmesi istenmiştir. Ayrıca bölgedeki tüm siviller Türk olarak kabul edilmiş ve bu sayıya azınlıklarda eklenmiştir. Türkiye'nin hâkimiyetini kabul etmeyen siviller ise bölgedeki ev, dükkân, arazi (bağ, bahçe, tarla) vb. mallarını elden çıkararak başka ülkelere göç etmelerine izin verilmiştir. Fransız manda süresince bölgede ikamet etmiş olan tüm Fransız uyruklu sivil vatandaşların ev, dükkân ve buna benzer malların taşınması mümkün olmadığı için Türkiye bu malları kendi satın alarak Fransa'ya 35 milyon franklık ödeme yapmıştır. Ayrıca iki ülke aralarındaki dostluk bağına tazeleyerek, ülke sınırları içerisindeki terör faaliyetlerini desteklemeyeceklerine söz vermişlerdir. Bu antlaşma Mart 1940'a kadar belli bir süreliğine kabul edilmiştir. Zaten bu antlaşmada Hatay bölgesinden Fransızların çekilmesi konusunda uygulanabilecek hususlar üzerinde durulmuştur. 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi'nde milletvekilleri arasında yapılan oylama sonucunda ise Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına karar verilmiştir. Böylece Hatay Devleti sadece on ay bağımsız kalarak, 29 Haziran 1939 günü Türkiye'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından ülkenin 63. ili olarak kabul edilmiştir. Fransız askeri kuvvetleri ise 23 Temmuz 1939 günü tamamen Hatay'dan çekilmişlerdir. Fransa'nın bölgeden çekilmiş olması ve Hatay'ı Türkiye'ye vermiş olması Fransız kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmayarak bilakis sıcak karşılanmıştır. Fransız halkı, Avrupa'da artan Alman tehdidine karşı Fransız

³⁴⁸ M. Mehtap Tekin, *Hatay Devleti'nin Yapısı...*, s. 18.

hükümetinin Türkiye'ye ile olan iyi ilişkilerini desteklemişlerdir. Suriye hükümeti ise Hatay'ın Türkiye'ye katılmış olmasını şiddetle kınamışlardır. Yayılmacı politika izleyen İtalya ise Hatay'ın Türkiye'ye katılmış olmasına şiddetle karşı çıkarken Almanya zaten Türklere ait olan bir bölgenin tekrar Türklere geri verilmesi şeklinde ifade etmiştir.³⁴⁹ Suriye'nin bu kadar tepki göstermiş olması pek tabii doğal karşılanırken İtalya'nın tepki göstermiş olmasının nedeni Akdeniz'de güçlü bir Türkiye görmek istememesinden kaynaklanmıştır. Almanya'nın Türkiye'yi bu konuda destekler nitelikte konuşmasının nedeni ise Fransa'dan Versay Antlaşması nedeniyle nefret ediyor olmasıdır.

Hatay Devleti'nin, Türkiye'ye katılması sürecinde İskenderun Limanı'nın durumunda da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. İskenderun Limanı'nın Türkiye'ye belli bir ücret karşılığında kiralandığı 1937 yılında limanın işletmesi de Türkiye'ye verilmiştir. Sancağın Hatay ismini alarak Suriye'den ayrıldığı 1938 yılında İskenderun Limanı'na gelen yabancı gemiler Hatay bayrağını kullanarak limana yanaşmaları Türkiye tarafından şart koşulmuştur. Bu da demek oluyor ki Hatay Devleti'nin varlığını sadece Türkiye değil tüm ülkelerin bilmesi ve tanınması istenmiştir. Hatay Devleti'nin anavatanına katıldıktan sonra İskenderun Liman'ında birtakım incelemeler yapılmış ve genişletilmesine karar verilmiştir. Konuyla ilgili yerinde inceleme yapmak için Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy Hatay'a gelmiştir. Böylece limana iki bin metreden oluşan bir rıhtım ve dalgakıran yapılmasına karar verilmiştir. İskenderun Limanı'nın tamamını Türkiye, Fransızlardan 6.800.000 frank karşılığında satın almıştır.³⁵⁰ Sonuç olarak İskenderun Limanı, Temmuz 1939'da Türkiye Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Payas-

³⁴⁹ Volkan Payaslı, *Sancağ'tan Vilayet'e Hatay...*, s. 57; Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk...", s.168-169; M. Mehtap Tekin, *Hatay Devleti'nin Yapısını...*, s. 19-20; Müzehher Yamaç, "Fransız Arşiv Belgelerinde..." s. 220-222.; Burhan Şahin, "Türk Dış Politikasında...", s. 613; Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının...", s. 401-402; Figen Atabey, "Türk-İngiliz Belgeleri...", s. 2587-2589; Müjdat Karagülmez, "Macar Elçilik Raporları...", s. 1365; Çiğdem Duman, *Hatay Millet Meclisi...*, s. 152; Bengül Bolat, "Hatay Bağımsızlık Mücadelesinin...", s. 214; Yusuf Kodaz, *Türk Basınına Yansımalarıyla...*, s. 298-302; *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1939, s.1; *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1939, s.1; H. Emir Erkilet, "Son Fransız askeri de bu sabah Hatayı terketti", *Son Posta Gazetesi*, 23 Temmuz 1939, S. 3226, ss.1-11; Nadir Nadi, "Hatay Artık bizimdir", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1939, S. 5430, ss. 1-3; *Son Posta*, 30 Haziran 1939, s.1-11; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 548-550; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı...*, s. 201- 202.

³⁵⁰ Volkan Payaslı, *Sancağ'tan Vilayet'e Hatay...*, s.147-153; *Tan*, 17 Temmuz 1939, s.1-10; *Vakit*, 7 Temmuz 1939, s.3.

İskenderun Demiryolu ise Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarına (T.C.D.D) ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne bağlanması sağlanmıştır.³⁵¹

³⁵¹ Musa Coşkun, *İskenderun Limanı Etüdü*, s. 24; BCA. 030.18.01.02.87.62.3; Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 455244, s. 3.

III. BÖLÜM

TARİHİN EN YIKICI OLAYLARINDAN: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

İkinci Dünya Savaşı'nın Ortaya Çıkış Süreci, Savaşın Gelişimi ve Etkileri

İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya ve Almanya'nın durumunu analiz edecek olursak; İtalya, XX. yüzyıl başlarında siyasi birliğini ve sanayisinin gelişimini tamamlayarak uluslararası sahada ön plana çıkmaya çalışan bir devlet olmuştur. İtalya, Avrupa'daki diğer devletlere göre sanayi oluşumunu geç tamamlayan bir devlet olmakla birlikte, sömürge elde etme yarışına da geç kalmıştır. İngiltere, Fransa, Çin, Amerika, Hollanda, İspanya ve Portekiz gibi birçok Avrupa devleti dünyadaki stratejik noktaları zaten sömürgesi altına almıştır. Yani İtalya'nın sanayisi için hammadde kaynağını karşılayacağı alan neredeyse hiç kalmamıştır. İtalya'da bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin topraklarına saldırmaya karar vermiş ve 1912 yılında Trablusgarp'ı işgal etmiştir. Trablusgarp'ın işgalinin ardından İngiltere, İtalya'nın aslında hiç de küçümsenecek bir devlet olmadığını ve Akdeniz ve Boğazlar için bir tehdit unsuru olduğuna karar vermiştir. Osmanlı Devleti ise İtalya'nın bu hareketine karşı fazla bir şey yapamamış ve Balkan Savaşı'nın çıkmasına çok az bir zaman kaldığı için İtalya ile barış yapma yolunu seçmiştir. 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması böylece Osmanlı Devleti ve İtalya arasında yapılmıştır. Bu antlaşmayla İtalya, Trablusgarp bölgesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nden geçici olarak Ege bölgesindeki On iki adayı da almıştır. Osmanlı Devleti bu On iki adayı Balkan Savaşı sırasında koruyamayacağını düşündüğü için geçici olarak bırakmıştı. Ancak adaları hiçbir zaman geri alamamıştır. İtalya, bu şekilde ilk kez işgalci ve yayılmacı tavrını sergilemiştir. İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na katılma amacı da yeni sömürgeler elde etmek istemesidir. Hatta bu hususta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yapmış olduğu gizli antlaşmalara dahi katılmıştır. 1915 yılında yapılan Londra Antlaşması ve 1917 yılında yapılan Saint Jean de Maurienne Antlaşmalarıyla İtalya'ya verilen bazı vaatler ile I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin safında yer alması hedeflenmiştir. İtalya'ya verilen vaatler arasında, On iki ada da kalıcı bir idare kurma hakkı, Trablusgarp coğrafyasındaki

İtalyan nüfuzunun tanınması, Doğu Akdeniz ve Ege bölgesindeki Osmanlı şehirlerinden bazılarının verilmesi gibi unsurlar yer almıştır.³⁵²

İtalya I. Dünya Savaşı sonunda harbi kazanan tarafta olmakla birlikte savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'ndan kazançlı çıkmayı ümit etmiştir. Ancak konferansta, gizli antlaşmalarla İtalya'ya vaat edilen bölgeler üzerinde Yunanistan'da hak iddia edince ortalık karışmıştır. İngiltere ve Fransa'nın bu konuda Yunanistan'ın yanında yer alması İtalya'yı çıldırtmıştır. Bu sebeple İtalya, İtilaf devletlerine küsmüş ve konferans salonunu terk etmiştir. Fransa ve İngiltere'nin neden böyle bir şey yaptıklarına değinecek olursak, İtalya'nın XX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına karşı olan bir saldırgan tutum sergilemiş olmasını örnek verebiliriz. Özellikle İngiltere, İtalya'nın bu tutumunu Akdeniz, Boğazlar ve Mısır üzerindeki çıkarları açısından çok tehlikeli bulmuştur. Bu sebeple konferansta Yunanistan'ın yanında yer alarak Doğu Akdeniz ve Boğazlar çevresinde güçlü bir İtalya görmek istemediğini açıkça belli etmiştir. Kısacası İngiltere ve Fransa, Avrupa ve Akdeniz'de etkin bir İtalya yerine uslu duran bir Yunanistan görmeyi yeğlemişlerdir.³⁵³ İtalya bu şekilde I. Dünya Savaşı'ndan hiçbir şekilde kazançlı çıkamamış olmasıyla birlikte çok istediği bölgeleri Yunanistan'a kaptırmıştır. Bu nedenle Batılı ülkelere kızgın ve kırgındır.

Almanya ise I. Dünya Savaşı'nda İttifak devletlerinin başını çekmişti. Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekerek savaşın çok geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuş ve bu durumda Batılı devletleri bir hayli uğraştırmıştı. Fakat ne yazık ki Almanya bu savaştan başarıyla çıkamamış ve İtilaf devletlerine teslim olmak zorunda kalmıştır. Ancak bu teslimiyet ağır bir sözde barış antlaşmasını beraberinde getirmiş ve yeni bir dünya savaşının çıkmasına neden olmuştur.

³⁵² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 135; Volkan Aksoy, "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2020, s. 635-636; Burak Altunsoy, "İtalya'nın Trablusgarp'a Nüfuzu ve Trablusgarp Savaşı'nın Başlamasında İtalya Basınının Etkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 52, 2022, s. 32-34; Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.8, Haziran 1998, s. 261-287.

³⁵³ Volkan Aksoy, "Paris Barış Konferansı'nda...", s.641- 650; Cemalettin Taşkıran, "Paris Barış Konferansı", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-3; Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2013, s.32-39; Hasan Demirhan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C.7, S. 2, Temmuz 2019, s. 213-214; Dilara Uslu, "Paris Barış Konferansı'ndaki Yunan İsteklerinin Batı Basınına Yansımaları", *History Studies*, C.4, S.2, 2012, s.367.

Almanya ile I. Dünya Harbi sonrasında imzalanan antlaşma Versailles (Versay) Antlaşması olmakla birlikte bu antlaşma Almanya'nın elini kolunu bağlayan bir zincir vazifesi görmüştür. Bu zinciri pek tabi Almanya'nın eline koluna dolayan Fransa olmuştur.

Fransa, Orta Avrupa coğrafyasında Almanya'nın güçlenmesini istememiştir. Zira Almanya, hızla gelişmekte olan bir devlettir. Savaşı kaybetmiş olması onun gelişimini sadece yavaşlatmıştır. Fransa ise Almanya'nın sanayi bölgeleri üzerinde hâkimiyet kurarak ülkeyi daha da etkisiz bırakmak istemiştir. Bu sebeple Almanya'nın önemli sanayi bölgelerinden biri olan Ren mıntikasını işgal etmek istediğini ABD ve İngiltere'ye bildirmiş ancak Fransa'nın bu isteği olumsuz karşılanmıştır. Bu durum üzerine Fransa'da Almanya'nın çevresinde bulunan küçük çaptaki devletlerle dostluk antlaşmaları yapma yolunu seçmiştir. Belçika, Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya gibi devletlerle 1920-1927 yılları içerisinde antlaşmalar yapmıştır.³⁵⁴

Fransa'nın bu şekilde Almanya üzerinde baskı kurmaya çalışması ve bu konu da direktmesi İngiltere ve ABD'nin de tepkisini çekmiştir. Nitekim Fransa, her fırsatta olası bir Alman saldırısına karşı bu devletlerden teminat talebinde bulunmuştur. Fakat Fransa, istediğini bu iki devletten alamayınca kendi başının çaresine bakmaya karar vermiştir. Fransa, Almanya'nın ödemesi gereken tamirat borçları konusunda zorlanacağını biliyordu. Bu sebeple Fransa, Almanya'yı daha da çıkmaza sürüklemek için Almanya açısından çok önemli olan Rhur sanayi bölgesini 1923 senesinin başlarında Belçika'yı da yanına alarak ilhak etmiştir. Fransa'nın Alman sanayi bölgesini bu şekilde ele geçirmiş olması, Almanya'yı daha da köşeye sıkıştırmıştır. Fransa'nın bu bölgeyi işgal etmesindeki bir diğer neden ise Almanya'dan alamadığı savaş borçlarını Rhur sanayi bölgesini işleterek buradan karşılayabileceğini düşünmesidir. Ancak Versay Antlaşması'nın ağır şartlarının etkisi çok büyük olmakla birlikte Almanya savaştan yeni çıkmış bir devlettir. Bu duruma paralel olarak da ekonomisi kötü durumdadır. Bu sebeple Almanya, tamirat borçlarını ödeme konusunda çok zorlanmış ve ekonomisi birkaç kez iflas etmiştir. Almanya'nın ödemeleri düzenli bir şekilde yapabilmesi için İngiltere ve ABD kolaylıklar sağlamaya çalışmışlardır. Almanya'nın ödemesi gereken borcu taksitlere ayırmışlardır. Sonuç olarak Almanya bu borcu beş buçuk milyar dolar şeklinde

³⁵⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 122-123.

ödeyerek kapatmıştır. Fransa ile olan ilişkilerde ise ABD ve İngiltere'nin arabuluculuk faaliyetleri doğrultusunda barış yapılmıştır. Rhur sanayi bölgesinden Fransa çekilmek zorunda kalmıştır. Fransa ve Almanya 1925 senesinde Lokarno adı verilen bir antlaşmayla aralarında uzlaşa sağlamışlardır. Bu antlaşmaya göre Almanya topraklarının batı sınırları kesin çizgilerle belirlenmiştir. Bu sayede Fransa, olası bir Alman saldırısının yaşanmaması konusunda bizzat Almanya'dan teminat almıştır. Fakat Almanya, sadece batı tarafında bulunan sınırlar konusunda söz vermiştir. Alman topraklarının doğusu konusunda bir ifade belirtilmemiştir.³⁵⁵

Versay Antlaşması sonrası Almanya'nın içinde bulunduğu duruma baktığımızda hükümetin genel anlamda tamirat borçlarını ödemek için çaba harcadığı görülmüştür. Ancak bu borç dışında Almanya'nın kendi ülke giderleri de vardır ve bunları karşılamak zor olmuştur. Almanya, hammadde kaynağı bulma konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Zira Versay Antlaşması ile Almanya'nın tüm sömürge toprakları elinden alınmıştır. Bu sebeple Almanya, işleyerek pazara süreceği ürünlerin üretimini yapamamasından dolayı zaman içerisinde hızla ekonomik bir çöküntüye maruz kalmıştır. Ülkeye sıcak para girişinin bulunmaması, üretimdeki yetersizlik, alım gücünün olmaması açlık, sefalet ve yoksulluğu beraberinde getirmiştir. Bu yıllarda Almanya'daki işsizlik oranı 5 milyona ulaşmıştır. Bunların dışında yerli sermayedarlar yerine yabancı yatırımcılar ülke ekonomisine yön vermişlerdir. 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizini, Almanya bu şekilde karşılamıştır. Amerikan borsanın iflas etmesi birçok ülkeyi etkilemiş ancak Almanya için bu durum tam bir yıkım olmuştur. Birçok yabancı sermayedar yatırımlarını alarak Almanya'dan ayrılmışlardır. Bu nedenle Almanya'nın hazinesindeki yabancı para miktarı günden güne düşmüş, Alman para birimi olan mark ise değer kaybetmeye devam etmiştir. Sonuç itibarıyla böyle bir ortamda Alman halkı, milliyetçilik kavramına sığınarak 1933 yılında Adolf Hitler³⁵⁶'in

³⁵⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 125-129; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 15-22; Erkan Cevizliler ve Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.9, Eylül 2013, s.14-31.

³⁵⁶ Adolf Hitler, 1889 senesinin Nisan ayında Avusturya ve Almanya sınırında bulunan Branau am Inn adı verilen küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Alois Hitler, annesini ismi ise Klara Hitler'dir. Hitler bu küçük kasaba da çocukluğunun ilk yıllarını geçirmiştir. Hitler, maddi sıkıntılar yaşayan bir ailede büyümeye çalışmış, 1903 senesinde babası, 1907 senesinde ise annesi vefat etmiştir. Annesini ve babasını kaybettikten sonra Hitler, Viyana şehrine gelerek burada ressamlık okulunu okuyabilmek için bir süre uğraş vermiştir. Ancak maddi olanakların yetersizliği buna imkân tanımamıştır. Küçük Adolf, tek başına hayatta kalmaya çalışmıştır. 1913 senesinde Viyana'dan yola çıkarak Münih'e gelen Hitler, 1914 senesinde I. Dünya Savaşı patlak verince Bavyera ordusuna dâhil

başında bulunduğu Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ni iktidara getirmiştir. Böylece Almanya, bu buhranlı dönemden çıkmayı hedeflemiştir.³⁵⁷

İtalya ise savaşın yaşandığı bu 3-4 yıllık süreçte yaklaşık yarım asırlık gelirinin iki mislini savaş teçhizatı için sarf etmiştir. Savaş bittikten sonra dış devletlerden gelen yardımlarda durunca İtalya'nın durumu Almanya'ya ile neredeyse aynı konuma gelmiştir. Bu dönemde İtalya, kısmen monarşi ile yönetilmekle birlikte kral mutlak güç olarak ortaya çıkmıştır. İtalya, halkın savaş boyunca sorun çıkarmayarak hükümetin yanında yer alması için birtakım vaatlerde bulunmuştur. Maaşların arttırılacağını, alım gücünün yükseltileceğini, işsizlik oranının düşürüleceğini kısacası huzur ve refahın toplumun her kesimine ulaştırılacağını belirtmişlerdir. Ancak savaş sonrası belirtilen hiçbir vaat yerine getirilememiş ve ülkedeki iç durum yerini kaosa bırakmıştır. Halktan birçok kesim hükümet karşıtı fikir akımlarını benimseyerek provakatif eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu dönemde İtalya'da işsizlik hızla artmaya devam etmiş, binlerce asker kaçığı toplumun içine karışmıştır. Siyasi partilerin kurmuş oldukları hükümetler uzun ömürlü olmayıp çok kısa zamanda dağılınca İtalya'da büyük bir yönetim boşluğu ortaya çıkmış bu durumda beraberinde düzensizliği ve toplumda disiplinsizliği meydana getirmiştir. Böyle bir ortamda Benito Mussoli'nin³⁵⁸1919 yılında başkanlık

olarak askerlik görevine başlamıştır. Bir süre cephelede savaşan Hitler, daha sonra Alman İşçi Partisinin toplantılarına katılmıştır. Akabinde siyasete daha da ağırlık vermeye karar veren Hitler, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NAZİ) partisine üye olmuş ve zaman içerisinde bu partinin yönetici kadrosunda yerini almıştır. Zaman zaman bir takım sıkıntılar yaşasa da 1933 senesinde Hitler, bu partinin lideri olarak Almanya devletinin başına geçmeyi bilmiştir. Kısa sürede Alman halkının kalbini kazanan Hitler, Almanya'nın Führer' i olmuştur. Bkz: Mert Can Erdoğan, "Adolf Hitler (1889-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-9.

³⁵⁷ Erdal İnce, "1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, Haziran 2008, s. 294-300; Hilal Demirel, *II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya'nın Yahudi Siyasetine Karşı Türk Diplomasisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Elâzığ 2020, s.6-10; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 41-42.

³⁵⁸ Benito Mussolini: Asıl adı Benito Amilcare Andrea Mussolini'dir. Benito, 1883 yılında İtalya'daki Predappio adı verilen küçük bir kasabada doğmuştur. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak yaşama tutunmaya çalışan Mussolini, eğitim-öğretim hayatında başarılı olarak 1901 yılında İlkokul Öğretmeni olarak mezun olmuştur. Ayrıca bu yıllarda İtalya Sosyalist Partisine de üye olmuştur. 1902 senesinde askerlik görevini yerine getirmek istememiş ve İsviçre'ye kaçmıştır. İsviçre'de kaldığı dönemde bazı olaylardan dolayı kısa süreli hapiste kalan Mussolini, burada Fransız ve Almanca öğrenmeyi ihmal etmemiştir. İtalya'da asker kaçakları çıkan çıkan bir aften yararlanan Mussolini tekrar ülkesine geri dönmüştür. Fakat bu seferde 1905 senesinde annesini vefat etmiştir. 1904'de gazeteciliğe başlayan Mussolini, uzun bir süre bu mesleğini devam ettirdi ve siyaseti yakından takip etmeye başladı. 1913 yılında milletvekilliği seçimlerine katıldıysa da kazanamamıştır. 1914 yılı Mussolini için önemli bir yıl olmuş ve fikirleri değişime uğramıştır. I. Dünya Savaşı'nın çıktığı bu yıllarda İtalya'nın savaşa girmemesini savunanların yanından ayrılarak savaşa girilmesi gerekiyor diyenlerin yanında yer alan Mussolini bu fikir değişikliğinden ötürü bir dönem sıkıntı yaşamış ve gazetecilikten ayrılmıştır. I.

ettiği Faşist³⁵⁹ kuruluş (Fascio di Combattimento) 1921 yılında parti konumuna gelerek Ulusal Faşist Parti (Partito Nazionale Fascista) adını almıştır.³⁶⁰

Mussolini, 1921 yılında İtalya’da yapılan seçimlerde yaklaşık otuz beş milletvekili çıkarmış ve Faşist partinin siyasi bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Mussolini’nin yapmış olduğu etkileyici konuşmalar İtalya halkını derinden etkilemiş ve Mussolini’nin çevresinde kısa sürede toplanmaya başlamışlardır. Mussolini bu konuşmalarda, İtalya’yı eski Roma İmparatorluğu’nun o güçlü ve zengin dönemlerine götüreceğini ayrıca yeniden Avrupa siyasetine yön veren saygın bir devlet konumuna yükselteceğini dile getirmiştir. Ayrıca Mussolini, İtalya’ya savaş sonrası vaat edilen bölgelerin verilmediğini, uluslararası camiada İtalya’nın şerefiyle alay edildiğini ve kandırıldığını ancak bu durumun İtilaf devletlerinin yanına bırakılmayacağını İtalya halkına anlatmıştır. Böylece Mussolini halkın desteğini kazanmayı bilmiştir. Mussolini, İtalya’daki istikrarsızlığın, ekonomik bunalımın ve kötü yönetimin son bulmayacağını bildiği için 1922 yılında yönetimde darbe yapmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Faşist partinin gençlik kollarından olan Kara Gömleklileri toplayarak İtalya Kralı III. Victor Emmanuel’i iktidardan uzaklaştırmayı istemiş ancak kral kendisi iktidardan feragat ederek yönetimi Mussolini’ye bırakmıştır. Böylece Mussolini, henüz 39 yaşındayken İtalya tarihinin en genç lideri konumuna gelerek Başbakan olmuştur. İtalya Kralı ise sembolik olarak tahtta kalmıştır.³⁶¹

Dünya Savaşı’nı da on başı rütbesiyle İtalya ordusuna katılan Mussolini, cephelerde bir süre mücadele vermiş ancak ağır yaralanınca hastanede tedavi görmüştür. 1917 yılında çıkarmış olduğu gazetenin başına yeniden geçen Mussolini, 1919’da *Fascio di Combattimento* adını alan İtalyan Muharepleri Birliği’ni kurmuştur. Daha sonra kurulan bu kuruluş 1921 yılında Ulusal Faşist Parti (*Partito Nazionale Fascista*) adını almıştır. Mussolini’nin lideri olduğu bu parti 1922 yılında İtalya’daki diktatör yönetimi oluşturmuştur. Bkz: Mevlüt Çelebi, “Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s.1-3.

³⁵⁹Faşizm: İlk olarak Mussolini döneminde ortaya atılmış siyasi ideolojidir. Radikal bir aşırı milliyetçiliği savunan bu görüşün sembolü bir baltaya bağlanmış sopa demetidir. Bkz: Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2013, s. 84-85.

³⁶⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 135; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.23-25; Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel...”, s. 85-87; Demirhan Fahri Erdem ve Çiğdem Erdem, “İtalya’da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci’nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S.1, 2016, s. 106-111.

³⁶¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 135-136; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.25-26; Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel...”, s. 86-89; Demirhan Fahri Erdem ve Çiğdem Erdem, “İtalya’da Faşizmin Yükselişi...”, s. 111-114.

II. Dünya Savaşı öncesi ABD'nin genel durumuna baktığımızda, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Amerika, Avrupa devletlerine yüklü miktarlarda borçlar vermiştir. Ancak Avrupalı devletler bu borcu Almanya'nın ödemesi gerektiğini söyleyerek, Almanya'nın ödeyeceği tamirat borçlarının üstüne eklemişlerdir. Almanya'nın da savaş sonrası ekonomisinin çöküntü içinde olmasından dolayı bu borçların tamamını hiçbir zaman Amerika'ya ödeyememiştir. Amerika'da 1934 senesine kadar Avrupalı devletlerden alamadığı borçların konusunu kapatmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple Amerika, Avrupalı devletlere karşı kızgın olmakla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan sorunlar ve iç sıkıntılar ile ilgilenmek istememiştir. Nitekim Amerika, I. Dünya Savaşı öncesi Monroe Doktrini adı verilen bir yalnızlık politikası izlemiştir. Fakat Amerika bazı nedenlerden ötürü savaşa dâhil olmak zorunda kalmıştır. Savaş bittikten sonra Avrupa'daki barış ortamının tekrar sağlanması için İngiltere ve Fransa'ya yardım eden Amerika, daha sonra kendi kabuğuna geri çekilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar bu politikayı izlemeye devam etmiştir. Amerika bu dönemde ilgisini daha çok Güney Amerika kıtasına, Pasifiklere ve Uzak Doğu'daki zenginliklere çevirmiş, bu bölgelere nüfuz etmeye çalışmıştır. Ancak burada sadece kendisinin menfaatleri olmadığını bir başka devletinde bu bölgeler için planları olduğunu fark etmiştir. Pek tabi bu devlette Japonya olmuştur.³⁶²

Savaş öncesi Rusya'nın durumu ise, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı sırada ortaya çıkan Bolşevik İhtilali adını alan iç savaş sonucu Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve yerine SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) kurulmuştur. SSCB, kurulduğu yıllarda savaşa daima karşı olmuş, barışın dünya çapında sağlanması gerektiğini her fırsatta ifade etmiştir. Hatta I. Dünya Savaşı'ndan çekildikten sonra 1918 senesinde Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı yapmış bu antlaşma sonucu hiçbir toprak ele etmemiş, aksine toprak kaybetmiştir. Bu antlaşma sayesinde ise Osmanlı Devleti son kazançlı antlaşmasını imzalayarak Kars, Ardahan ve Batum'u SSCB'den almıştır. Almanya ise daha kazançlı çıkarak birçok Baltık devleti üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Ayrıca SSCB, kurulduktan sonra İngiltere ve Fransa ile Çarlık Rusya'sının yapmış olduğu tüm gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna duyurmuştur. SSCB'nin gizli antlaşmaları açığa çıkarmasındaki amaç ise aslında devletlerin

³⁶² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 166-169; Engin Akçay ve Özdemir Akbal, "ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 22, 2013, s. 9-15.

aralarında yapmış oldukları savaşın tamamen sömürgecilik anlayışlarının çatışmasının bir ürünü olduğunu göstermek istemesidir. Genel anlamda SSCB'nin savaş öncesi durumu bu şekildedir. Başlarda dünya barışını destekler nitelikte davranmasının nedeni, savaş sonrası eski gücünü geri kazanabilmek için zaman yaratmak istemesidir. Kurulduğu ilk yıllarda SSCB, savaş karşıtı ve barış neferi gibi görünse de ilerleyen süreçte bu dış politika anlayışını bir kenara bırakarak Çarlık Rusya'sının yayılmacı siyasetini devam ettirmeye çalışmıştır.³⁶³

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda ABD ve SSCB'nin başına büyük sorunlar açan Japonya'nın genel durumu ise şöyledir. Japonya, Güneydoğu Asya ve Pasifiklerin bulunduğu coğrafyada yer alan bir ada devletidir. Bir ada devleti olmasından ötürü hammadde bakımından zengin kaynakları yoktur. II. Dünya Savaşı öncesi Japonya hızla artan bir nüfusa sahip olmakla birlikte, işsizlik gibi bir sorunla da uğraşmak zorunda kalmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin yarattığı etkiyi Japonya'da hissetmiştir. Bu sebeple Japonya çok önce işgal etmeyi tasarladığı ve o dönem Çin'in hâkimiyeti altında bulunan Mançurya'yı ele geçirmeye karar vermiştir. Mançurya coğrafyası, Çin'in doğusunda bulunmakla birlikte zengin maden yataklarına, geniş ormanların bulunduğu havzalara ve büyük tarım alanlarına sahiptir. Böylece Japonya, Çin ile girmiş olduğu mücadeleler sonrası Mançurya'yı, Eylül 1931'de işgal etmeye başlamıştır. 1932 yılına kadar bölgenin işgalini tamamlayan Japonya bu coğrafyada Mançuko adını verdiği bir devleti kendi himayesi altında teşkil etmiştir. Japonya, Mançurya'da köklü bir kalıcılık elde etmek için ekonomik faaliyetlerini hızla gerçekleştirmiş ve bölgede yıllara göre sayıları artan birçok fabrika inşa etmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi Japonya'nın istilacı ve yayılmacı bir dış politika benimsemesinde elbette ki İmparator Hirohito'nun³⁶⁴ etkisi

³⁶³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 104-113; Marziye Memmedli ve Hilal Akgüller, "Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)", *Belgi*, S. 20, 2020, s. 2713-2731; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi*, Cinius Yayınları, İstanbul 2016, s. 48-51.

³⁶⁴ Japonya İmparatoru Hirohito: 1901 yılının Nisan ayında Japonya'nın günümüzdeki başkenti olan Tokyo'da dünyaya gelmiştir. Altmış üç yıl Japonya'yı yönetmiştir. Deniz canlılarına merakı olan Hirohito bu konuda eserler kaleme almıştır. Ayrıca Hirohito daha veliahtken yurt dışına çıkmış ve Japonya tarihinde bu durum ilk kez yaşanmıştır. Yani Japonya tarihinde ilk kez bir varis ülke dışına çıkmıştır. Hirohito, Japonya imparatorluk geleneklerine pek kulak asmayan bir lider olmuştur. Çünkü bir imparator varisinin ülke dışına çıkması yasakken bunu dinlemeyerek yurt dışına çıkmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nı Japonya'nın kaybettiğini bizzat kendisi ülkeye açıklamıştır. Oysaki imparatorun ses tonunu halkın bilmesi yasaktır. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Japonya'ya liderlik yapan Hirohito, 1989 yılının Ocak ayında kanser hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Bkz: Aoezan Najmuldeen, "II. Dünya Savaşında Japonya'nın Uyguladığı Asya Katliamları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C.7, S.8, 2020, s. 195-196.

olmuştur. Hirohito, Büyük Japonya İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemiş ve bu sebeple emperyalist bir dış politikayı benimsemiştir. Hirohito, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Japonya'nın lideri olmasının yanı sıra çağdaşı olduğu Almanya ve İtalya ile ittifak kurarak yeni bir dünya savaşının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çin ve Rusya ile girmiş olduğu mücadelelerde başarılar elde eden Japonya, Güneydoğu Asya ve Pasifiklerde hızla yayılarak birçok ada devletini işgal etmiştir. Böylece II. Dünya Savaşı'nı başlatan devletler arasında yerini almıştır.³⁶⁵

II. Dünya Savaşı'nı başlatan devletler Almanya, İtalya ve Japonya'dır. Bu üç devletin genel anlamdaki ortak özelliklerinin en önemlisi I. Dünya Savaşı'ndan sonra iktidara gelen diktatörlerin varlığı ve dış politikada saldırgan, işgalci bir tutum sergilemeleri olmuştur. Bu ülkelerin hammadde kaynakları ve maden rezervleri çeşitli nedenlerden dolayı kısıtlı olmakla birlikte devletin gelişip büyümesine imkân vermemiştir. Bu nedenle Almanya, İtalya ve Japonya dünya kamuoyuna çeşitli bahaneler öne sürerek işgal faaliyetlerine 1930'lu yıllar da başlamışlardır. Avrupa kıtasında istilacı ve işgalci tutum sergileyen devletler pek tabi Almanya ve İtalya olmuştur. Pasifikler ve Güneydoğu Asya'da ise Japonya bunu gerçekleştirmiştir.

Almanya'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman İşçi Partisi adı altında bir parti kurulmuştur. Bu parti Versay Antlaşması'ndan hiç de memnun olmayan askerler ve işsiz kalan siviller tarafından oluşturulmuştur. Alman İşçi Partisi'ne Adolf Hitler 1919 yılında eski bir asker olarak katılmıştır. Bu parti 1920 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NAZİ) adını almıştır. Hitler'in parti içerisinde zamanla popülerlik kazanmasında kendine özgü hitabe yeteneği etkili olmuştur. Yapmış olduğu birçok toplantı ve konuşmalarda geniş kitleleri kendine hayran bırakmıştır. Alman halkının savaş sonrası çektikleri sıkıntıları çok iyi bilen Hitler bu durumu devletin başına geçebilmek için değerlendirmeyi bilmiştir. Naziler, 1920'li yıllarda Almanya'da yapılan seçimlerde ön plana pek çıkamamışlardır. Ta ki 1929 Dünya Ekonomik Krizinin birçok ülke ekonomisini felce uğratmasına kadar olmuştur. 1929'da dünya çapında yaşanan bu kriz sonrası Almanya daha da perişan hale gelmiştir. 1924'te tamirat borçlarını taksitlendiren Dawes Planı, Almanya için kısa süreli bir rahatlık sağlamıştır. Ancak dünya çapında yaşanan ekonomik kriz

³⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 177-178; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.70-71; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 44-45; Aoezan Najmuldeen, "II. Dünya Savaşında...", s. 193-196; Son Posta, 24 Eylül 1931, s.1-3; Milliyet, 20 Eylül 1931, s.1-5; Milliyet, 24 Eylül 1931, s. 1.

sonrası Almanya, yine başladığı noktaya gelmiştir. Ülkedeki üretim durma noktasına gelirken birçok sermayedar da dövizlerini alarak yurt dışına kaçmışlardır. Almanya'nın borsası altüst olurken bir yandan da işsiz insan sayısı hızla artmıştır. Ülke ekonomisi iflas edince halka daha fazla vergi koymaya çalışan hükümete karşı tepkiler de olmuştur. Böyle bir ortamda Versay aleyhtarlığı yapan Naziler de Alman toplumu içinde sevilmeğe başlamıştır. Nitekim bu dönemde Alman halkının tutunacak bir dala ihtiyacı vardı bu dal da pek tabii Adolf Hitler ve onun Nazi Partisi olmuştur. Ülkenin içinde bulunmuş olduğu durum üzerine Alman hükümeti istikrarlı bir yönetim kadrosu tesisi edebilmek adına seçime gitmeye karar vermiştir. Tamda bu durum Nazilerin işine yaramış ve yapılan seçim de yaklaşık altı buçuk milyon oy alarak 107 Nazi partisi üyesi milletvekilini Alman meclisinde yer almasını sağlamışlardır. 1931 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine Hitler'de adaylığını koymuş, fakat Paul von Hindenburg daha fazla oy alarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Ancak Naziler pes etmemiş ve 1932 yılında yapılan seçimlerde yaklaşık on dört milyon oy alarak Almanya'da en önde gelen parti konumuna yükselmiştir. Cumhurbaşkanı Hindenburg, Franz von Papen'in önerisiyle 1933 yılında başbakanlık görevine Adolf Hitler'i uygun bularak Nazileri Almanya'nın başına getirmiştir. 1933 yılında yapılan seçimlerde Naziler, bekledikleri sonucu göremeyince Hitler uygun fırsatın bu olduğunu düşünerek ülkedeki tüm partileri kapatmış ve Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ni (NSDAP) Almanya'daki tek parti konumuna getirmiştir. Böylece Adolf Hitler, tek adam rejimini ilan etmiştir. 1934 yılında Cumhurbaşkanı Hindenburg'un vefat etmesi üzerine Hitler, liderliğini pekiştirmek için "Führer" adını kullanmaya başlamıştır. Böylece Almanya'da 1933'ten 1945'e kadar devleti diktatörlük ile yönetecek olan Hitler'in dönemi başlamıştır.³⁶⁶

Adolf Hitler, 1934'te diktatörlüğünü yani tek adam rejimini Almanya'da ilan ettikten sonra ülkenin dış ve iç politikalarını kendi fikirleri doğrultusunda şekillendirmeye başlamıştır. Hitler'in dış politika anlayışı üç temelden oluşmuştur. Bunlardan ilkinin tabii ki de I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'ya zorla imzalattılan Versay Antlaşması'nın hükümlerinden ve bu antlaşmanın getirdiği yaptırımlardan

³⁶⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 181-184; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.20-44; Hilal Demirel, *II. Dünya Savaşı Sırasında...*, s. 12-15; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 45-46; Aziz Tutsak, "Hitler Almanya'sının Yayılmacı Politikası ve İkinci Dünya Savaşı (1932-1945)", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 63, 2017, s. 191-196; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf...*, s. 633-635.

kurtulmak olmuştur. Hitlerin politikalarından ikincisi ise Büyük Alman İmparatorluğu’nu kurma hayalidir. Rusya’nın Panslavizm politikasını Hitlerin politikasına benzetebiliriz. Rusya tüm Slavları tek bir çatı altında toplamak isterken, Hitler’de tüm Almanları tek bir ülke çatısı altında toplamak istemiştir. Hatta bu konuda bir de sloganı olan Naziler, “Ein Volk, Ein Reich” (Bir Millet, Bir Devlet) anlayışını benimsemişlerdir. Alman ırkının üstün bir millet olduğunun düşünen Hitler, Almanya coğrafyasında yer alan başka ırklara mensup birçok kişiyi ya katletmiştir ya da ülkeden kaçmak zorunda bırakmıştır. Alman ırkının (Ari ırk) üstünlüğü politikası adı altında milyonlarca Yahudi fırınlarda yakılarak katledilmiştir. Bunların dışında Hitler, tüm Almanları tek çatı altında toplamak için Almanların çoğunlukta yaşadığı ülkeleri ilhak etme düşüncesini Alman Hayat Sahası (Lebensraum) tabiriyle meşru kılmaya çalışmıştır. Alman Hayat Sahası düşüncesi Hitler’in politikalarının üçüncüsüdür. Hitler Almanya’sının işgallere başladığı süreçte İngiltere ve ABD fazla ses çıkarmamış, Almanya’yı yatıştırma politikası izlemeye karar vermişlerdir. Hitlerin istediği ilk iki unsur hoş görülebilirdi. Hatta Almanların çoğunlukta olduğu alanları Almanya’nın ilhak etmesi Wilson prensipleriyle kısmen uyum içindedir. Fakat Alman Hayat Sahası tabiri ucu bucağı olmayan sınırsız bir Alman Devleti’ni gözetmiştir. Politikanın amacı daha çok kurulacak olan Alman Devleti’nin hammadde kaynak ihtiyacını gidermek olmuştur. Kısaca Alman ırkının yaşam konforunu arttırmak için işgaller yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu sebeple Hitler’in amacından saparak tüm Avrupa ülkelerini, Rusya’yı ve Akdeniz’i avuçları içine almaya çalışması Almanya’ya çok pahalıya mal olmuştur.³⁶⁷

Hitler, 1933 ve 1934 yıllarında Alman kamuoyunda yerini sağlamlaştırmıştır. 1935 yılına gelindiğinde ise Hitler, artık Versay Antlaşması’nın Almanya üzerindeki tüm yaptırımlarını kaldırmaya başlamıştır. Mart 1935’de yapılan bir referandumla daha önce Fransa’ya bırakılmış olan Saar bölgesini Almanya, kendi topraklarına geri dâhil etmiştir. Daha sonra Hitler, Versay Antlaşması’nda yer alan “*zorunlu askerlik Alman topraklarında yoktur*” ibaresini kaldırmış ve Almanya’nın ordusunu yüz bin askerden üç yüz bin askere çıkarmıştır. Bunların dışında Hitler, uluslararası alanda

³⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 184; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.44-47; Hilal Demirel, *II. Dünya Savaşı Sırasında...*, s. 13-14; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 45-46; Aziz Tutsak, “Hitler Almanya’sının Yayılmacı...”, s. 192-198.

yapılan silah üretiminin durdurulmasına yönelik tüm kurum ve antlaşmalardan çıktığını duyurarak hızla silahlanmaya başlamıştır. Hitler'e göre Avrupa'daki tüm ülkeler silahlanma yarışı içerisine girmişti. Sadece Almanya'nın silahlanmasının yasaklanması Hitler'e göre tamamen saçmalık olduğu için durumu kabullenmemiştir. El altından uçak üretimine ve savaş pilotu yetiştirmeye başlayan Almanya karşısında, İngiltere ve Fransa'da kendi ülkelerinin güvenliğini sağlamak adına önlemler almaya başlamışlardır. Almanya'nın Versay Antlaşması'nı yok sayan davranışları üzerine İngiltere ve Fransa bu devlete karşı uyarılarda bulunmuşlardır. Ancak İngiltere, diğer ülkelerden daha akıllıca davranarak Almanya ile deniz kuvvetleri³⁶⁸ konusunda bir antlaşma yapmıştır. Böylece İngiltere, Alman donanmasını belli bir sayıda tutarak Akdeniz üzerindeki hâkimiyetini güvence altına almayı hedeflemiştir.³⁶⁹

Saar bölgesinin Alman topraklarına dâhil edilmesinin ardından Hitler, hızlı bir şekilde işgal faaliyetlerine devam etmiştir. 7 Mart 1936 tarihinde Ren bölgesini ele geçirmiştir. Bundan bir yıl sonra da 12-13 Mart 1938 tarihinde de Avusturya'yı hâkimiyeti altına almıştır. Hitler, 1934 yılında Avusturya'yı bir darbe girişimiyle ele geçirmeyi denemiş ancak başarısız olmuştur. 1938 yılı içerisinde Hitler, Çekoslovakya topraklarında yaşayan Südet Almanlarının haklarını gözetme bahanesiyle bu devlete sürekli müdahalelerde bulunmuştur. Nihayet 15 Mart 1939'da bu devleti tamamen kendi topraklarına katmıştır. Akabinde Hitler, Versay Antlaşması'nın Almanya'dan kopardığı toprakları geri almaya devam etmiştir. Memel, bir liman şehri olmasının yanı sıra Litvanya sınırları içerisindeydi. Bu sebeple Hitler, Çekoslovakya'nın ilhakından sonra Litvanyalı bürokratları Almanya'ya çağırarak Memel'i Almanlara bırakan sözleşmeyi kabul ettirmiştir. Böylece Memel'de Alman topraklarına 23 Mart 1939 tarihinde dâhil edilmiştir. Litvanya'dan sonra Almanya yönünü Polonya'daki Danzig bölgesine çevirmiştir.³⁷⁰

³⁶⁸ İngiltere ve Almanya arasında bu antlaşma Haziran 1935'de yapılmıştır. Antlaşmaya göre Almanya, İngiliz donanmasının yüzde otuz beşini geçmeyecek şekilde gemi üretebilme iznini İngiltere'den almıştır. Ayrıca İngiltere, Almanya'nın deniz altı üretimi yapmasına karışmayacağını ifade etmiştir. Böylece Versay Antlaşmasının hükümlerinden biri olan deniz altı üretim yasağının ortadan kalkması bu antlaşmanın artık geçerli olmadığına kanıt olmuştur. Bkz: Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 189.

³⁶⁹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 188-189; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.50-51; Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başladığı Gün Avrupa'daki Durum: Ülkelerin Savaşa Hazırlık Durumları ve Bunun Savaşa Yansıması", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 13, S. 25, 2019, s. 249.

³⁷⁰ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 186-221; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 56-58; Zekeriyâ Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 54-55; *Haber*, 11 Mayıs 1934, s.2; *Zaman*, 8 Eylül 1934, s.8; Burhan Asaf, "Saar Meselesi", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 9 Kasım 1934, S. 4775, s. 3; *Son Posta*, 8 Mart 1936, s. 1-11; *Son Posta*, 9 Mart 1936, s. 1; *Son Posta*, 10 Mart 1936, s. 1; *Son Posta*,

Almanya'nın bu işgallerine karşı İngiltere başta ses çıkarmamıştır. Bu durumun nedeni ise Versay Antlaşması ile Almanların çoğunlukta yaşadıkları alanları Almanya'dan koparmaları olmuştur. Bu durum üzerine Almanya haklı olarak kendi halkını korumak adına Almanların çoğunlukta olduğu alanları ilk etapta işgal etmesi kabul edilmiştir. Ayrıca savaştan sonra Almanya'ya karşı çok sert tedbirler alınmış ve savaşın tüm suçu bu ülkeye mâl edilmiştir. Bu sebeple İngiltere, Wilson prensiplerinden yola çıkarak Almanya'ya karşı yatıştırma politikası izlemeye karar vermiştir. Elbette İngiltere, Almanya'nın bir noktadan sonra duracağını düşünmüştür. Fakat Almanya, durmak yerine hızla tüm Avrupa topraklarını ele geçirmeye devam etmiştir. Özellikle Çekoslovakya topraklarında sadece Almanların yaşadığı alanları ilhak etmesi gerekirken bütün ülkeyi işgal etmesi İngiltere'yi bu politikadan uzaklaştırmış ve Almanya'ya karşı sert tedbirler almaya mecbur bırakmıştır.³⁷¹

İngiltere, Almanya'ya karşı bu şekilde tavır alırken Fransa'da SSCB'nin de dâhil olduğu bir üçlü ittifak kurmayı çok istemiştir. Fakat SSCB, Batılı devletlere güvenmemekle birlikte ABD'de kendi kıtasındaki sorunlarla ilgilenmeyi tercih etmiştir. İngiltere'de Fransa'ya karşı temkinli yaklaşmıştır. Nedeni ise yeni bir ittifakın ortalığı karıştırabileceğinden endişelenmiştir. Bu sebeple Almanya'ya karşı yatıştırma politikası izlemiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sonrası kurulan haksız düzen Almanya ve İtalya'nın canını çok yakmış bu nedenle yanlarına Japonya'yı da dâhil ederek dünya savaşını başlatmışlardır.³⁷²

Batılı devletler Almanya'ya karşı ittifak kurmanın yollarını ararken Almanya, boş durmayarak kendisi gibi işgalci bir tutum sergileyen İtalya ile ittifak kurma yoluna gitmiştir. 1936 yılının sonlarında kurulan bu ittifakın ana sebebi hem Almanya'nın hem de İtalya'nın uluslararası sahada dışlanmış devlet olmalarıdır. Daha sonra Almanya, SSCB'ye karşı önlem almak amacıyla Japonya ile Anti-Komintern adını alan ittifak antlaşmasını gerçekleştirmiştir. Bu antlaşma 1936 yılının

12 Mart 1936, s. 1; *Son Posta*, 13 Mart 1936, s. 1; *Son Posta*, 12 Mart 1938, s.1; *Son Posta*, 13 Mart 1938, s. 1; *Son Posta*, 14 Mart 1938, s. 1; *Son Posta*, 14 Mart 1939, s. 1; *Son Posta*, 15 Mart 1939, s. 1; *Son Posta*, 16 Mart 1939, s. 1; *Son Posta*, 17 Mart 1939, s. 1; *Son Posta*, 1 Eylül 1939, s.1; *Cumhuriyet*, 12 Mart 1938, s.1; *Cumhuriyet*, 15 Mart 1939, s.1-7; *Cumhuriyet*, 22 Mart 1939, s. 1-9; *Cumhuriyet*, 23 Mart 1939, s. 1-7; *Milliyet*, 2 Mart 1935, s.1-6; *Kurun*, 8 Mart 1936, s.1; *Kurun*, 12 Mart 1938, s.1; *Kurun*, 13 Mart 1938, s.1; *Kurun*, 14 Mart 1938, s.1; *Akşam*, 8 Mart 1936, s.1; *Akşam*, 12 Mart 1938, s.1; *Akşam*, 13 Mart 1938, s.1; *Akşam*, 14 Mart 1938, s.1; *Akşam*, 16 Mart 1939, s.1.

³⁷¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 49-50.

³⁷² Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 47-48.

sonlarında teşkil edilmiş, Kasım 1937’de İtalya’da Anti-Komintern ittifaka dâhil olmuştur. Akabinde bu üç devlet 1939 ve 1940’lı yıllarda yapmış oldukları askeri antlaşmalarla da ittifaklarını pekiştirmişlerdir. Böylece Almanya-İtalya-Japonya üçlüsü II. Dünya Savaşı’ndaki Mihver Devletler bloğunu oluşturmuşlardır.³⁷³

Nisan 1939’da Almanya, işi daha da yokuşa sürerek, İngiltere’nin kendisini uluslararası alanda dışlamaya çalıştığını ifade etmiş, 1935 yılında İngiltere ile yapmış olduğu Alman donanmasını sınırlandırma antlaşmasından tek taraflı ayrıldığını dile getirmiştir. Ayrıca Polonya’ya da bir uyarıda bulunarak Polonya topraklarını işgal edeceğinin sinyallerini vermiştir. Almanya, dış politika da hızlı adımlar atarken İngiltere, Fransa ve SSCB’de kendi aralarında bu işgalci devletlere karşı nasıl ittifak kurabilecekleri konusunda görüşmeye devam etmişlerdir. İngiltere ile Fransa, Polonya -Yunanistan ve Romanya’ya olası bir Alman işgaline karşı topraklarını koruma güvencesi vermişlerdir. SSCB’nin de aynı garantiyi bu devletlere vermesini istemişlerdir. Fakat İngiltere ve Fransa, topraklarını koruma konusunda güvence verdikleri devletlerin, bir saldırıyla karşı karşıya kalmaları durumunda imdat çağrısında bulunmalarını istemiştir. SSCB işgalinden çekinen bu devletler, Sovyetlere karşı korkuyla bakmışlardır. Sovyetler ise imdat çağrısına gerek olmadığını her türlü yardım edileceğini ifade edince İngiltere, SSCB’nin durumu bahane ederek bu ülkelerin topraklarını ilhak etmesinden korktuğu için Sovyetler ile orta yolu bulmakta zorlanmıştır. Ancak Fransa, hemen bir uzlaşi sağlanmasını ve Almanya’ya karşı cephe hattı oluşturulmasını istemiştir. İngiltere’yi SSCB’ye güvenme konusunda bir şekilde ikna eden Fransa, imzalanacak ittifak antlaşmasını İngiltere’yle birlikte büyük oranda oluşturmuşlardır.

Fakat SSCB, Almanya ile daha iyi mücadele edebilmek adına Polonya’nın Sovyet askerlerine koridor açmasını talep edince Polonya bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve ittifak görüşmeleri felce uğramıştır. Eğer ittifak yapılmış olsaydı, Türkiye’de dâhil olmak üzere birçok Avrupa devletine güvence verilecekti. SSCB’nin böyle bir tavır takınmasında ise Almanya ile yapmış olduğu dostluk müzakereleri etkili olmuştur. SSCB, Batılı devletlerin kendisine verebileceği herhangi bir şeyin olmadığını açıkça görmüştür. Birde üstüne işgal etmek istediği Baltık devletlerine garanti verilmesini istemişlerdir. Almanya ile yapılacak bir saldırmazlık antlaşması daha fazla kazanç getirir şeklinde düşünen SSCB, Baltık

³⁷³ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s. 198-225.

devletlerini işgal etmek üzere 23 Ağustos 1939'da Almanlarla anlaşmışlardır. Yapılan anlaşmaya göre Almanya, Letonya, Finlandiya ve Estonya'yı SSCB'nin himayesine bırakmıştır. Almanya'da Litvanya'yı almıştır. Polonya devletini ise aralarında bölüşmeye karar vermişlerdir. Böylece Almanya ile yapmış olduğu antlaşma sonrası SSCB, asıl hedefini ortaya koymuştur. Baltık devletlerinin SSCB'den korkmaların da haklı olduklarını İngiltere ve Fransa anlamışlardır.³⁷⁴

Almanya'nın SSCB ile yapmış olduğu bu antlaşma dünyada çok büyük ses getirmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa, SSCB ile bir ittifak antlaşması yapabilmeyi gözetirken, SSCB'nin tutup Almanya ile ittifak antlaşması imzalamasına anlam verememişlerdir. Fakat iş işten geçmiş olmasının yanı sıra artık önlemleri SSCB, olmadan almaya karar vermişlerdir. Bu sebeple İngiltere, Polonya'yı Almanya'nın işgal edeceğini bildiğinden bu ülkeye güvence vermiştir. Tam da İngiltere'nin tahmin ettiği gibi Hitler ısrarla Danzig bölgesini Polonya'dan istemiştir. İsteği geri çevrilince Polonya'ya girmeye karar veren Hitler, 1 Eylül 1939 günü bu ülkeyi işgal etmeye başlamıştır. İngiltere ve Fransa'da bu durum üzerine Polonya'ya verdikleri sözü tutarak mecburen Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Böylece yeni bir dünya savaşı ortaya çıkmıştır.³⁷⁵

Hitler, bu şekilde Polonya'yı ele geçirdikten sonra İngiltere ve Fransa'nın icabına bakmak istiyordu. Ancak bunu gerçekleştirebilmesi için deniz gücüne ihtiyacı vardı. Bu sebeple yönünü Norveç ve Danimarka'ya çeviren Hitler, bu iki ülkeyi 9 Nisan 1940 tarihinde ilhak etmeye başlamıştır. Norveç ve Danimarka'yı 24 saat içinde ele geçiren Hitler, daha sonra Hollanda'yı ve Belçika'yı yine aynı yıl içerisinde 10 Mayıs günü işgal etmiştir. Birkaç gün içinde her iki ülkede Alman hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Hitler, Baltık ülkelerini ele geçirerek Almanya'nın güvenliğini bir noktada sağladıktan sonra Fransa'ya doğru yol almaya karar vermiştir. Versay Antlaşması'nın intikamını bu ülkeden almak için

³⁷⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 225-230; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 63-65; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 56-59; Ali Servet Öncü ve Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 182, S.182, 2014, s. 250-252; Aziz Tutsak, "Hitler Almanya'sının Yayılmacı...", s. 199; Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nın...", s. 241-242; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1939, s.1; *Akşam*, 23 Ağustos 1939, s.1-6.

³⁷⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 231-232; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 123-126; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 60-63; ; Ali Servet Öncü ve Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı...", s. 258; Haydar Çakmak, "Atatürk Döneminde Türkiye...", s. 3; Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", *DİA*, C.1, TDV Yay., Ankara 2020, s. 631; *Son Posta*, 5 Eylül 1939, s.1; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939, s.1.

Almanlar, 14 Haziran 1940'da Fransa'nın başkentini ele geçirmişlerdir. İtalya'da Almanların, Fransa'yı işgal etmeye başlamaları üzerine II. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmışlardır. Fransa'nın işgalinin ardından Almanya, Kuzey Fransa topraklarını ilhak ederken Güney Fransa'da Vichy adında bir hükümetin teşkil edilmesine müsaade etmiştir. Böylece Fransa topraklarının yarısı Almanların eline geçmiştir. Hitlerin, Fransa'yı işgal etmesinin nedeni hem Versay Antlaşması'nın intikamını almak hem de İngiltere'ye boyun eğdirmek istemesidir. Böylece Hitler, İngiltere'nin Almanya ile sulh yapmak zorunda kalacağını düşünmüştür. Fakat İngilizler çetin cevaz çıkararak Almanların barış teklifini reddetmişlerdir. Hitler de bu durum üzerine İngiliz topraklarına hava saldırısı düzenlemeye karar vermiştir. İngilizler üzerine yapılacak olan saldırı planına Hitler, "Deniz Aslanı" ismini vermiştir. İngiltere ile havada yapılan çatışmaları İngiltere kazanmıştır. İngilizler ile yapılan hava saldırılarında üstünlük sağlayamayınca Hitler, "Ayı Balığı" ismini verdiği Britanya adasına asker çıkarma planını yırtıp atmıştır. Almanlar, İngiliz hava sahasının direncini kıramayınca İngiltere'nin bulunduğu adayı işgal etmekten böylece vazgeçmişlerdir.³⁷⁶

Almanya, Eylül 1940'da İtalya ve Japonya ile birtakım görüşmeler yapmıştır. Buradaki amaç aralarındaki ittifaklara yeni bir boyut kazandırmaktır. Fakat SSCB bu durumdan hoşlanmamıştır. Nedeni ise Almanya'nın Japonya'yı kullanarak SSCB'yi iki ateş arasında bırakmak istemesidir. Ayrıca Almanların Baltık ülkeleri üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyeti SSCB, doğru bulmamıştır. Bu sebeple iki ülke arasında 1939 yılında yapılan ittifak antlaşması yerini 1940 yılında gergin ilişkilere bırakmıştır. 1941 yılının ortalarına kadar yapılan görüşmelerde uzlaşa sağlanamayınca Almanya, 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırı harekâtını başlatmıştır. Bu saldırının adı "Barbarossa Harekâtı"dır." Ayrıca Almanya, SSCB ile yapılacak olan savaş sürecinde boş durmamış, Nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'yı da topraklarına katmıştır. Böylece Balkanların işgalini tamamlayan

³⁷⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 278-282; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 128-139; Zekeriyâ Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 66-70; Aziz Tutsak, "Hitler Almanya'sının Yayılmacı...", s. 199-201; Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", s. 631-632; *Son Posta*, 9 Nisan 1940, s.1; *Son Posta*, 10 Mayıs 1940, s.1; *Son Posta*, 15 Haziran 1940, s.1; *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940, s.1; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940, s.1; *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1940, s.1; *Akşam*, 10 Mayıs 1940, s.1; *Akşam*, 14 Ağustos 1940, s.1; *Akşam*, 9 Nisan 1940, s.1.

Hitler, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı da Almanya ile ittifak kurmaya zorlamıştır. Bu üç ülkede Almanya safında savaşa girerek son anda Alman istilasından kurtulmuşlardır. 1941 ve 1942 yıllarında ise SSCB ve Almanya savaşı hız kesmeden devam etmiştir. Böylece İngiltere hemen bu durumu değerlendirerek, SSCB ile Almanya'ya karşı bir ittifak kurmuştur. Savaşa Japonya'nın düzenlemiş olduğu bir saldırı sonucu ABD'de 1941 yılında dâhil olmak zorunda kalmıştır. Sonunda İngiltere, çok istediği ittifakı kurmayı başarmıştır. Artık Almanya'yı kısıtlıvrak Avrupa'da durdurmak için ikinci cephe hattının nerede açılacağına karar vermek kalmıştır. Yapılan toplantılar neticesinde Fransa'daki Normandiya adı verilen kıyı şeridinden çıkarma yapmaya karar vermişlerdir. Bu sırada 1943 yılındaki Stalingrad Muharebesini Almanların kaybetmesi savaşta tam bir dönüm noktası teşkil etmiş ve Almanlar gerilemeye başlamışlardır. Haziran 1944'de İngiltere ve ABD'nin çıkarma yapması üzerine Almanya iki ateş arasında kalarak 1945 yılının Mayıs ayının başlarında teslim olmak zorunda kalmıştır. Hitler ise 30 Nisan 1945 tarihinde hayatına son vermiştir. Böylece Nazi Almanya'sı son bulmuştur.³⁷⁷

İtalya'daki gelişmelere baktığımızda, Mussolini, 1922 yılında iktidarı ele geçirdikten sonra ilk hedefi gizli antlaşmalarda İtalya'ya vaat edilen ancak verilmeyen toprakları ilhak etmek olmuştur. Mussolini'nin, Akdeniz ve Ege Denizi için “Bizim Deniz” tabirini kullanmıştır. Buradaki ifadenin amacı Batılı ülkelerin yani İngiltere, Fransa ve Yunanistan gibi devletlerin hak iddia etmesini engellemektir. 1920'li yıllarda Yunanistan ve Yugoslavya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan İtalya, 1935 yılında işgalci yüzünü ortaya çıkarmaya başlamıştır. 3 Ekim 1935'de Etiyopya'yı ele geçirmesi, 9 Mayıs 1936 günü Habeşistan'ı topraklarına kattığını duyurması ve 7 Nisan 1939 tarihinde de Arnavutluk'u işgal etmesi yayılmacı siyasetin ürünleridir. Genel anlamda İtalya, Kuzey Afrika'yı tamamen ele geçirmeyi hedeflemiştir. Bunların dışında İtalya, İngiliz nüfuz alanı olan ve Akdeniz'in en stratejik noktası Süveyş Kanalı üzerinde de hâkimiyet kurmak istemiştir. Ayrıca İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan tutumu II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'yi tehdit eder duruma gelmiştir. 1940 yılında İtalya, Yunanistan'ı ilhak etmek için faaliyete girmiş ancak Yunanistan İtalya'ya karşı başarılı bir

³⁷⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 283-307; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 139-185; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 67-73; Aziz Tutsak, “Hitler Almanya'sının Yayılmacı...”, s. 201-204; Süleyman Seydi, “İkinci Dünya Savaşı”, s. 632-633; *Son Posta*, 2 Mayıs 1945, s.1; *Son Posta*, 5 Mayıs 1945, s.1; *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1945, s.1; *Akşam*, 2 Mayıs 1945, s. 1.

mücadele örneği göstermiştir. Fakat Yunanistan 1941 yılındaki Alman saldırısından kurtulamamıştır. Almanya'nın Yunanistan'a kadar gelmesi Türkiye'nin o yıllarda yaşadığı endişede çok haklı olduğunu göstermiştir. Ancak ne var ki İtalya, Almanya kadar dayanmamıştır. 10 Mayıs 1943'de Müttefik devletlerin yapmış oldukları bir harekât sonrası İtalya'da hükümet değişikliği yaşanmıştır. Böylece Mussolini yönetimden el çektilmiş ve hapse atılmıştır. Faşist hükümetin İtalya'da son bulması Almanya'nın hiç işine gelmemiştir. Müttefiklerin tüm odak noktası Almanya olunca, Hitler'de Mussolini'yi hapishaneden kaçırmıştır. Yaşanan bu karışıklıklardan dolayı Müttefiklerin İtalya'ya tam anlamıyla hâkim olabilmeleri 1944 yılının ortalarını bulmuştur.³⁷⁸

Japonya bir ada ülkesi olması dolayısıyla irili ufaklı birçok adacıktan oluşmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Japonya, Güney Doğu Asya ve Pasifiklerde yayılcı bir tutum içerisinde olmuştur. Komşu olduğu devletleri bir bir ele geçiren Japonya, Çin'e de saldırmış ve bu devletle çeşitli savaşlar yapmıştır. Çin'in Mançurya bölgesini ele geçirerek burada Mançuko adında bir devlet teşkil eden Japonya, bölgenin zenginliklerinden faydalanmayı amaçlamıştır. Her zaman "Asya Asyalılara aittir" diyen Japonya, bunu daha iyi vurgulamak adına Pasifiklerde sürekli ABD ile bu konuda mücadele etmiştir. Ancak ABD'nin Japonya'dan Hindini ve Mançurya'dan çekilmesini istemesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bundan sonra Japonlar, Hawaii'de bulunan Pearl Harbor askeri üssüne saldırı düzenlemek için 7 Aralık 1941 günü harekete geçmişlerdir. Bu saldırı harekâtında Japonlar, başarılı olmuş, ABD'ye karşı büyük bir darbe indirmişlerdir. Bu durum üzerine ABD savaşa dâhil olmak zorunda kalmıştır. Genel anlamda bulunduğu coğrafyada Japonya, ABD ve Çin ile mücadele etmiştir. Ancak 1943 yılında İtalya'nın, 1945 yılında da Almanya'nın teslim olmaları sonucu Avrupa'daki savaş bitmiştir. Pasifikteki savaşın son bulması ise Ağustos 1945'e kadar sürmüştür. ABD, artık Japonya'nın kendiliğinden teslim olmayacağını anlayınca bu devleti teslimiyete zorlamaya karar vermiştir. Böylece 6 Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima'ya, 9

³⁷⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.136 - 296; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 25-144; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 46-86; *Son Posta*, 5 Ekim 1935, s.1; *Son Posta*, 6 Ekim 1935, s.1; *Son Posta*, 10 Mayıs 1936, s.1-11; *Son Posta*, 7 Nisan 1939, s.1; *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s.1; *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1935, s.1-6; *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1936, s.1-7; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1936, s.1-8; *Kurun*, 3 Ekim 1935, s.1-5; *Kurun*, 10 Mayıs 1936, s. 1-2; *Akşam*, 10 Mayıs 1936, s. 1-7; *Akşam*, 7 Nisan 1939, s.1; *Son Posta*, 30 Nisan 1945, s. 1; *Akşam*, 30 Nisan 1945, s. 1-2.

Ağustos'ta da Nagazaki'ye birer atom bombası atarak Japonya'yı teslim olmak zorunda bırakmıştır.³⁷⁹

II. Dünya Savaşı, tarihin en yıkıcı olaylarından birisi olmuştur. Birçok insan kaybının yaşandığı bu savaşta daha önce hiç kullanılmamış silah teknolojileri kullanılmıştır. Bu durumda yıkımın çok büyük boyutlar da olmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzenden memnun olmayan Almanya, İtalya ve Japonya bulundukları coğrafyalarda kalıcı hasarlar bırakmışlardır. Örneğin Almanya'daki ırkçı faaliyetler sonucu birçok Yahudi'nin katledilmesi Yahudilerin Avrupa'dan göç etmesine neden olmuştur. Japonya'ya atılan atom bombası ülkenin uzun süre kendine gelememesine sebebiyet vermiştir. Genel anlamda bakıldığında bu savaş, büyük bir imparatorluk kurma idealiyle yola çıkan üç devletin hezimetini olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası ve İskenderun Limanı

Türkiye, bağımsızlığını 24 Temmuz 1923 tarihinde yapmış olduğu Lozan Barış Antlaşması'yla kazanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, uluslararası alanda tanınır ve sözü geçen bir devlet olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan diğer sorunları barışçıl çözüm yollarıyla bir bir sonuca ulaştıran Türkiye, bu konuda birçok devletin takdirini kazanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, 1923-1939 yılları arasında bir yandan Lozan'dan kalan sorunları çözmek için bir yandan da çıkması muhtemel yeni bir dünya savaşına karşı önlemler almak için uğraşmıştır. Türkiye, kurulduğu yıldan itibaren daima dış politika da barışçıl bir yol izlemiş ve emperyalist tutum sergileyen devletlerin karşısında durmuştur. Türkiye, 1932 senesinde uluslararası bir kuruluş olan Milletler Cemiyeti'nin bünyesine katılmıştır. Türkiye'nin bu kuruluşa katılması Batılı devletler olan İngiltere ve Fransa'yı her ne kadar memnun etmiş olsa da SSCB bu durumdan hiç hoşlanmamıştır. Nitekim Millî Mücadele yıllarında Batı'ya yani Avrupalı devletlere karşı duyulan güvensizlik Türkiye'nin SSCB odaklı bir politika

³⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.177-310; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 68-188; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 44-84; Aziz Tutsak, "Hitler Almanya'sının Yayılmacı...", s. 203-204; Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nın...", s. 253; Süleyman Seydi, "İkinci Dünya Savaşı", s. 632; Son Posta, 7 Ağustos 1945, s.1-3; Son Posta, 8 Ağustos 1945, s.1-7; Son Posta, 10 Ağustos 1945, s.1-3; Son Posta, 11 Ağustos 1945, s.1; Cumhuriyet, 8 Aralık 1941, s.1-3; Cumhuriyet, 9 Aralık 1941, s.1-3; Cumhuriyet, 7 Ağustos 1945, s. 1-3; Cumhuriyet, 8 Ağustos 1945, s. 1-3; Cumhuriyet, 9 Ağustos 1945, s. 1-3; Cumhuriyet, 10 Ağustos 1945, s. 1-3; Akşam, 8 Aralık 1941, s.1-2; Akşam, 7 Ağustos 1945, s.1; Akşam, 8 Ağustos 1945, s.1; Akşam, 10 Ağustos 1945, s.1-2.

izlemesine neden olmuştu. Ancak ilerleyen süreç içerisinde Türkiye, Batılı devletlerle iyi ilişkiler gerçekleştirerek İngiltere ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu durumda SSCB'nin Türkiye'ye karşı tavır almasına neden olmuştur.³⁸⁰

Böyle bir ortamda Türkiye, batı yönlü tedbirler almaya karar vermiştir. Bu sebeple bazı Balkan devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye 1933 yılının 14 Eylül'ünde Yunanistan'la, 17 Ekim'de Romanya'yla ve 27 Kasım'da Yugoslavya ile dostluk antlaşmaları yapmıştır. Akabinde ise Türkiye, Balkan devletiyle yapılan dostluk antlaşmalarını birleştirmeye karar vermiştir. Balkan Antantı adı altında 9 Şubat 1934'de yapılan bu antlaşma ile devletler birbirlerine birtakım sözler vermişlerdir. Sınırların güvenliği konusunda ve dostluk ilişkilerini geliştirme hususunda imzacı devletler araların da anlaşmışlardır. Fakat ilerleyen süreçte Türkiye her ne kadar antanta bağlı kalmış olsa da Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya, Almanya ve İtalya'dan korktukları için antanta bağlı kalamamışlardır. 1936 ve 1937 yıllarında yeni bir dünya savaşının yaklaşıyor olmasından endişelenen ve ülke topraklarını korumak isteyen bu üç devlet işgalci ülkelerle dostluk ilişkileri kurmak zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Bulgaristan ile de iyi ilişkiler kurarak kendilerini koruyacaklarını düşünen bu üç Balkan devleti ne yazık ki yanılmışlardır. Yunanistan ve Yugoslavya'ya önce İtalya'nın ve daha sonra Almanya'nın saldırarak işgal etmesi üzerine Balkan Antantı önemini tamamen kaybetmiştir.³⁸¹

Türkiye, 9 Şubat 1934 tarihinde yapmış olduğu Balkan Antantı³⁸² ile kısmi de olsa batı sınırlarını 1941 yılına kadar güvence altına almıştır. Fakat bir diğer önemli mesele de Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan Boğazların akıbeti sorunu olmuştur. Lozan Barış Antlaşması için yapılan görüşmelerde bu bölgeyi Avrupalı

³⁸⁰ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s.254-256; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 93-102; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 21-30.

³⁸¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s.256-258; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 102-104; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 31-32; Osman Metin Öztürk, "Balkan Antantı", *Atatürk Ansiklopedisi*, s.1-3; Güney Ferhat Batı, "Türk Dış Politikasının Mihenklerinden: Balkan Paketi", *Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi*, C.1, S.1, Aralık 2021, s. 125; Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 72, S. 2, 2017, s. 436-439; Doğan Başaran, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, 2020, s.87-89; Esra Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paketi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.2, 2008, s. 127-128; *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1934, s.1-6; *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1934, s.1-6; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1934, s.1; *Milliyet*, 10 Şubat 1934, s.1; *Milliyet*, 11 Şubat 1934, s.1-6; Ahmet Şükrü, "Balkan Misakı", *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1934, S. 2877, s.1; *Akşam*, 9 Şubat 1934, s.1; Necmeddin Sadık, "Balkan Misakı", *Akşam Gazetesi*, 11 Şubat 1934, S. 5511, s.1-2; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 441-454.

³⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 455-471.

devletler, silahsızlandırarak bir komisyonun yönetmesine karar vermişlerdir. Ayrıca Boğazlarda askeri birlik bulundurulmaması düşünülmüştür. Böylece Boğazlar üzerinde tüm devletlerin geçiş yapma hakkının bulunması sağlanmıştır. Bununla birlikte Avrupalı devletler, geçiş yapan devletlere karşı tehdit unsuru teşkil etmemesi için Boğazları sadece bir komisyonun yönetmesini istemişlerdir. Boğazların karşılaşacağı bir tehdit durumunda ise harekete geçme garantisini başta İngiltere olmak üzere Boğazlar Antlaşmasını imza eden devletler vermişlerdir. Ayrıca Boğazların asayişinden Milletler Cemiyeti de sorumlu olmuştur. Fakat ilerleyen süreç içerisinde Avrupa'da İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumları Türkiye'yi Boğazların akıbeti konusunda büyük bir endişeye sevk etmiştir. Bulgaristan ve Arnavutluk'un Balkanlarda izlemiş oldukları yayılmacı politikalarla birlikte, Almanya ve İtalya'ya karşı sempatiyle yaklaşıyor olmaları Türkiye'yi harekete geçmeye mecbur bırakmıştır. Zaten Türkiye'nin hakkı olan durum Boğazlar üzerinde tam bir Türk hâkimiyetinin sağlanması olmuştur. Lozan görüşmelerinde dayatılan antlaşmayı dönemin şartları gereği Türkiye imzalamak zorunda kalmıştır. 1931 yılında Japonya'nın Uzak Doğu'da harekete geçmesi ve Çin egemenliği altında bulunan Mançurya'ya saldırması Türkiye'nin dikkatini buraya çevirmiştir. Fakat Milletler Cemiyeti'nin hiçbir şey yapmayarak sadece olanı biteni izlemesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Zira Türkiye'de, Çin'in Mançurya bölgesi gibi Boğazların da aynı akıbeti paylaşmaması için Boğazlarda asker bulundurulmasını ve silahlandırılmasını talep etmiştir. Ancak bu talep pek rağbet görmemiştir. Boğazların silahsız ve askersiz bulunuyor olması Türkiye için tam bir tehdit unsuru teşkil etmiştir. Almanya'nın 1934 ve 1935 yıllarında hızla silahlanarak asker sayısında artışa gitmesi Türkiye'nin konuyu uluslararası alanda tekrar dile getirmesinde etkili olmuştur. Fakat yine Türkiye'nin bu talebi Avrupalı devletler tarafından gerekli görülmemiştir. Ta ki Almanya'nın Mart 1936'da Ren bölgesine girmesi ve İtalya'nın da 1935-1936 yıllarında Kuzey Afrika'da bulunan Habeşistan'a saldırması Türkiye'nin ne kadar haklı olduğunu gözler önüne sermiştir. Hal böyle olunca Boğazlar Antlaşmasını imzalayan devletler bir araya gelerek Türkiye'nin de isteği üzerine Boğazların silahlandırılmasına ve söz konusu bölgenin Türk hâkimiyetine bırakılmasına karar vermişlerdir. Böylece 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi³⁸³, İsviçre'nin Montrö şehrinde yapılmıştır. İngiltere ve Fransa gibi SSCB'de Boğazların

³⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 501-526.

güvenliğinin sağlanması için Türkiye'yi desteklemiştir. Böylece Türkiye, Boğazlar bölgesi üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamıştır. Boğazlar üzerinde tüm hak ve yetkiler Türkiye'ye verilmiştir. Savaş zırhlılarının geçişi konusu ise Türkiye'nin tercihine bırakılmıştır.³⁸⁴

Türkiye bu şekilde Boğazlar sorununu çözmekle birlikte en büyük desteği İngiltere'den almıştır. Böylece iki ülke arasında uluslararası sahada dostane ilişkiler tesis edilmiştir. Ayrıca Türkiye, İngiltere ve Milletler Cemiyeti'nin isteği üzerine İtalya'ya karşı bir takım ekonomik ve siyasi yaptırımlar da uygulamıştır. İtalya ise bu yaptırımlara katılan devletlere karşı tehditkâr ifadeler kullanmıştır. İngiltere'de bu durum üzerine İtalya'ya yaptırım uygulayan devletlere bir İtalyan saldırısına karşı garanti vermiştir. Garanti verilen devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye, Akdeniz Paketi³⁸⁵ ile İngiltere'yle olan ilişkilerini 1935 yılında daha da geliştirmiştir. İtalya'nın 1935 ve 1936 yıllarında Habeşistan bölgesine yapmış olduğu saldırılardan Türkiye endişe duymaya hep devam etmiştir. Bu durumun nedeni ise İtalya'nın bir Akdeniz devleti olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreç boyunca Türkiye en çok İtalyanlardan gelecek saldırılara karşı kendisini korumaya çalışmıştır. Bu sebeple Kuzey Afrika ve Akdeniz üzerinde gittikçe kuvvetli bir tehdit olmaya başlayan İtalya'ya karşı Türkiye, Doğu sınırlarındaki asayişini sağlamak için harekete geçmiştir. Atatürk döneminde Doğu'daki komşu devletlerle çeşitli dostluk antlaşmaları yapılmıştır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması muhtemel olan yıllarda Doğu sınırlarındaki asayişini sağlamak için Afganistan, Irak ve İran ile 8

³⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.260-263; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 105-107; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 34-36; Hakan Uzun, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, s. 396-399; Hacer Zorlu Uğur, "Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Aralık 2016, s. 40-42; Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 37, S. 1, Haziran 2017, s. 6-15; Mehmet Seyfettin Erol, "Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi (22 Haziran – 20 Temmuz 1936)", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-5; Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *History Studies*, C. 5, S. 5, Eylül 2013, s. 20-25; Hasan Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C.2, S.1, Ağustos 2019, s. 123-128; *Son Posta*, 21 Temmuz 1936, s.1; *Son Posta*, 22 Temmuz 1936, s.1-7; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936, s.1-10; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1936, s.1; *Akşam*, 21 Temmuz 1936, s.1; *Akşam*, 22 Temmuz 1936, s.1-7.

³⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, s. 485-487.

Temmuz 1937 tarihinde Sadabad Paktı³⁸⁶ adı verilen dostluk, saldırmazlık ve iyi komşuluk sözleşmesini Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda imzalamıştır.³⁸⁷

Türkiye böylece Sadabad Paktı ile Doğu sınırlarının asayişini kısmı de olsa sağlamıştır. Balkan Antantı ile Batı yönünü güvenlik altına alan Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle de Boğazlardaki egemenliğini yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Fakat Türkiye, dış politikadaki bu başarılarına rağmen dünyanın yeni bir savaşa sürüklenişini endişeyle gözlemlemiştir. Orta Avrupa'da yayılmacı ve işgalci bir tutum sergileyen Almanya'yı, Ege, Kuzey Afrika ve Akdeniz'de İtalya takip etmiştir. Her an bir savaşın ortaya çıkmasının an meselesi olduğu bu yıllarda Türkiye, uluslararası ortamı iyi değerlendirerek Lozan'dan kalan sorunları bir bir çözmeyi başarmıştır. Hatay Sorunu da İtalya'nın Akdeniz'i tehdit etmeye başlaması ve Fransa'nın Avrupa'da birtakım sıkıntılar yaşıyor olması üzerine ele alınmıştır. Fransa'yla izlenen başarılı bir politika sonrasında Hatay'da 1939 yılı içerisinde Türk topraklarına katılmıştır.³⁸⁸

Türkiye savaş öncesi yıllarda Lozan'dan kalan sorunları çözüme kavuşturmaya devam ederken Almanya ve İtalya ile olan ilişkilerine de ehemmiyet vermiştir. Almanya ile Türkiye'nin ilişkilerine baktığımızda I. Dünya Savaşı'ndaki kader ortaklığı sonrası ilişkiler gelgitli bir yol izlemiştir. II. Dünya Savaşı öncesi Almanya ile olan ilişkiler genel olarak ticaret odaklı bir yakınlaşma seyretmiştir. Nitekim Almanya, kuruluş sürecinde olan yeni bir devletin maddi desteğe ihtiyacı olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda Almanya, Türkiye'ye Temmuz 1938'de kredi vermiştir. Yüz elli milyon marktan oluşan bu kredi yardımı dışında Türkiye'nin Almanya ile olan ticari bağı 1932 yılından 1936 yılına kadar hızlı bir artış göstermiştir. Böylece Almanya, Türkiye üzerinde ekonomik anlamda bir kontrol

³⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 590-595.

³⁸⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.263-264; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 104-108; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 32-33; Doğan Başaran, "Atatürk Dönemi Türk...", s. 89-90; İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2012, s. 84-86; Hüseyin Sevinç, "Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C.4, S.1, 2021, s. 190-191; Mustafa L. Bilge, "Sadabad Paktı", *DİA*, C.35, TDV Yay., İstanbul 2008, s. 381; Temuçin Faik Ertan, "Sadabat Paktı", *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1; Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, C.2, S.3, Temmuz 2010, s.155-163; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakı'na Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, C. 45, S. 177, Ocak 1981, s. 117-130; *Son Posta*, 9 Temmuz 1937, s.1-8; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937, s.1; *Kurun*, 10 Temmuz 1937, s.1; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf...*, s. 675-676.

³⁸⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.264-267; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 95-98; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 37-39; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Belleten*, C.47, S.188, Ekim 1983, s. 984-995.

sağlarsa Türkiye'yi avuçları arasına alacağını düşünmüştür. Bu sayede Türkiye'ye istediğini yaptıracağını düşünen Almanya, İngiltere ve Fransa'nın sömürge topraklarına giden yol üzerinde hâkimiyet kurabileceğine inanmıştır. Yani Almanya'nın Türkiye ile olan ticari ilişkileri tamamen İngiltere ve Fransa'yı savunmasız bırakmak için geliştirilmiştir. Bunların dışında Türkiye ile Almanya'nın arasındaki siyasi ilişkiler savaş öncesi yıllarda normal seyretmiştir. Haziran 1939'da Almanya ile SSCB'nin ittifak kurmuş olmaları ve akabinde Polonya topraklarını ortaklaşa işgal etmeleri üzerine Türkiye, Almanya'dan siyasi anlamda uzaklaşmaya karar vermiştir. Hal böyle olunca Türkiye'de Almanya ile ticari ilişkileri olsa da daima araya mesafe koymaya çalışmıştır. Türkiye'nin İtalya ile olan ilişkilerine baktığımızda ise, İtalya Türkiye'yi birebir tehdit eden Akdeniz ülkesi konumundadır. İtalya'nın Kuzey Afrika'daki işgalci tutumu üzerine İngiltere ve Milletler Cemiyeti, birtakım yaptırımlar uygulamaya karar vermişlerdir. İtalya'ya koyulan yaptırımlara Türkiye'nin destek vermesi İngiltere'yi her ne kadar memnun etmiş olsa da İtalya'nın Türkiye'yi tehdit etmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Mussolini'nin yapmış olduğu bir konuşmada İtalya'nın Akdeniz ve Asya'daki emellerinden bahsetmesi Türkiye'nin endişelerinin yersiz olmadığını ortaya koymuştur. Zira Türkiye, Asya kavramından Küçük Asya yani Anadolu'nun kastedildiğini düşünmüştür. Bunların dışında İtalya'nın 1939 yılında Arnavutluk'u ilhak etmesi Türkiye'yi harekete geçirmiş ve tamamen İngiltere'yle yakınlaşmaya karar vermiştir.³⁸⁹

Arnavutluk'un işgali sonrasında İngiltere, kendi sömürgelerine giden güzergâhın İtalyan tehlikesi altında olduğunu görünce Türkiye ile bir garanti antlaşması yapmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda yapılan görüşmelerin başarılı seyrettiği günlerde Almanya, Türkiye'nin batı yanlısı bir politika izlememesi için harekete geçerek en önemli bürokratlarından biri olan Franz Von Papen'i Türkiye'nin Ankara Büyük Elçisi olarak göreve getirmiştir. Franz Von Papen'in görevi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile kesinlikle yakınlaşmaması ve Almanya yanlısı bir politika izlemesi şeklindedir. Ancak Türkiye, I. Dünya Savaşı yıllarında karşısına İngiltere, Fransa ve Amerika gibi güçlü ve köklü devletleri almanın bedelinin ağır olduğunu bildiği için Almanya ile sadece ticari münasebetlerini devam ettirmeyi uygun görmüştür. Almanya, Türkiye'yi kendi tarafına çekemeyince SSCB

³⁸⁹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi..., s.263-269; Zekeriya Doğan, İkinci Dünya Savaşı..., s. 93-96.

ile 1939 yılının ortalarında bir ittifak antlaşması yaparak tüm dünyayı şaşırtmıştır. Türkiye’de pek tabi şaşıran ülkeler arasında olmuştur. Zira Türkiye, SSCB’nin İngiltere ve Fransa’nın yanında olarak barışa destek vereceğini düşünmüştür. Fakat şu an tam aksini yaparak saldırgan bir devletle ittifak yapmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan SSCB ve Türkiye ilişkileri farklı yollara ayrılmıştır. Artık Türkiye, İngiltere ve Fransa’nın yanında olmuş ve ilerleyen süreçte görüleceği üzere Türkiye, en doğru kararı vermiştir. Türkiye, İngiltere ile Mayıs 1939’da hali hazırda bir ittifak antlaşması yapmıştı. Bu ittifak antlaşmasına Fransa’da dâhil olmak istediye de Türkiye, Hatay meselesi çözüme kavuşmadan Fransa ile böyle bir sürece girmeyeceğini açıkça belirtmişti. Hatay Sorunu, Türkiye ve Fransa arasında Haziran 1939’da çözüme kavuştuktan sonra bu üç ülke ortak bir ittifak antlaşmasına imza atmaya karar vermişlerdir. Böylece İngiltere, Fransa ve Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde ittifak antlaşmasını aralarında yapmışlardır. Antlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa, Avrupa’da ortaya çıkan olası bir savaşın Akdeniz’e yönelmesi durumunda Türkiye’nin harekete geçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Türkiye’nin Avrupa üzerinden gelen bir saldırıya uğraması durumunda İngiltere ve Fransa, Türkiye’ye yardıma geleceklerini taahhüt etmişlerdir. Ancak savaş çıkarsa, İngiltere ve Fransa, bir Avrupa devletinin saldırısına maruz kalırsa Türkiye, tarafsızlığını koruyacağını sözünü vermiştir. Bunların dışında İngiltere ve Fransa, Türkiye’ye askeri teçhizat yardımı yapmayı sözünü de vermiştir. Fakat şunu da belirtelim ki Türkiye’nin Yunanistan ve Romanya’ya bir saldırı olması durumunda İngiltere ve Fransa’ya yardım etmesi gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak bu ihtimaller zincirinden hemen hemen hepsi gerçekleşmiştir. Türkiye, birebir saldırıya maruz kalmamış olsa da savaşın sonuna kadar Türkiye’nin savaşa dâhil olmasını İngiltere, Fransa ve SSCB her daim taleplerde bulunmuşlardır. Ancak Türkiye’de gerekli savaş teçhizatı ve askerinin olmadığını belirterek savaşa girme olayını ertelemeye çalışmıştır. Böylece Türkiye, her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da bu antlaşma ile İngiltere ve Fransa’nın yanında yer almıştır.³⁹⁰

³⁹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.269-273; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 109; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 96-108; ; İsmail Soysal, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri...”, s. 995-1002; Sami Kiraz, “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, 2018, s. 423; İsmail Soysal, “1939 Türk-İngiliz- Fransız İttifakı”, *Belleten*, C.46, S.182, Nisan 1982, s. 404-413; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 599-617.

İtalya'nın savaşa girdiği süreçte İngiltere ve Fransa, yapılan ittifak antlaşması gereği Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na derhal girmesini istemişlerdir. Fakat Türkiye bu duruma hazır olmamakla birlikte geçmiş tecrübelerine dayanarak yeni bir dünya savaşına dâhil olmak istememiştir. Bu sebeple savaşa girmesi durumunda SSCB'nin kendisine saldırabileceğini düşünen Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın çağrısını reddetmiştir. Müttefik devletler bu durum üzerine Türkiye'yi kaybetmemek adına çok fazla baskı yapmaktan kaçınmışlardır. Nitekim İngiltere, Türkiye'yi Almanya'ya kaptırmak istememiştir. Ancak Türkiye, olası bir Alman tehdidinin önüne geçmek için Almanya ile saldırmazlık antlaşması yapmaya karar vermiş ve 18 Haziran 1941 tarihinde antlaşmayı taraflar imzalamışlardır. Almanya, Türkiye ile saldırmazlık antlaşmasını tesis ettikten çok kısa bir süre sonra SSCB topraklarına girmiştir. Tam da bu noktada İngiltere ve Fransa'nın istediği olmuş ve Sovyetler ve Almanlar birbirleriyle savaşmaya başlamışlardır. Türkiye'de bu durum karşısında çok rahatlamıştır. Zira İngiltere her görüşmede Türkiye'yi olası bir Alman-Rus saldırısına karşı korkutmuştur. Polonya'yı örnek veren İngiltere, Almanya ve Sovyetlerin Türk topraklarına girerek aralarında paylaşacaklarını iddia etmesi Türk bürokratları endişelendirmiştir. Fakat gelişen bu olaylar karşısında Türkiye rahat bir nefes almıştır.³⁹¹

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Müttefik devletler birtakım konferanslar düzenlemişlerdir. Bu konferansların birçoğunda Türkiye'nin savaşa katılması için neler yapılabileceği tartışma konusu olmuştur. Müttefikler Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konumun çok önemli olduğunu bilmekle birlikte hangi ülkenin Türkiye'yi kendi tarafına çekerse Akdeniz, Karadeniz ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurabileceğini düşünmüşlerdir. Bu sebeple 1943 yılı içerisinde Türkiye'ye uygulanan baskıyı arttıran Müttefikler, Türkiye'ye karşı tehditte bile bulunmuşlardır. Fakat Türkiye, bu duruma karşı tamamen sükûnet içinde yaklaşarak savaş içerisindeki tarafsızlığını Almanya ve İtalya'nın gerilemesine kadar sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ile yapılan Adana ve Kahire görüşmeleri Türkiye'nin savaşa dâhil edilmeye çalışılması konusunda önemlilik arz etmiştir. 1943 yılının Ocak ve Şubat aylarında yapılan Adana görüşmelerinde İngiliz

³⁹¹ Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 109-113; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri...", s. 1002; Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi...", s. 424; Gülay Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, S. 4, 2020, s. 1762-1763; Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 645-647.

Başbakanı Winston Churchill, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir takım toplantılar yapmıştır. Türk yöneticilerle yapılan toplantılarda İngiltere, Türkiye'nin bir an evvel savaşa girmesini tekrar etmiştir. Türkiye ise bu noktada Sovyetlerin, Karadeniz'in kuzeyinde Türkiye için bir tehdit olduğunu ve savaş giren bir Türkiye'nin yıpranarak savunmasız kalacağını ve olası bir Sovyet işgaline karşı direnemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin savaş malzemesinin olmadığını ekleyen İsmet İnönü, savaşta tarafsız kalacağını dile getirmiştir. İngiltere, ise Türkiye'nin istediği savaş envanterlerini temin ederek Türkiye'ye nakledeceğini söylemiştir. Bu durum üzerine Türkiye, savaş malzemelerinin sevkiyatı tamamlanmadan savaşa dâhil olmayacağını söylemiştir. Bu konuda İngiltere ile görüşmeler yapılmış ve malzemeler İskenderun ve Mersin Limanları üzerinden sevk edilmeye çalışılmıştır. Ancak Müttefikler, Aralık 1943'de yapılan Kahire görüşmelerinde Türkiye'nin tekrar savaşa katılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Türkiye, ise istenilen savaş malzemelerinin tam olarak gönderilmediğini belirterek İngiltere'den birtakım isteklerde bulunmuştur. İngiltere'de bu kadar çok fazla şeyi Türkiye'nin istemesini doğru bulmayarak sinirlenmiş ve Türkiye ile bu konuda yapılan görüşmeleri 1944 yılının Şubat ayı içerisinde sonlandırmıştır.³⁹²

Türkiye, Şubat 1945'de artık İtalya, Almanya ve Japonya'nın tehdit unsuru teşkil etmediği bir dönemde savaşa fiili olarak katılmıştır. Bu durum İngiltere ve Amerika'yı her ne kadar hoşnut etmiş olsa da SSCB, Türkiye'ye karşı tavır almaktan geri durmamıştır. Zira Türkiye, 1941 yılı içerisinde Almanya'nın Sovyetlere saldırdığı bir dönemde savaşa dâhil olmayarak Rusları kızdırmıştır. Hal böyle olunca SSCB, Almanya karşısında zaten yıpranmıştı ve savaşın artık bitmesine çok ta bir şey kalmadığı dönemde Türkiye'nin savaşa dâhil olması Ruslar için bir şey ifade etmemiştir. Hatta Stalin, savaş sonrası bu konuda Türkiye'ye kızdığı için Boğazlar üzerinde hak iddia ederek Türkiye'yi tehdit bile etmiştir. Montrö Boğazlar

³⁹² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.310-316; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 117-161; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 188-194; Hüsni Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere'den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, 2012, s. 465-474; Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi...", s. 425-427; Gülay Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı...", s.1763-1769; Tuğrul Otaç, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 2019, s. 106-117.

Sözleşmesi'nin uluslararası ortamda tekrar görüşülmesini isteyen Stalin'in 1953 yılındaki vefatına kadar Türkiye, Sovyet tehdidi altında kalmaya devam etmiştir.³⁹³

Yapılan Adana Görüşmelerinin ardından İngiltere, Türkiye'ye askeri malzeme yardımı yapma sözünü vermiştir. Yapılacak askeri yardımın ayrıntıları ise iki ülke arasında yapılan heyet toplantılarında belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye, İngiltere'nin kendisine vermesi gereken askeri malzemelerin listesini oluşturarak İngiliz yetkililerine vermiştir. Bu liste "Adana Listesi" olarak anılmıştır. Bu liste oluşturulurken Türkiye, uçak, gemi, demiryolu yapımı için malzeme ve siperlerde kullanmak üzere askeri mühimmat istemiştir. Bu doğrultuda İngiltere, İskenderun ve Mersin limanlarında birtakım incelemeler yaparak Adana Listesinde belirtilen askeri malzemelerin nakliyesini onaylamıştır. Buna göre Türkiye'nin askeri malzeme isteklerini ayrıntılı verecek olursak;

*"100 adet komuta tankı, 1470 adet ağır tank, 500 adet orta tank, 45 adet hafif tank, 75 adet keşif devriye otosu, bu malzemeleri için top, mermi, yakıt ve gerekli teçhizat, Levazım dairesi için sahrınçlı vagon 150 adet, Nafia Vekaleti için 1000 bidon beheri 25 tonluk akaryakıt için, Münakalat vekaleti için sahrınçlı vagon 200 adet, hava kuvvetleri için 500000 bidon, 250 yeraltı tankı, 50 yer üstü tankı, 235 sahrınçlı vagon, vb."*³⁹⁴

İngiltere'den gelecek olan bu malzemelerin toplam miktarı üç buçuk milyon ton olmakla birlikte bu kadar çok askeri mühimmat ve malzemenin Türkiye'ye sevkinin çok uzun bir zaman alacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple limanlardan yapılacak günlük sevkiyatın ton miktarı on bin olarak belirlenmiştir. Bu durumda da tüm sevkiyatın tamamlanması yaklaşık altı yılı bulacağı tahmin edilmiştir. Türkiye, bu askeri yardım sevkiyatı tamamlanmadan savaşa hiçbir şekilde dâhil olmayacağını belirterek tarafsız kalmaya devam edeceğini ifade etmiştir.³⁹⁵ Savaşın yaşandığı yıllarda birçok devlete ait savaş zırhlısı Türkiye'nin kıta sahanlığı içerisine girerek limanlara sığınmışlardır. Bu sığınan devletlerden biri de Fransa olmuştur. Fransa topraklarının Almanya tarafından ilhak edilmesinin ardından İngiltere, Fransa'nın askeri teçhizatlarını kullanan Alman birliklerine göz açtırmamıştır. Beyrut

³⁹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s.314-316; Zekeriya Doğan, *İkinci Dünya Savaşı...*, s. 162-170; Sami Kiraz, "Dış Politika Analizi...", s.427.

³⁹⁴ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Mersin ve İskenderun Limanları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S. 11, 2018, s. 6; İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", *Belleten*, C.63, S.237, Ağustos 1999, s. 611; Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri İle Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları", *Atatürk Dergisi*, C.2, S.2, Temmuz 2013, s. 83-85; Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, 2011, s. 711.

³⁹⁵ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda...", s. 461-462.

açıklarında İngiliz donanmasından kaçan 11 Fransız savaş zırhlısı İskenderun Limanı'na sığınmıştır. Hal böyle olunca Türkiye bu gemileri silahlarından arındırarak limanda bekletmiştir. Ancak ilerleyen süreç içerisinde limanda bir fırtına çıkması durumuna karşı savaş zırhlılarını İzmir veya İstanbul'a nakletmeyi düşünmüşlerdir.³⁹⁶ Görüldüğü üzere Türkiye, savaşta tarafsız kalma konusunda çaba sarf etse de çok zor durumda kaldığı da olmuştur.

Bunların dışında Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca karayolları ve demiryollarını güçlendirme çalışmaları yapmıştır. İngilizlerin istekleri doğrultusunda da limanlar sevkiyat için uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. İngilizler, özellikle Mersin ve İskenderun limanlarında incelemeler yapmışlar ve günlük mal sevkiyatı kapasitesinin on bin ton olması gerektiğini belirterek, bu limanların kapasitesinin sadece aylık on sekiz bin ton olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca gemilerin yanaşması için yeterli genişliğe sahip olmadığını ifade eden İngilizler, limanda yüklerin boşaltılması için gerekli teçhizatın olmadığını da saptamışlardır. Bu sebeple Türkiye'deki birçok liman çeşitli İngiliz şirketler ve mühendisler tarafından yenileme çalışmalarına tabii tutulmuştur. Bu limanlardan birisi de İskenderun limanıdır. Tahmini olarak İskenderun'a yapılacak olan limanın inşası bir buçuk yıl sürmesi ön görülmüştür. Trabzon, Samsun, Amasra, İnebolu, Ereğli, Zonguldak gibi limanlarda da yenileme ve genişletme çalışmaları yapılmıştır. Bu noktalardaki limanları Türkiye ve İngilizler modernleştirmekle birlikte antrepolarda inşa etmişlerdir.³⁹⁷

Böylece Türkiye, 1939'dan 1945'e kadar geçen zaman içerisinde limanların yenilenmesi ve genişletilmesi için ayrılan ödenekleri arttırma yoluna gitmiştir. Ayrıca İngilizler, olası bir saldırıda Almanların, direk limanları işgal edeceklerini ifade etmeleri üzerine Türkiye, harekete geçerek limanları güçlendirmeye karar vermiştir. Burada İngilizlerin haklılık payı vardır. Zira Almanya, Yunanistan'ı işgal edeceği zaman ilk olarak limanlar ve sanayi noktalarına saldırılar düzenlemiştir. Netice itibarıyla İskenderun Limanı, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda "Braithwaite" adı verilen bir İngiliz firma aracılığıyla yenilenmiş ve genişletilmiştir. Yapılan genişletme çalışmalarında limandaki malzemelerin boşaltılması sağlanmıştır.

³⁹⁶ Cevdet Teke, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'ye İltica Eden Askeri Deniz ve Hava Araçları", *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.4, Haziran 2022, s. 130-142; *BCA*, 030.01.17.96.9.

³⁹⁷ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda...", s. 452-474; *Son Posta*, 11 Ocak 1941, s.4; *Ulus*, 29 Ekim 1942, s.8; *Vakit*, 21 Mayıs 1940, s.5; *Ulus*, 24 Aralık 1941, s.1; *Son Posta*, 21 Ocak 1944, s.6; *Ulus*, 7 Aralık 1944, s.1.

Bunun nedeni hem liman yenileme faaliyetini hızla tamamlamak, hem de İngiltere'nin sevk edeceği askeri teçhizatı yerleştirecek alan açmak için yapılmıştır. 8 Ocak 1945 tarihinde İskenderun Limanı'nın ve Mersin-Ulukışla-Tarsus-İskenderun Şoselerinin, açılışını Türkiye'nin Nafia ve Bayındırlık Vekili Sırrı Day ve Münakalat Vekili General Ali Fuat Cebesoy birlikte yapmışlardır. Ayrıca açılışa İngiltere'nin Büyük Elçisi Morice D. Petterson'da katılmıştır. Böylece İskenderun Limanı, eş zamanlı altı yük gemisini alabilme kapasitesine ulaşmıştır. Ayrıca limana 550 metre uzunluğunda yeni bir iskele daha yapılmış ve bu iskele beton kazıklar üzerine inşa edilmiştir. Bu iskelenin maliyeti 1 milyon 300.000 liraya mal olmuştur. İskele üzerine ise dört tane kadar vinç konmuştur. Böylece 15.000 tonluk gemilerin rahatça limana yanaşmaları sağlanmıştır. Limana 230 metre uzunluğunda rıhtımlar da yapılmıştır. Ayrıca limanda bir gar ile büyük bir ambar inşa edilmiştir. Bunun dışında liman işletmesinin ikamet etmesi için ofisler yapılmıştır.³⁹⁸ Limanın inşaatı sırasında ise bölgenin çok işlek olduğu ve yoğunluk yaşandığı dönemin gazetelerine yansımıştır.³⁹⁹ Ayrıca bu dönemde İskenderun Limanına gelen sanayi ürünlerinin miktarı ve cinsine dönemin gazeteleri haberlerinde yer vermişlerdir.⁴⁰⁰ Bunların dışında Türkiye, İskenderun ve Mersin limanlarının inşası için kullanılan hiçbir malzemeden vergi almamıştır.⁴⁰¹

İskenderun Limanının açılışı esnasında Nafia Vekili bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma yine dönemin gazete manşetlerinde yerini almıştır. Nafia ve Bayındırlık Vekili Sırrı Day liman açılışı esnasında şu konuşmayı yapmıştır:

“Aziz misafirlerim sayın arkadaşlarım. Kurmakta olduğumuz yeni Türkiye'nin kalkınma ve imar ihtiyaçlarını düzenlerken münakale ve imkân vasıtalarının tanzimi en başta gelen bir zaruret olarak tespit edilmişti. Bu konuda yalnız iç münakalemizin değil, memleketler arası münakaşa imkânlarının sağlanması coğrafi, iktisadi ve siyasi durumumuzun bir icabı olduğu göz önünde tutulmuştur. Her imkândan istifade ederek şimdiye kadar birçok safhalarını tahakkuk ettirdiğimiz ve ettirmekte olduğumuz bu işlerden bugün daha ikisini bitirmiş bulunuyoruz. Biri dün Mersin'de açılma törenini

³⁹⁸ Hüsni Özlü, “İkinci Dünya Savaşı'nda...”, s. 453-460; Musa Coşkun, *İskenderun Limanı Etüdü*, s. 26; *Halkın Sesi*, 24 Aralık 1941, s.4; *Tan*, 21 Haziran 1939, s.1; *Ulus*, 9 Ocak 1945, s. 1-9; *Son Posta*, 7 Ocak 1945, s.3; *Tanin*, 7 Ocak 1945, s.1-6; *Tanin*, 8 Ocak 1945, s.1-5; *Vakit*, 8 Ocak 1945, s. 1-4; *Vakit*, 25 Ekim 1944, s.4; *Akşam*, 9 Ocak 1945, s.2; *Akşam*, 7 Ocak 1945, s.2; *Ulus*, 7 Ocak 1945, s.1-3; *Tanin*, 9 Ocak 1945, s. 1-2; *Ulus*, 8 Ocak 1945, s.1-2; *Akşam*, 5 Eylül 1944, s.3; *Akşam*, 20 Kasım 1944, s.2; *Akşam*, 7 Aralık 1944, s.2; *Son Posta*, 9 Ocak 1945, s.1-3; *Ulus*, 10 Ocak 1945, s.4; ; Onur Çapar, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, C.3, S.2, 2020, s.101-102; Volkan Payaslı, Sancak’tan Vilayet’e Hatay..., s.153-154; BCA.030.18.01.02.101.23.8; BCA.030.169.175.13; Bkz.: Ek 4.

³⁹⁹ *Tasviri Efkar*, 27 Ekim 1941, s.1-2; *Tan*, 19 Şubat 1942, s.2.

⁴⁰⁰ *Akşam*, 11 Haziran 1945, s.3.

⁴⁰¹ BCA. 080.18.01.02.99.70.6.

yaptığımız Mersin-Ulukışın asfalt yolu ve bu yola bağlanan Tarsus- İskenderun makadam şosesi, diğeride şimdi işletmeye açılacak olan İskenderun iskelesidir. 152 kilometresi asfalt olmak üzere 354 kilometreye varan bu şoseler İskenderun ve Mersin limanlarını birbirine bağladığı gibi bu limanlarla iç bölgelerimizin daha geniş ölçüde münakalesini de temin etmiş olacaktır. İskenderun iskelesine gelince, en modern teknik vasıtalarla inşa ve teçhiz edilen bu büyük tesis birkaç vapurun aynı ve en kısa zamanda ve en az masrafla boşaltma ve yükletme imkânlarını verebilecek şekilde yapılmıştır. İskelenin tamamlayıcı tesisleri de inşa olunacaktır. Müttefik ve dost devletlerle her gün daha gelişeceğini umduğumuz münakalelerimizde bu tesislerin derhal ve geniş ölçüde kullanılması bizi ayrıca mesut edecek bir mazhariyet olacaktır.

Hatay vilayetimizin bu işlerden ve benzeri imar hareketlerimizden faydalanarak ve tabiatın kendisine bahsettiği güzellikleri ve hususiyetleri inkişaf ettirecek yakın bir gelecekte daha geniş bir refahın varacağına kanaatimiz yüreklerimize ayrıca sevinç ve huzur vermektedir. Müsaadenizle derhal tavzih edeyim ki, maddi kıymetleri açıkça görülen bu eserlerin manevi ehemmiyetleri daha da büyüktür. Çünkü bu eserler Türk ve İngiliz hükümetlerinin müşterek karar ve gayreti ile vücuda getirilmiştir. Siyasi olduğu kadar iktisadi esaslara dayanan Türk-İngiliz ittifakının samimiyetinin mesut hatıraları sırasına bunları daima yadedeceğimize şüphe yoktur.

İngiltere Büyük Elçisi Sayın Sir Morice Drummond Petterson'un davetimize kabulle törenimizde hazır bulunmalarını, İngiltere devletince de arzettiğim kanate iştirak edildiğinin delili olarak memnurlukla kaydederken kendilerine ve bu işlerin tahakkukunu teshil eden sefaret erkânına ve bilhassa teşebbüsleri başından beri büyük bir alaka ve samimiyetle takip eden Ataşemiliter General A. C. Arnold ve arkadaşlarına teşekkürlerimi sunmakla müftehirim. Bu tesisleri taahhüt eden ve büyük bir başarı ile neticelendiren Birleşik Krallık Ticaret Korporasyonuna ve kıymetli müdürlerine, Braithwaite şirketine ve değerli mümessil ve mühendislerine ve bu zevatla en samimi bir iş birliğinin en güzel örneğini vermek kabiliyetini gösteren Nafiamızın değerli mühendislerine ve bu uğurda yardımları geçen bütün arkadaşlarıma candan teşekkür ederim..."⁴⁰²

Akabinde Nafia Vekili Sırrı Day'ın konuşmasının ardından dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, vekile bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta İsmet İnönü, İskenderun Limanı açılışında göstermiş olduğu gayretlerden dolayı Nafia Vekili Sırrı Day'ı tebrik ettiğini dile getirmiştir. Sırrı Day ise İsmet İnönü'ye teşekkürlerini sunmuştur.⁴⁰³

İskenderun ve Mersin limanlarına getirilen malzemeler ise yapılan incelemeler sonucu mühimmatların eski olduğu saptanmıştır. Yani gelen savaş teçhizatlarının birçoğu ya kırık ya da bozuktur. İngilizler çoğunluğu kullanılmış olan askeri malzemeleri Türkiye'ye listede belirtilmeyen gereksiz teçhizatlarla birlikte göndermişlerdir. Sağlam olan malzemeleri ise Türk askerleri teknik farklılıklardan dolayı uyum sağlamakta zorluk çekmiştir. Zaten yapılan sevkiyat savaşın sonuna kadar sürmüştür. Nakilde yaşanan birtakım aksamalardan dolayı sevkiyat dönem dönem durma noktasına gelmiştir. Sevkiyatın yavaşlaması Türkiye'nin işine gelmiştir. Zira Türkiye, savaşa dâhil olmak istemiyordu. Bu sebeple malzemelerin

⁴⁰²Tanin, 9 Ocak 1945, s. 2; Akşam, 8 Ocak 1945, s. 2; Vakit, 8 Ocak 1945, s.4.

⁴⁰³ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 513486, s. 1; Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 513534, s. 1-3.

gelişini bazen de Türkiye, yavaşlatmaya çalışmıştır. ⁴⁰⁴ Bunların dışında İskenderun Limanı, Mersin Limanı gibi savaş boyunca İngiltere ve İtalya arasındaki esir alışverişinin yapıldığı ana nokta olmuştur. 1942 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarına bağlanan İskenderun Limanı, 1945 yılındaki yenileme çalışmalarının ardından Türkiye Cumhuriyeti Devlet Deniz Yolları ve Liman Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. ⁴⁰⁵

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarında Hatay bölgesinin nüfusunda önemli bir değişiklik olmamıştır. 1940 yılında Hatay'ın nüfus oranı 216.138 iken 1945 yılında 254.141'dir. Yine savaş yıllarında Türkiye, bölge halkının gereksinimlerini karşılamak amacıyla Hatay'daki yolları yenileme çalışmaları yapmıştır. İskenderun'da bu konuda imar çalışmaları yapılmış ve ekonomik anlamda liman şehrinin gelişmesi hedeflenmiştir. ⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşı'nda...", s. 7-8.

⁴⁰⁵ Onur Çapar, "Birinci Dünya Savaşı...", s.102; Tuğba Korhan, "İkinci Dünya Savaşı'nda...", s. 9; Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay...*, s. 153; BCA.030.18.01.02.97.120.11; Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 453491, s. 1-9.

⁴⁰⁶ Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay...*, s. 132-152.

SONUÇ

“İki Savaş Arası Dönemde İskenderun ve Limanı” adlı bu çalışmada İskenderun ve limanının tarihsel süreç içerisindeki gelişimi aktarılmak istenmiştir. Küçük bir liman kasabası olan İskenderun’a karşı XIX. yüzyıl boyunca pek ilgi gösterilmemiştir. Bu durumun nedeni ise bölgedeki bataklıkların sayıca fazla olmasıdır. Bölgedeki bataklıkların etkilerine baktığımızda ise insan sağlığını olumsuz etkilemesinin yanı sıra birtakım hastalıkların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Yaz aylarında bataklıkların yaymış olduğu kötü koku ve sıcaklığın etkisiyle hava ağırlaştırmaktaydı. Bu sebeple mahalli halk humma, kolera ve verem gibi çeşitli hastalıklara yakalanmaktaydı. Hal böyle olunca bölgenin yerli halkı çareyi yaz aylarında yaylalara çıkmakta bulmuşlardır. Özellikle bölgeye ticaret amaçlı gelen tüccarlar kasabadaki bataklıklardan dolayı büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Tüccarlarda ticareti Doğu Akdeniz’deki diğer limanlar olan Beyrut ve Lazkiye limanlarına kaydırmışlardır. Bu durumda İskenderun limanından yapılan ticari faaliyetlerin sekteye uğramasına sebebiyet vermiştir. Bölgedeki bataklıkların uzun bir süre ıslah edilememiş olması İskenderun limanının kıymetinin geç anlaşılmasına neden olmuştur. Bunların dışında bu küçük liman kasabası konumu itibarıyla dünyada az rastlanan bir özelliğe sahiptir. Kıyı kesimine paralel uzanan sıradağlar limanı büyük fırtına ve rüzgârlardan korurken doğal bir set vazifesi de görmektedir. Böylece İskenderun limanı korunaklı bir yapıya sahip olmuştur.

İskenderun limanında bulunan iskelelerin tarihsel süreç içerisindeki durumlarına baktığımızda ise iskelelerin ahşaptan yapılmış olmaları nedeniyle sürekli yıkıldıkları görülmüştür. Ahşaptan yapılan iskelelerin yıkılma nedeni iskele ayaklarının zaman içerisinde tuzlu suyunda etkisiyle çürümesidir. Bu sebeple her seferinde var olan iskelenin restore edilmesi veya yeni bir iskelenin daha inşası gündeme gelmiştir. Bu durumda hazineye maddi anlamda yük getirdiğinden demirden bir iskelenin inşası ile konunun tamamen çözüme kavuşturulması hedeflenmiştir.

XIX. yüzyılda Sanayi İnkılabı’nın İngiltere’de ortaya çıkması sonrası liman kentlerinin önemi artmış, böylece ticarete büyük buharlı gemiler tercih edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple ağır tonajlı buharlı yük gemilerini alabilecek hinterlanda sahip olan limanlar daha çok ön plana çıkmıştır. 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın

açılması İskenderun limanının önemini olumsuz etkilemiştir. Bunun nedeni İskenderun limanı üzerinden yapılan ticaretin artık Kızıldeniz üzerinden sağlanmaya başlamasıdır. Kısacası Orta Asya yani Hindistan üzerinden gelen ürünler İran aracılığıyla Doğu Anadolu'ya İskenderun Limanı'ndan da gemilere yüklenerek Avrupa'ya aktarılırdı. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılması ile Avrupa artık deniz yolu ile Hindistan'a ulaşmanın imkânını bulmuştu. Bu sebeple İskenderun Limanının önemi XX. yüzyılın başlarına kadar anlaşılamamıştır.

XX. yüzyılın başlarında ise İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı ülkeler Ortadoğu üzerindeki çıkarlarını gerçekleştirmek için bu küçük liman kasabasına önem vermeye başlamışlardır. İskenderun'da misyonerlik faaliyetleri yürüten bu iki ülke, zaman içerisinde bölgenin ehemmiyetini daha çok kavramış ve İskenderun'a sahip olan ülkenin Anadolu ve Ortadoğu ticaretini kontrol edeceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca İskenderun ve limanına sahip olmak demek Doğu Akdeniz'de stratejik bir üssün de sahibi olmak demektir. Bu sebeple bölge üzerinde özellikle Fransızlar, İngilizlerin sömürgelerine giden yola hâkim olmak için İskenderun'a ilgi duymuşlardır. Fakat XX. yüzyıl başlarında Almanya'nın da siyasi birliğini tamamlayarak ve sanayisini güçlendirerek ön plana çıkması işleri değiştirmiştir. Bu nokta da Almanya, Osmanlı ile ikili ticaret antlaşmaları yaparak demiryolu ve liman projelerine finansman olmuştur. Almanya'nın özellikle dikkatini Doğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerine çevirmesi İngiltere ile Fransa'nın gözünden kaçmamıştır. Bu sebeple Almanya'nın Osmanlı üzerindeki barışçıl nüfuz politikasını İngiltere ve Fransa yakından takip etmişlerdir.

Almanya ve Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başlarında hem ticari hem de siyasi anlamda yakınlaşmaları, ortaya çıkan yeni bir dünya savaşında müttefik olmalarında etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa artık Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmekte güçlük yaşadığını görerek bu devletin topraklarını aralarında paylaşmaya karar vermişlerdir. Bu iki devlete Rusya'da dâhil olmuş ve aralarında Osmanlı Devleti topraklarını paylaştıkları gizli antlaşmaları yapmışlardır. Bu antlaşmaları yaparken İngilizler, kendi çıkarlarını düşünerek Fransızlara vaat etmiş olduğu toprakları Araplara da vaat etmiştir. Savaş sırasında ise İngilizler, İskenderun'a bir çıkarma yapmayı tasarlamışlardır. Ancak Fransızlar bu toprakların kendilerine ait olduğunu ifade ederek İngilizleri reddetmişlerdir. Netice itibarıyla savaş sonrası İskenderun ve limanı Fransızlar ve

İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılmış olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın birkaç maddesi gerekçe gösterilerek işgal edilmiştir.

Fransızlar, İngilizlerin sayesinde İskenderun'u ele geçirmiş ve burada bir Sancak idaresi kurmuşlardır. İskenderun Sancağı adını alan bu idare 1939 yılının ortalarına kadar Fransızların himayesinde kalmıştır. Fransız manda yıllarında İskenderun ve limanı çeşitli imar çalışmalarına tabii tutulmuştur. Bölgedeki bataklıklarında kurutulması yine Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Fransızlar, hiçbir zaman bu liman kentinden gitmeyecekmiş gibi idare binaları da inşa etmişlerdir. Fransız manda döneminde genel olarak Alexandretta adını alan İskenderun, II. Dünya Savaşı'nın çıkma ihtimaline karşı başarıyla gerçekleşen diplomatik münasebetler sonrası Türkiye'ye katılmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında ise İskenderun ve limanı İngilizlerden gelen askeri malzeme sevkiyatının yapılması için kullanılmıştır. İngiliz bir şirket aracılığıyla limanda imar çalışmaları yapılmış ve limanın modern bir görünüme kavuşması sağlanmıştır. Sonuç olarak İskenderun ve limanı her ne kadar bölgedeki bataklıkların etkisiyle XIX. yüzyılda önem kazanamasa da XX. yüzyılın başlarından itibaren yeni modern Türk devletinin kurulmasının da etkisiyle her dönem rağbet gören bir liman olmuştur.

KAYNAKÇA

Telif ve Tetkik Eserler

Kitaplar

Ada, Serhan, *Türk- Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2020.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, ATAM Yay., Ankara 2006.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Hatıraları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2022.

Başak, Tolga, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim – 30 Kasım 1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Fransız İlişkileri (1918-1919)*, C. II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2002.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi III. Cilt*, TTK Yay., Ankara 1991.

Cemal Paşa, *Cemal Paşa Hatırat (1913-1922)*, (Çev.: İlyas Kara), Kamer Yay., İstanbul 2019.

Çabuk, Vahid, *İskenderun Tarihi*, Usûl Yayınları, İstanbul 2022.

Demir, Halim, *Millî Mücadele Kuvayı Milliye – İttihatçılar ve Muhalifler*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.

Doğan, Zekeriya, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi*, Cinius Yayınları, İstanbul 2016.

Duran, Yusuf, *İskenderun Sancağında Fransız Mandası*, Alter Yayınları, Ankara 2010.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları-1*, (Çev.: Yusuf Turan Günaydın), Kopernik Kitap Yay., İstanbul 2018.

- Gautherot, Gustave, *La France en Syrie et en Cilicie*, Paris 1920.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, ATAM Yay., Ankara 2001.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Çukurova'da Ermeni Mezalimi*, Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, Antakya 2005.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.
- İzzet Paşa, Ahmet, *Feryadım*, Timaş Yayınları, C. I-II, İstanbul 2017.
- Karaköse, Hasan, *Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1876-1918 Yılları Arası)*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2018.
- Kodaz, Yusuf, *Türk Basınına Yansımalarıyla Hatay Sorunu (1936-1939)*, Palet Yayınları, Konya 2020.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğusu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara 2018.
- Mağmumi, Şerafeddin, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları (Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye)*, (Çev.: Cahit Kayra), Büke Yayınları, Şubat 2001.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., Ankara 1991.
- Mursaloğlu, Mehmet, *Sancak, Devlet, Millet Hatay*, Karayılan Belediyesi Kültür Yayınları, İskenderun 2012.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.
- Özkaya Duman, Olcay, *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II - III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

- Payaslı, Volkan ve Özkaya, Olcay, *Anılar, Tefrikalar ve Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay (Gündelik Hayat-Siyasi Olaylar)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020.
- Payaslı, Volkan, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönüyle)*, ATAM Yay., Ankara 2017.
- Rıfkı Atay, Falih, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, (Ed.: Murat Sukan), Pozitif Yayınları, İstanbul 2021.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yay., Ankara 2000.
- Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (Çev.: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Tekin, Mehmet, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yay., Ankara 1972.
- Toros, Taha, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920)*, (Edl.: Ebubekir Al ve Sahure Ergüzel), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.
- Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM Yay., Ankara 2004.
- Ürkmez, Naim, *Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2016.

Von Sanders, Liman, *Türkiye’de Beş Yıl*, (Çev.: Hüseyin Nadir Paksoy), Dorlion Yayınları, Temmuz 2021.

Ansiklopediler

Cemalettin Taşkiran, “Paris Barış Konferansı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-4.

Cevdet Küçük, “Sevr Antlaşması”, *DİA*, C.37, TDV Yay., İstanbul 2009, ss. 1-5.

Hasan Babacan, “Talat Paşa”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-9.

Haydar Çakmak, “Atatürk Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss.1-4.

Mehmet Seyfettin Erol, “Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi (22 Haziran – 20 Temmuz 1936)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-7.

Mert Can Erdoğan, “Adolf Hitler (1889-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-9.

Metin Tuncel, “İskenderun”, *DİA*, C. 22, TDV Yay. , İstanbul 2000, ss. 580-582.

Mevlüt Çelebi, Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883-1945), *Atatürk Ansiklopedisi*, s.1-3.

Muammer Göçmen, “Ali Fethi Okyar”, *DİA*, C.33, TDV Yay., İstanbul 2007, ss. 342-343.

Mustafa Çolak, “Enver Paşa”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-6.

Mustafa L. Bilge, “Sadabad Paktı”, *DİA*, C.35, TDV Yay., İstanbul 2008, s. 381-382.

Nasır Yüceer, “San Remo Konferansı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-4.

Nevzat Artuç, “Cemal Paşa”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-4.

Osman Metin Öztürk, “Balkan Antantı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s.1-3.

Süleyman Hatipoğlu, “Abdurrahman Melek”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss.1-5.

Süleyman Seydi, “İkinci Dünya Savaşı”, *DİA*, C.1, TDV Yay., Ankara 2020, ss. 631-634.

Şerafettin Turan, “Lozan Barış Antlaşması”, *DİA*, C. 27, TDV Yay., Ankara 2003, s. 214-217.

Temuçin Faik Ertan, “Sadabat Paktı”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-2.

- Turgay Murat, “Millî Mücadele’de Güney Cephesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-8.
- Volkan Payaslı, “Mehmet Asım Us (1884-1967)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-7.
- Yusuf Kodaz, “Tayfur Sökmen”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss. 1-7.
- Yusuf Sarıнай, “Hatay Sorunu ve Çözümü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, ss.1-3.
- Zeki Arıkan, “Jean Baptiste Tavernier “, *DİA*, C. 40, TDV Yay., İstanbul 2011, ss. 181-183.

Yayımlanmamış Tezler

- Akçimen, Mehmet, *Mustafa Kemal Paşa ve İskenderun Sancağı (1915-1921)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.
- Coşkuner, Musa, *İskenderun Limanı Etüdü*, (Tez No: 05203), Beşerî ve İktisadi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, 1968. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/05203.pdf>
- Demirel, Hilal, *II. Dünya Savaşı Sırasında Almanya’nın Yahudi Siyasetine Karşı Türk Diplomasisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Elâzığ 2020.
- Duman, Çiğdem, *Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2008.
- Duran, Yusuf, *İskenderun Sancağı’nda Fransız Mandası (1920-1936)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- Kolutek, Mikail, *Fransa’nın Doğu Akdeniz Havzası’ndaki Misyonerlik Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Hatay 2011.
- Savcı, Nergis, *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007.

- Tekin, M. Mehtap, *Hatay Devleti'nin Yapısını ve İşleyişini Yansıtan Hatay Devleti Resmî Gazetesi*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2012.
- Türkhan, M. Sait, *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Haleb*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- Yılmaz, Yahya, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Hatay 2018.

Makale ve Bildiriler

- Acar, Hasan, “Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C.2, S.1, ss. 107-132.
- Acar, Hasan, “Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi “, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 9, S. 2, ss. 331-353.
- Akalın, Durmuş ve Çelik, Cemil, “XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti”, *Turkish Studies*, C.7, S.3, ss. 21-45.
- Akçay, Engin ve Özdemir Akbal, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 11, S. 22, ss. 7-29.
- Akçora, Ergünöz , “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 11, S. 32, ss. 379-405.
- Aksoy, Volkan, “Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 32, ss. 633-660.
- Alperen, Altan, “Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk- Alman Demiryolu Projesi”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 19, ss. 1-22.

- Altunsoy, Burak, “İtalya’nın Trablusgarp’a Nüfuzu ve Trablusgarp Savaşı’nın Başlamasında İtalya Basınının Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 52, ss. 31-69.
- Arslan, Lütfi, “Millî Mücadele Döneminde “Manda ve Himaye” Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, ss. 1-38.
- Atabey, Figen, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *History Studies*, C. 5, S. 5, ss. 19-38.
- Atabey, Figen, “Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Belgi*, S. 20, ss. 2579-2594.
- Balcı, Meral, “Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM’nin Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 13, S. 50, ss. 247-265.
- Başaran, Doğacan, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, ss. 83-99.
- Batı, Güney Ferhat, “Türk Dış Politikasının Mihenklerinden: Balkan Paktı”, *Uluslararası Eşitlik Politikaları Dergisi*, C.1, S.1, ss. 122-130.
- Beşirli, Mehmet, “Bağdat Demiryolu’nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale- İskenderun Demiryolu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, ss. 215-236.
- Beşirli, Mehmet, “Haydarpaşa Liman Şirketi’ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, ss. 179-203.
- Birsel, Haktan ve Özkaya Duman, Olcay, “Fransa’nın Suriye Mandater Yönetimi Müfettişlerinden Pierre Bazantay Gözüyle Yakındoğu’da Bir Milliyetçi Çatışma Alanı: İskenderun Sancağı (1934-1939)”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 9, ss. 799-817.
- Birsel, Haktan ve Özkaya Duman, Olcay, “Le Sandjak Est Turc (Sancak Türk’tür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, ss. 343-366.

- Bolat, Bengül, “Hatay Bağımsızlık Mücadelesinin Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları Üzerine Etkileri ve Kutlamalar (1936-1939)”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 207-233.
- Bolat, Mahmut, “İşgalden Ankara Antlaşması’na Kadar Fransızların Hatay’da Uyguladıkları Politikalar”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 973-1001.
- Bolat, Mahmut, “Mustafa Kemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi ve Hatay’a Yönelik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, ss. 73-102.
- Bozkurt, Abdurrahman, “Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 37, S. 1, ss. 1-28.
- Boztaş, Asena, “Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, ss. 163-176.
- Budak, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile ilgili Tartışmalar”, *Turkish Journal Of History*, S. 71, , ss. 445-472.
- Budak, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar”, *Turkish Journal Of History*, S. 71, ss. 445-472.
- Büyüktolu, Recep, “Hatay Anayasası ve Anayasa’nın Hatay Bölgesi’nin Siyasi Teşkilatlanmasındaki Rolü”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 1683-1723.

- Cevizliler, Erkan ve Öncü, Ali Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.9, ss. 1-38.
- Çapa, Mesut, “Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, ss. 21-38.
- Çapar, Onur, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, C.3, S.2, ss. 76-106.
- Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de İlk Kurşun ve Dörtyol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 41, ss. 477- 486.
- Çelikçi, Abdül Samet ve Kakışım, Can, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, ss. 83-99.
- Çınar, Burak, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başladığı Gün Avrupa’daki Durum: Ülkelerin Savaşa Hazırlık Durumları ve Bunun Savaşa Yansıması”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 13, S. 25, ss. 239-266.
- Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, S. 61, ss. 1-46.
- Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan, “Sancak’ta Fransız “Mandat” Yönetimi ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 60, ss. 681-704.
- Dayı, Esin, “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatana Katılması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, ss. 331-340.
- Değerli, Esra, “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paketi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.2, ss. 115-134.
- Demir, Özkan, “Bir Devlet Adamı Olarak Abdurrahman Melek ve Siyasi Çalışmaları”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 1655-1681.

- Demir, Yaşar, “Antakya’da Misyon ve Misyonerlik Faaliyetleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, ss. 1-19.
- Demir, Yaşar, “Hatay’da Siyasi Çekişmeler ve Türkiye’nin Politikası (1936-1938), *History Studies*, ss. 47-72.
- Demir, Yaşar, Keseb Nahiyesinin Toplumsal Yapısı ve Fransız Manda İdaresince Antakya’dan Koparılması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 31, ss. 257-271.
- Demirci, Hasan, “24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Barış Antlaşmasının Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi”, *ANASAY Dergisi*, S. 2., ss. 247-263.
- Demirhan, Hasan, “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması”, *Asia Minor Studies*, C.7, S. 2, ss. 201-219.
- Dilek, Mehmet Sait, “Paris Barış Konferansı’nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 36, ss. 31-42.
- Dinç, Sait, “Atatürk Döneminde (1920-1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış: İkili ve Çok Uluslu İlişkiler”, *Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü*, ss. 1-30.
- Durmaz, Ferhat, “93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 103-122.
- Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Pakti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, ss. 77-88.
- Erdem, Demirhan Fahri ve Erdem, Çiğdem, “İtalya’da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci’nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 18, S.1, ss. 103-127.
- Gökçen, Salim, “Atatürk’ün Kurun Gazetesi’ndeki “Hatay” Yazıları”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Ayтуğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 1845-1868.

- Gönlübol, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, ss. 451-474.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Çukurova’da Fransız Ermeni İşbirliği (1918-1921)”, *Belleten Dergisi*, C. 66, S. 247, ss. 943-965.
- İnce, Erdal, “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya’daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, ss. 291-309.
- Kaplan, Aytül, “Antik Çağda Denizcilik – İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri “, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 33, ss. 325-336.
- Kara, Bülent, “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, ss. 143-170.
- Karagülmez, Müjdat, “Macar Elçilik Raporları Işığında Türkiye’nin Hatay (Sancak) Politikası ve Türkiye-Fransa İlişkileri (1930-1939)”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 4-6 Nisan 2019-Hatay, (Hazl.: Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara 2020, ss. 1333-1369.
- Kaştan, Yüksel, “TBMM Tutanak Defterlerine Göre İskenderun Sancak Meselesi, Hatay Cumhuriyeti ve Hatay’ın Türkiye’ye Katılma Süreci (1936-1940), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 67, ss. 344-363.
- Kaya, Furkan, “Türkiye Diplomasisinde Hatay’ın Önemi”, *Avrasya Dosyası*, C. 12, S.1, ss. 1-20.
- Kelkitli, Fatma Aslı, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 72, S. 2, ss. 423-443.
- Kemal, Cemal, “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, ss. 367-400.
- Kiraz, Sami, “Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi”, *Ankara Hacı Bayram Veli*

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.20, S.2, ss. 417-440.

Kodal, Tahir, “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 22, S. 64, ss. 215-243.

Koday, Saliha, “İskenderun Limanı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 33, ss. 211-235.

Kodaz, Yusuf, “Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa -Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 59, ss. 213-237.

Korhan, Tuğba, “İkinci Dünya Savaşı’nda Mersin ve İskenderun Limanları”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S. 11, ss. 1-11.

Köse, İsmail, “I. Dünya Savaşı’nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar’ ın Rus Çarlığı’ na Bırakılması (Mart- Nisan 1915)”, *Bilişim- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 89, ss. 1-27.

Kurat, Yuluğ Tekin, “Mustafa Kemal’in Londra’da Bekir Sami’ye Talimatı (İngilizler Tarafından Ele Geçirilen ve Çözülen Şifreli Telgraf)-Londra Konferansı’nın Bu Bilgilerin Işığında Yeniden Değerlendirilmesi (21 Şubat – 12 Mart 1921) ve İvedi Sonuçları (Özet)”, *Belleten Dergisi*, ss. 89-93.

Kündeyi, Mustafa Abdullah, “Dr. Abdurrahman Melek’in Hatay Devleti Başkanlığı Dönemi İcraatları”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C. 4, S. 3, ss. 453-468.

Mete, Şengül, “Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.8, ss. 261-292.

Metintaş, Mustafa Yahya, “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Tartışılması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, ss. 1-26.

Metintaş, Mustafa Yahya, “Sykes-Picot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ne Kadar İngiltere ve Fransa’nın Kıbrıs Politikaları”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C.1, S.1, ss. 42-56.

- Najmuldeen, Aoezan, “II. Dünya Savaşında Japonya’nın Uyguladığı Asya Katliamları”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C.7, S.8, ss. 191-201.
- Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, S. 48., ss. 137-156.
- Onursal, Bilal Furkan ve Başaran, Doğan, “Bağdat Demiryolu Projesi Üzerinden Almanya’nın Barışçıl Nüfuz Etme Stratejisine Dair Okuma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, ss. 325-358.
- Osman Umar, Ömer ve Yenisu, Melek, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 101, ss. 29-70.
- Otaç, Tuğrul, “İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, ss. 97-126.
- Öncü, Ali Servet ve Ekinci, Oğuzhan, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 182, S.182, ss. 241-263.
- Özlü, Hüsnü, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları”, *Atatürk Dergisi*, C.2, S.2, ss. 57-105.
- Özlü, Hüsnü, “İkinci Dünya Savaşı’nda, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere’den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye’de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, ss. 449-478.
- Öztoprak, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Belleten*, C.63, S.237, ss. 597-618.
- Özüçetin, Yaşar, “Millî Mücadele İçerisinde “19 Mayıs 1919”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 65-74.
- Palabıyık, Mustafa Serdar, “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, C.2, S.3, ss. 147-179.

- Pamir, Hatice, “Alalakh’dan Antiokheia’ya Hatay’da Kentleşme Süreci”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.12, ss. 258-288.
- Pehlivanlı, Hamit, “Türkiye Cumhuriyeti ile Hatay Devleti’nin İktisadi İlişkileri (2 Eylül 1938- 29 Haziran 1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 38, S. 105, ss.137-178.
- Polat, Gülsüm, ” I. Dünya Savaşı’nda Müttefiklerin (İngiltere- Fransa) İskenderun Çıkarması Planı ve İkinci Çanakkale Korkusu” , *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 14, ss. 21-47.
- Sandalcı, Mert, “İskenderun Dekovil Hattı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, ss. 287-297.
- Sarıçelik, Kerim, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’ne Karşı Anadolu’nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, ss. 173-189.
- Sarıçoban, Gülay, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, S. 4, ss. 1755-1777.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası 1 (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, S. 34, ss. 3-65.
- Sevinç, Hüseyin, “Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C.4, S.1, ss. 181-193.
- Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz- Fransız İttifakı”, *Belleten*, C.46, S.182, ss. 367-414.
- Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, C. 49, S. 193, ss. 79-110.
- Soysal, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, C.47, S.188, ss. 959-1044.
- Soysal, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakı’na Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, C. 45, S. 177, ss. 95-155.
- Şafak Polat, Doğan, “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 76, ss. 1950-1967.

- Şahin, Burhan, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 16, S.2, ss. 607-614.
- Şahin, Özgür, “Atatürk Dönemi Dış Politikası”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, ss. 1-9.
- Şener, Bülent, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askeri Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılması Süreci (1921- 1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S.1, ss. 139-178.
- Şimşir, Bilal, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri Yedi Belge (1930-1937)”, *Belleten*, C.45, ss. 157-207.
- Teke, Cevdet, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’ye İltica Eden Askeri Deniz ve Hava Araçları”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.4, ss. 127-148.
- Tevfik Güzel, Hasan, “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, ss. 78-118.
- Topal, Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S.2, ss. 1-16.
- Tutsak, Aziz, “Hitler Almanya’sının Yayılmacı Politikası ve İkinci Dünya Savaşı (1932-1945)”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 63, ss. 190-208.
- Türkmen, İsmet, “The Times Gazetesi’ne Göre Hatay’ın Anavatana Katılması (1938-1939)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C.3, S.3, ss. 351-363.
- Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 47, ss. 395-419.
- Uğur, Hacer Zorlu, “Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, ss. 36-47.

- Uslu, Dilara, “Paris Barış Konferansı’ndaki Yunan İsteklerinin Batı Basınına Yansımaları”, *History Studies*, C. 4, S.2, ss. 361-371.
- Uzun, Hakan, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, ss. 393-435.
- Üçüncü, Uğur, “Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylara Bakışı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, ss. 241-267.
- Ünal, Serkan, “Mustafa Kemal Paşa’nın Mütareke İstanbul’undaki Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. 19, ss. 601-624.
- Ürkmez, Naim, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İskenderun Liman’ında Yapılan Yolsuzluklar”, *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar-1: Dr. Mehmet Tekin Armağanı*, (Edl.: Sacit Uğuz ve Bülent Arı), Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Hatay 2016, ss. 146-159.
- Ürkmez, Naim, “I. Dünya Savaşı’nda İskenderun’un Stratejik Konumu ve İşgali”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi: 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası-Bildiriler*, 6-8 Kasım 2014-Çanakkale, (Ed.:Halil Çetin ve Lokman Erdemir), C.1, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, ss. 331-346.
- Yalçın, Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, ss. 701-731.
- Yalçın, Semih, “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918- 16 Mayıs 1919) “, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, ss. 173-206.
- Yamaç, Müzehher, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 35, S. 1, ss. 215-252.
- Yamaç, Müzehher, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye –Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, *Belleten*, C. 82, S. 295, ss. 1153-1174.
- Yavuz, Resul, “20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşması’nın Müttefikler (İngiliz ve Fransız Hükümetleri) Arasında Sebep Olduğu Anlaşmazlıklar”, *Karadeniz 2*.

Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 23-25 Ağustos 2019-Rize, (Edl.: Gültekin Gürçay ve Khorram Manafidizaji), Ubak Yayınevi, Rize 2019, ss. 469-483.

Yazıcı, Hanefi, “1919 Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, ss. 1039-1064.

Yılmaz, Yahya, “Mondros’tan Ankara Anlaşması’na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa’nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey’in Faaliyetleri (1918-1921)” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, ss. 378-403.

Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939), *Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S. 22, ss. 231-246.

Arşiv Belgeleri

BCA. 030.01.17.96.9.

BCA. 030.10.169.175.13.

BCA. 030.18.01.02.87.62.3.

BCA. 080.18.01.02.99.70.6.

BCA.030.18.01.02.101.23.8.

BCA.030.18.01.02.97.120.11.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 453491, s. 1-9.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 455244, s. 3.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 513486, s. 1.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Belge No: 513534, s. 1-3.

Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

30 Nisan 1945, 10 Ağustos 1945, 10 Mayıs 1936, 10 Mayıs 1940, 11 Haziran 1945, 12 Mart 1938, 13 Mart 1938, 14 Ağustos 1940, 14 Mart 1938, 16 Mart 1939, 2 Mayıs 1945, 20 Kasım 1944, 21 Temmuz 1936, 22 Temmuz 1936, 23 Ağustos 1939, 3 Ekim 1936, 3 Temmuz 1938, 4 Eylül 1938, 5 Eylül 1944, 5 Temmuz 1938, 7 Ağustos 1945, 7 Aralık 1944, 7

Nisan 1939, 7 Ocak 1945, 8 Ağustos 1945, 8 Aralık 1941, 8 Mart 1936, 8 Ocak 1945, 9 Nisan 1940, 9 Ocak 1945, 9 Şubat 1934, 9 Temmuz 1938.

Anadolu Gazetesi

1 Haziran 1937, 11 Kasım 1938, 12 Kasım 1938, 20 Kasım 1938, 27 Ekim 1938.

Cumhuriyet Gazetesi

10 Ağustos 1945, 10 Mayıs 1936, 10 Nisan 1940, 10 Şubat 1934, 11 Kasım 1938, 11 Mayıs 1936, 11 Mayıs 1940, 11 Şubat 1934, 12 Mart 1938, 12 Şubat 1934, 14 Kasım 1938, 15 Haziran 1940, 15 Mart 1939, 16 Kasım 1938, 17 Kasım 1938, 18 Kasım 1938, 19 Mayıs 1933, 2 Eylül 1939, 20 Aralık 1936, 21 Temmuz 1936, 22 Mart 1939, 22 Temmuz 1936, 23 Ağustos 1939, 23 Haziran 1939, 23 Mart 1939, 24 Haziran 1939, 25 Haziran 1939, 25 Ocak 1937, 29 Kasım 1937, 29 Nisan 1945, 29 Ocak 1937, 3 Ekim 1935, 30 Mayıs 1937, 30 Ocak 1937, 4 Temmuz 1938, 6 Ocak 1937, 7 Ağustos 1945, 8 Ağustos 1945, 8 Aralık 1941, 8 Eylül 1938, 8 Temmuz 1938, 9 Ağustos 1945, 9 Aralık 1941, 9 Temmuz 1937.

Haber Gazetesi

10 Aralık 1936, 10 Ocak 1937, 11 Mayıs 1934, 12 Kasım 1938, 15 Kasım 1936, 15 Kasım 1938, 17 Kasım 1938, 18 Kasım 1936, 29 Ağustos 1938, 30 Mayıs 1937, 7 Ocak 1937.

Halkın Sesi Gazetesi

24 Aralık 1941, 8 Temmuz 1938.

Kurun Gazetesi

1 Şubat 1937, 10 Kasım 1938, 10 Mayıs 1936, 10 Temmuz 1937, 11 Kasım 1938, 12 Mart 1938, 12 Mayıs 1937, 12 Ocak 1937, 13 Mart 1938, 14 Mart 1938, 18 Ocak 1937, 20 Aralık 1936, 27 Ekim 1938, 28 Mart 1936, 3 Ekim 1935, 3 Temmuz 1938, 6 Temmuz 1938, 7 Ocak 1937, 8 Eylül 1938, 8 Mart 1936, 8 Ocak 1937, 9 Ocak 1937.

Milliyet Gazetesi

10 Şubat 1934, 11 Şubat 1934, 19 Mayıs 1933, 2 Mart 1935, 20 Eylül 1931, 24 Eylül 1931.

Son Posta Gazetesi

1 Eylül 1939,10 Mart 1936, 10 Ağustos 1945,10 Kasım 1938, 10 Mayıs 1936, 10 Mayıs 1940, 11 Ağustos 1945,11 Kasım 1938, 11 Ocak 1941, 12 Mart 1936, 12 Mart 1938, 13 Aralık 1936, 13 Mart 1936, 13 Mart 1938, 14 Mart 1938, 14 Mart 1939, 15 Haziran 1940, 15 Kasım 1936, 15 Mart 1939, 16 Mart 1939, 17 Mart 1939, 2 Mayıs 1945, 2 Ocak 1937, 21 Ocak 1944, 21 Temmuz 1936, 22 Temmuz 1936, 24 Eylül 1931,26 Mart 1938, 27 Ekim 1938, 27 Kasım 1938, 28 Nisan 1935, 3 Eylül 1938, 3 Mart 1935, 30 Haziran 1939, 30 Nisan 1945, 4 Ocak 1937, 5 Ekim 1935, 5 Eylül 1939, 5 Mayıs 1945, 6 Ekim 1935, 7 Ağustos 1945, 7 Nisan 1939, 7 Ocak 1937, 7 Ocak 1938, 7 Ocak 1945, 8 Ağustos 1945, 8 Mart 1936, 8 Nisan 1939, 9 Kasım 1938, 9 Mart 1936, 9 Nisan 1940, 9 Ocak 1945, 9 Temmuz 1937, 9 Temmuz 1938.

Son Telgraf Gazetesi

12 Kasım 1938, 16 Kasım 1938,17 Kasım 1938, 5 Temmuz 1938, 6 Temmuz 1938.

Tan Gazetesi

1 Ocak 1937, 12 Mayıs 1937, 17 Temmuz 1939, 19 Şubat 1942, 21 Haziran 1939, 5 Temmuz 1938.

Tanin Gazetesi

7 Ocak 1945, 8 Ocak 1945, 9 Ocak 1945,

Tasviri Efkâr Gazetesi

27 Ekim 1941.

Türk Dili Gazetesi

10 Kasım 1938, 11Kasım 1938.

Ulus Gazetesi

10 Ocak 1945, 10 Temmuz 1938, 18 Kasım 1936, 19 Aralık 1936, 24 Aralık 1941, 27 Ekim 1938, 27 Temmuz 1939, 29 Ekim 1942, 30 Mayıs 1937, 5 Temmuz 1938,7 Aralık 1944,7 Ocak 1945, 8 Ocak 1945, 8 Şubat 1937, 8 Temmuz 1938, 9 Ocak 1937, 9 Ocak 1945.

Ulusal Birlik (İzmir) Gazetesi

11 Ocak 1937, 17 Ekim 1936.

Vakit Gazetesi

19 Mayıs 1933, 21 Mayıs 1940, 25 Ekim 1944, 7 Temmuz 1939, 8 Ocak 1945.

Yeni Asır Gazetesi

4 Eylül 1938.

Zaman Gazetesi

8 Eylül 1934.

Köşe Yazıları

Ahmet Şükrü, “Balkan Misakı”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1934, S. 2877, s.1.

Asım Us, “Fransa’nın Dostlarına Hitap Ediyoruz!”, *Kurun Gazetesi*, 22 Ocak 1937, S. 6838, s.1.

Asım Us, “Hâlâ İntizar”, *Kurun Gazetesi*, 26 Ocak 1937, S. 6842, s.1.

Asım Us, “Hükümete Hitabediyoruz”, *Kurun Gazetesi*, 25 Ocak 1937, S. 6841, s.1.

Asım Us, “Türkiye Cumhuriyeti”, *Kurun Gazetesi*, 24 Ocak 1937, S. 6840, s. 1.

Asım Us, “Zavallı Fransa”, *Kurun Gazetesi*, 23 Ocak 1937, S. 6839, s.1.

Burhan Asaf, “ Saar Meselesi ”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 9 Kasım 1934, S. 4775, s. 3.

H. Emir Erkilet, “Son Fransız askeri de bu sabah Hatayı terketti”, *Son Posta Gazetesi*, 23 Temmuz 1939, S. 3226, ss.1-11.

Nadir Nadi, “Hatay Artık bizimdir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1939, S. 5430, ss. 1-3.

Necmeddin Sadık, “Balkan Misakı”, *Akşam Gazetesi*, 11 Şubat 1934, S. 5511, s.1-2.

Şevket Bilgin, “Sancak Türktür, Türk kalacaktır...”, *Yeni Asır Gazetesi*, 3 Ekim 1936, S. 9962, ss.1-2.

Yunus Nadi, “Fransız Dostluğuna Hâlâ Kıymet Veriyoruz!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ocak 1937, S. 4544, ss. 1-3.

Yunus Nadi, “Hatay davası Milletler Cemiyetine intikal etmiştir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Kasım 1936, S.4507, ss.1-8.

İnternet Adresleri

<http://diad.mfa.gov.tr/1921ankara-anlasmasi.tr.mfa> , Erişim Tarihi: 02.09.2022. (1921 Ankara Antlaşması'nın Fransızca nüshası ve içerdiği belgeler için bkz.).

<http://diad.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> , Erişim Tarihi: 02.09.2022. (Lozan Barış Antlaşması'nın Fransızca nüshası için bkz.).

<http://diad.mfa.gov.tr/default.tr.mfa#> , Erişim Tarihi: 02.09.2022. (Lozan Antlaşması'nın Osmanlıca nüshası için bkz.).

<https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 21.01.2023. (Adana'nın Yumurtalık ilçesi Ayas için bkz.).

<http://www.hatay.gov.tr/iskenderun> , Erişim Tarihi: 21.01.2023. (“Kadu” kelimesinin anlamı için bkz.).

Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 67, S. 142, Nisan 2018.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 8, S. 27, Ankara 1959.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 8, S. 28, Ankara 1959.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 8, S. 29, Ankara 1959.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 8, S. 30, Ankara 1960.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 9, S. 31, Ankara 1960.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 9, S. 32, Ankara 1960.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 9, S. 33, Ankara 1960.

EKLER

Ek 1:

İskenderun'daki Bataklıkları Gösteren Bir Harita.

Kaynak: Naim Ürkmez, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2012, s. 79.

Ek 2:

Hatay'ın Anavatana Katılışını Manşetlere Taşıyan Bir Gazete.

SALI 5
TEMMUZ
1938
5 KURUS

TAN

BAŞMUHARRİRİ: AHMET EMİN YALMAN

IDEAL BÜRO
Bu kitap bürselerin ve cıvıların kütüphanesi ar-
tarmak için ameli bir kütüphane. O size az me-
rafla çok iş verici okunabilirliğini gösterir.
Bu kitap fık ve yasal ilmi emellerinden az-
al kırtarmak için yayımlanıyor. TAN Matbaas-
ında Piyas 50 Kr.

HATAYA GİRDİK

Askerlerimiz İskenderunda

İskenderun 4 (Hususi surette gönderdiğimiz arkadaşımızdan - sabaha karşı) - Mehmetçiklerin yanında İskenderuna geldim. Güneş doğmak üzere.. Kadın erkek, çocuk on binlerce kişi sokaklarda askerlerimizi alkışlıyor, kucaklıyor ve öpüyor. İskenderun, tarihinin en harikulâde saatlerini yaşıyor. Kadromuz 698 kişidir.

Yine gece yarısını beş dakika geçe Hassa noktasından Albay Kurmay Şükrünün idaresinde 1800

Hataya ilk giren Türk Subay ve erlerinin isimleri şunlardır:

Binbaşı Süleyman Dinçsoy, 11 inci bölük komutanı yüzbaşı Celâl Dora, yüzbaşı Emin Alpan, üsteğmen Muzaffer Bingör, teğmen Rıdvan Erbakan, asteğmen Saim Özgür, Zeki ve ilk mangan- dan Zekeriya çavuş, Hasan on- başı, Ahmet onbaşı er Ferhat, er Muharrem.

TANGÜNER

Eski ve Yeni Ölçüler

Ahmet Emin YALMAN

Hatay işi ilk ortaya çıktığı zaman bütün harici âlem aynı hükümi verdi: "Türkiye kuvvetlendi, toprak iştilahları uyanmaya başladı. Artık üstü kapalı bir Türk emperyalizmi baş- göstermiş bulunuyor."

Böyle düşünenler mazurdur. Eski alışıkları ölçülere göre baş- ka türlü düşünceleri beklenemezdi. Fakat hakikat bundan çok uzak. Çünkü dünya siyaseti, Çihan Harbi gibi bir tecrübeden ders alınıyor ve eski yollara sürüklenirken, Atatürk Türkiyesi yeni ölçüler kurmuştur.

İşte, bu ölçüler, yabancı memleketlere yabancı gelmiştir. Bi- zim yaptıklarımızı eski alışıkları ölçülere vurmuşlar ve yanlış- lara varmışlardır.

Emperyalizm, bütün gözetimle- riyle değil, geride bırakılmış, keçi- şiriz yoldur. Eski yollarla dolay- ları ağır bedeller ödeyerek derler al- ınır. Emperyalizmde hesap olmazdı- ra, hergiden önce mevzuat bir su- ve delilinde bulunulmuş ve böyle- hayaller arasında geçen milletlerin- husu basan yurttaşların varlığı ile o- daki izleri öğrenildi.

Hatay işi ilk bir önceki bir- yin bir toprak işi olan- Bile irada Bç sey arzadı:

Dün Türk-Fransız Dostluk Muahedesi imzalandı

İmza Merasimi Çok Samimî Bir Hava İçinde Cereyan Etti

Rüşti Aras ve Fransız Elçisi Ponsot Güzel Nutuklar Teati Ettiler

Ankara, 4 (A.A.) — Bugün Hariciye Vekâletinde, Türk—Fransız dostluk muahedesiyle merbutatı olan müsterek beyannameler ve protokolün imzası merasiminde Hariciye Vekili ve Fransız Büyük Elçisinden maada Hariciye Genel Sekreteri Muvini' Nefili But, Orta Elçi Cevat Açıkalın ve diğer hariciye — erkânı ile Fransız Büyük Elçiliği Ataşemilleri Albay de Courson ve Büyük Elçilik Sekreteri B. Roux ve gazeteciler bulunmuydu. İmzada, Suriye müme- sili Emir Arslan da hazır bulunmuydu.

Vesikaların imzalandıktan sonra, Dr. Trefik Rüşti Aras Fransız büyük el- çisine hitaben, bu mübilen vesikale- rin müsterek bir surette aktarılmasın- da masada delayı memnuniyetini bi- lirdi ve bu vesikaların, Fransız Türk münaşebetlerinde yeni bir dost- luk devresine hareket noktası teşkil ettiğini ilave etmiştir.

Dr. Trefik Rüşti Aras, hilâhara e- mir Arslan'a dönerken, bu münaşebe- le, memleketinin Suriye hakkındaki sempatisini beyan etmiştir.

Fransız büyük elçisi, B. Ponsot'da hitab etmiş ve söyleyerek elde edilen an- laşmaların imza edileceğinden dela- lı derin bir sevinç duyduğundan kay- dettikten sonra, Dr. Aras'ın imzası ya- rın.

nın üçüncü defadır ki imza kıymak haklıyızdır ve salı bulunduktan ve bunların Montrö Boğazlar muahade- si, 1937 Cenevre anlaşmaları ve nika- yet bugün imzalanan vesikalar oldu- ruşu söylemiştir.

B. Ponsot, bugün imza edilen vesika- ların münaşebetle, Montrö Boğazlar muahadesinin Akdeniz havzasında emniyet hissinin basıl bulmasına mü- neler bir tarafta hizmet etmişliği ka- rılarına ve bugüne imza edilen muha- velerinin Türkiye - Fransa ve Suriye arasında itimada mütemin dostluk mü- naşebetleri tesisi edeceği hususunda- ki imid ve kanaatinin ilhar etmişli- ği.

RESMİ TEBLİĞ

Türk - Fransız Dostluk Muahedes'i, Müsterek Beyanname ve Merbut Protokolün Tam Metinleri

Ankara, 4 (A.A.) — Resmî Tebliğ:

1 — Bugün saat 18 de Hariciye Vekâletinde Hariciye Vekili Doktor A. But ile Fransız büyük elçisi M. Henri Ponsot arasında dün 3 temmuz 1938, İskenderiye muahadesi imzalı olan ve şikâlar imzalanmıştır. İmzalanan bu- lile vesikaların: dostluk muahedesi, müsterek beyanname ve merbut pro- tokolün derhal neşri kararlaştırılmış- tır.

2 — Antakya'da 3 temmuz tarihlin- de imza edilen genel kurmaylar an- laşmalarına tevdiakı Saarakız Fran- sız kuvvetlerle teyrik meşud edo-

cek olan Türk kuvvetlerinin kendi- lerine tabii olan edilen mantıkta komu- yerlerini intihap etmek ilzari komu- müddetleri, bu ahşam 4 temmuz 1938, de Hataya gireceklerdir. Türk kuvvetleri yarın 5 temmuz 1938, de girdiği gireceklerdir.

Metinler

Ankara, 4 (A.A.) — Bugün Harici- ye Vekâletinde, Hariciye Vekili Dr. Trefik Rüşti Aras ile Fransa büyük elçisi B. Ponsot arasında imza edilen metinler onlardır.

(Arşiv: 1000/15, 1000/16)

Avam Kamarasında Türkiyeye Açılan Kredi Görüşüldü

Hem hükümet tarafından, hem de muhalif hatlarla Türk - İngiliz işbirliğinden hararetle bahsedilmiş (Yazın ilâzı ile sayımlarda)

Halk Pazarlarını Nerede Geçiriyor?

Yazar: NACI SADULLAH (İsmiyle)

Kaynak: Tan, 5 Temmuz 1938, s.1.

İskenderun Sancağı'nın Tamamen Türklerden Oluştüğünü İfade Eden Bir Gazete.

Sancağın hududunu çizelim

Kırk Asırdan Beri Türklerin Oturduğu
Hatayda 473.551 Türk Vardır

Sancak 40 asitlık bir Türk yurudur. Tam 4000 yurudur. Burası Türklerin varan olmutur. Ne Ehilalip ordulari, ne istilalar, ne hatla ne de Umumi Harp Turkleri buradan sikme mistir ve sikimeyecektir. Cunku Sancak sade insanlarla degil, tasile, toprakla, orada yagyanlarin hatralarilari, eserlerile, yerilerile, koyulerile ve sokaklarilari Turkutir. Sancakta nerye bakarsan Turklu gorursun. Araplar ve Arap esaretine karsi yagilan son galeyen bile barasmin Turk oldugunu ispat etmeye kafi degil midir?

Esnak Türktür. Ve bu Sanağı
bir Türklük hadudu ayrılmaktadır.
Türk Sanağı nevalidir?

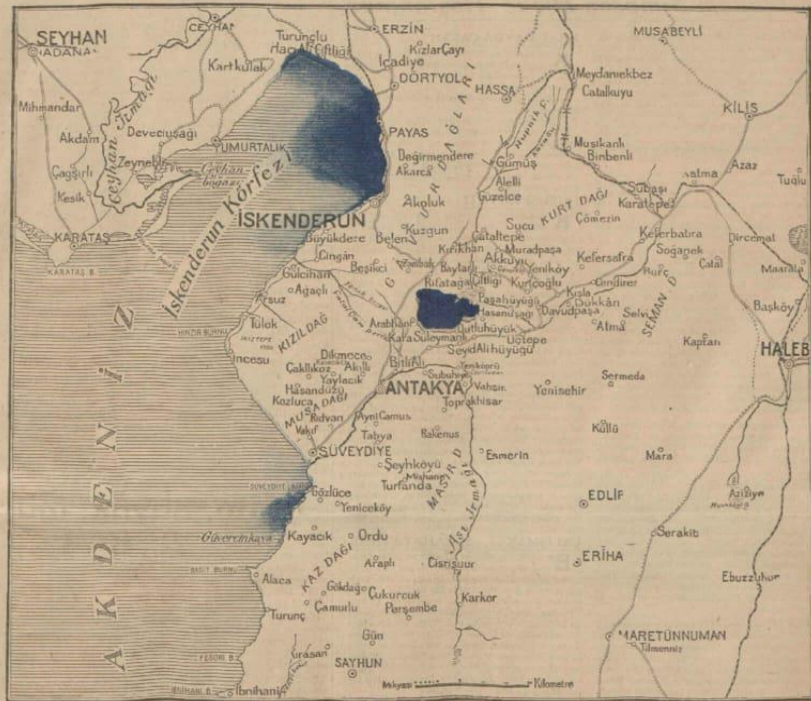
Türk Sanatının hududunu bir an evvel genişletmeyi, Yabancı emhurlarıñ Sanatıñ Mâhdudınıñ şâim boyuna Antakya, İncidenen, Beylân, Hayriyâ ve Kerkhânen tahakküfçüleri, Halbuki Sanat yal nân buraları değildir. Son zamanlarla Arapların belli ve şâim ne cümleyle Sanatın ayyır başka ile sâhîpliye bağlandıları Hayr, Bâak nâhiyeleri de Yânnâmile Türk- tî, Şâhîye yuk ile Sanatın istîlâli mevzuha şâurken bu Hayr ve Bâak nâhiyeleri de şâurî tîk- kere alnacak ve bunlar da Türk emhâmmen hududa işâs girecek- tir.

TAM RUDUT

Hatay Türklerinin oturduğu ülkenin tahlii hususunda ceza-
tıpta İsmi Hani burundan hay-
lar ve gımalda İskenderin köstesi-
nin salıhtasına kadar uzandı. Bu-
radaki köylerin isimlerine bakarsa-
mız, Türklerin buralarda ne kadar
çok yaşadığını görürüz.

İste Alaca, İste Çamurlu, İste Karaman, Perşembe, Gökdağ, Ordu, Yeniceköy, Güllüce...

Bizlerin hep 4.000 seneden beri Hatay Türklerinin oturdukları yagadıkları yerlerdir. Onun için Sancagin hasit burnundan tasladigim iddia edenler büyük bir hata yaparlar. Burada yanyan binlerce, on binlerce Türkü ne yagıyor-

40 Asıdanberi Türklerin oturdukları Hatay topraklarını gösterir harita

silinmiş önüne gelmelidir. Bu sayfadaki haritaya bakarak olursak o zaman bu haritanın varlığını daha iyi görmüş ve daha iyi anlamış oluruz.

Bunun için Sınak nüfusu dendi
21 vakit hatıra yalın biraz peve
de lauret ettiğimiz dört bog yerde
ki nüfus dedi bu saydığımızın
tahakkukı baki olmasın karamalle.

HATAYDA OTURANLAR

Sancığın nüfusu hakkında Fransız muharrirleri yakan yakan haberler vermektedir. Heradaki kalmış Türk askeriyetini göç göçüne göre güvne güvne göstermektedirler. Sancağa Türk nüfusu, onların gösterdiklerinden, 33 benden kat kat fazladır. Onları ruknuları üzerinde sıyırarak yuğmak istediklerinden bunları istedikleri gibi cınamaktadırlar. Fakat hakikat gün gibi aşktır. Ve Türkler birçok muntakalarda sadece askeriyetle değildir. Belki burakları tamamlamış Türkiye.

Halbuki: "Hatay" yani Antakya i İskenderun ve havallâ den-diği zaman şu şehir ve kasabaları bunlara bağlı köyleri kabul etmek mecburiyetindeyiz:

İskenderun, Antakya, Bıyan,
Geyhaniye, Cennahit, Tarım, İ-
saz, Cerablaz, Aferin, Sahyan, Ba-
yır, Bucak, Hays, Hazne, Ordu,
yır, Bucak, Hetin, Hazne, Ordu],
Hatîâ Asinin parkinde kalan Der-
kas, Edip, Muarratınomman,
Micheennede birçok Türklere vardır.

Sancığın nüfusu İd Bç bin den ibaret değildir. Hattay da oturanların bakılı rakamla ağıd 556.845 inmensa İbarettir. Bundan 473.531 i Türk ve gerysı kalansı da 46.310 Alevi, 15.094 Ermeni, 10.250 Arap, 6.177 Rum, 1.663 erkez ve 1.000 kadırt Kürt Maroni, Yahudi ve saire olmaksızın re 83.204 nüfusu da gayri Türktür.

Bu Türk nüfusları da göylöce tevzi etmek İhtikak eder:

Jakoderun mer. ve mül.	33.80
Antakya mer. ve mül.	159.21
Kırkhan. Bilan, Reyha- niye mer. ve mül.	92.33
Şarım mer. ve mül.	13.79
İzaz	14.72
Bayır, Durak, Habyon	
Metaz mer. ve mül.	115.10

Görüşünüzün ya, Hıtaş Sarıoğlu
gında Kİ bin değil, diyet yitir bin
kışur Oğuz oğulları, Hatular var
dır.

**HATAYIN MESAHAI
SATHIYESI**

Bu mmentakinin
hiyesi hakem
istatistik yoktur. Çu

silinmiş olduğu bildir. Fakat elde birçok vesikalara göre takribi olarak yaklaşık ile yirmi bin kilometre su rabattı kadar tahmin etmek mümkün değildir.

Diyeceklerimiz ki Suriyeliler konularına 172.500 kilometre muraşba baş mesafalı sathıye gösterirlerken Samsun mesafalı sathıyını da 4.700 kilometre muraşba başları

Bu suali sormadan guresini aya-
ga izah edelim:

zin göñl öñlne Osmanlı İmpara-
torluğu zamanındaki taksimat
mülkiyye göñe Şam, Halep, Berut,
Lüskiye, Lübnan ve İskenderiye
Şamcağı gñlir.

Halbuki bu böyle değildir.

SURİYEDeki HÜKÜMETLER

Bizten bildiğiniz e
gimdi Fransa'nın

kümete ayrıştırlar:

Suriye Cümhuriyeti, Lübnan
kehir Cümhuriyeti, Alevi Hükümeti
ti ve Cebelüddürüs Hükümetler
Bunların ilave merkezleri de şun

lardır
Şam, Beirut, Lâskiye, Sevidi.
Bu devletlerin idaresine girmesini
bu hâlbizâve bir âlemadır. Bütün
bilip okudugumuz gibi idare so-
cetesini müstakatlarmâ hakim d-
ğildir.

Suriye Cumhuriyeti teklifi: "çok bir devlet teşkilatını andırır da; Lübnan, Laskiye ve Cebelüddi rûs hükûmetlerinin belirlendiği bir idare sistemi yoktur. Çünkü; her ne kadar bir hükûmet, her ne kadar

Filhakika merkezî Şem olan Se-
riye Cümhuriyeti sınırlarını çi-
ğekil ve meşhal etmekte olan

bir araziden ve 1.590.000 nüfusla bahsediler. Bundanla beraber yına 4.700 metre murabba' maa hal sathıye de 197.545 nüfus ay

Bir kızı kendi menahul sathly
sini bu kadar geniş göstermenin
baglamı sebebi hayaldir. Çünki
sarıları giyerken (Suriye kat'a
denilen toprakların doğusu Fir
rınagı ve Sam çölü, batısı Akde
niz, gülmeli Toros sıra dağları
cümha da Filistin ve Şarkı

den) olarak gösterilir. Bu kadar gâfilce ve bu kadar hayalin mevdı diyeti tasavvır edilebilir mi?

da Türkiye Cumhuriyetinin ağıl
maz hedeflerini umutarak kend
rini nasıl dev aynasında görüy
lar ve küçük Adana evranı c
niyetek Toros dağlarına day
mak istiyorlar:

İşte Suriyenin mesehâi aathiy

st, gırtlığı bu cehalet ve gaflette
ileri gidiyor. Halbuki bütün Sor-
yu, Lübnan, Lübnan, Cebelid-
rızu da beraber olsa gene bu g-
nılığı bulamaz.

SURİYENİN NUFUSU

1 milyon 800 bin kişiye ulaşmıştır. Çukurova bu bir milyon sekiz yüz seksen binin içinde bizim her yüz eli beş kişidir. Küçük Hataylı da dahildir.

bu işte birisi değilse de, dönme-
ri mahakkak Türk olan Halep v.
lâyetinin 675.000 mifnesi de
yokundan çıkarak Suriye Ümmi-
riyeti diye övündükleri Şam'da
hürriyet müvaddelerinin bütün
tinal etdikleri varlıkları aldı y.
bir Arus bile de-Şam'da

Kaynak: Ulus, 9 Ocak 1945, s.1.